

PACEM *in nuce*

– «et in terra»

Mens redaksjonen av dette første nummeret av PACEM avsluttes, skrives det også mange prekener til julegudstjenester både før og på selve julaften. Mer enn et heldig sammenfall er det derfor at dette tidsskriftet får navn etter hyrdenes «Og fred på jorden» (*et in terra pax* – i akkusativ: *pacem*)!

Men altså: Vi markerer her et nytt tidsskrift i emning – *in nuce* – som vi håper vil dekke et felt som i beste fall har vært mangelfullt behandlet. Vårt særlige ønske med tittelvalget for dette tidsskriftet, er å bidra til den refleksjon som bør følge vårt militære forsvar i Norge med tanke på det vi alltid må ha for øye: Freden – *pax*. Helt fra Augustins dager har dette vært et uttalt mål for enhver etisk refleksjon over militær innsats – at den skulle bidra til en bedre tilstand, en fredens tilstand, til et større gode enn det onde man ville forvolde i stridens hete, alt etter som hvordan man vil ordlegge seg.

Nå vil en slik *fredsetisk* profilering raskt møte kritikk fra to kanter. De mer militaristisk orienterte vil mene å kjenne lusa på gangen, i dette tilfelle: noe nær pasifisme av god, gammel årgang. De mer pasifistisk orienterte vil mene at det er et billig triks å tilrane seg et begrep som i det minste i nominativ (*pax*) har tilhørt dem selv og deres egen generasjon (68!).

Som feltprestkorps – hvilket er utgiver av dette tidsskriftet – er imidlertid dette en dobbel konfrontasjon vi gjerne tar. Vi mener å ha gode grunner for å stille oss mellom denne dobbelte kritikk. Ikke for å sikre oss i et «midstens rike», men for å skape et debattforum som både står på egne bein, og som forholder seg til begge de forannevnte posisjonene.

Til denne debatt-arena inviteres en hel rekke mennesker og yrkesgrupper som er opptatt av etiske, teologiske og tilgrensende emner innen en forsvarskontekst. For å ramse opp noen av våre abonnentgrupper: ansatte i Forsvaret i all sin bredde og i alle forsvarsgrener, feltprester, biskoper, medlemmer av kirkelige råd, lærekrefter på teologiske institusjoner og på høyskoler landet rundt, stortingsrepresentanter, fredsforskere. Tilsammen 700. Dette burde borge for en bred og variert debatt omkring vesentlige spørsmål som kan bidra til en økt refleksjon over betingelsene for hva Forsvaret er/gjør og bør være/gjøre.

Ikke minst nærværet av norske styrker og observatører i fjerne og nære himmelstrøk har avstedkommet behov for å tenke nytt om dette. I den forbindelse er de etiske problemsstillingene mange og krevende. En del av de gamle måtene å gi en etisk legitimering av et militært forsvar, har blitt utfordret, i beste fall i

retning av modifikasjon. Det nærværende nummer forsøker, med ganske ulike innfallsvinkler, å nærme seg dette forholdet.

I en bredt anlagt artikkel forsøker forsker hos Feltprosten, Sturla Stålsett, å tegne et bilde av hvordan de sikkerhetspolitiske utfordringer på global basis gir føringer til hvordan en aktuell fredsetikk bør utformes.

Tidligere Forsvarssjef, Fredrik Bull-Hansen, fortsetter med de store linjene, men med et bestemt fokus på hva det innebærer at det norske forsvaret bidrar i operasjoner utenfor landegrensene. En erfaringsartikkel med fokus på ledelsesaspektet ved norsk utenlandstjeneste, skriver Krigsskolesjef Kjell Grandhagen. Han tjenestegjorde som stabssjef i den nordisk-polske brigaden i IFOR 1995-96.

Sjøkrigsskoleprest Leif Tore Michelsen har gjort en spesifikk etisk analyse av internasjonale operasjoner, ved at han har undersøkt om den tradisjonelle «rettferdig krig»-tenkningen er egnet til å gripe og bedømme nyere militære operasjoner inn i, og innenfor, andre land. Taktikkinstruktør på Krigsskolen, Henning- A. Frantzen, gjør på mange måter en case-studie i dette farvannet. Han forsøker nemlig å «teste» Gulf-krigen opp i mot de kriteriene for rettferdig krig som den katolske bispekonferansen i USA skisserte i sitt hyrdebrev av 1983.

En helt annet innsteg til dette heftes tematikk, gjør feltprest i Telemark bataljon, Aslak Brekke. Han fokuserer en bestemt yrkesgruppes erfaringer fra utenlandstjeneste, og bruker dette som et springbrett for å fokusere hvilket Feltprestkorps man ønsker seg. Dette må ses i lys av omorganiseringen innen Feltprestkorpsene de senere år. Redaksjonen av PACEM mener det ville være betimelig med en debatt omkring mange av Brekkes utfordringer. FPKs ledelse er herved utfordret.

Utenfor heftets hovedtematikk, presenterer vi tre ulike artikler som hver for seg behandler viktige og spennende emner.

Først ut er tidligere feltprest, nåværende sokneprest i den katolske menighet i Bodø, dr. iur. can. Torbjørn Olsen. Han presenterer materiale fra sin doktoravhandling omkring (det katolske) militærordinariatet. Dette er viktig materiale både av økumeniske og kirkehistoriske grunner. Det kaster ikke lite lys over både feltpresttjenesten i dag, og hvordan man tidligere har tenkt om den kirkelige tjeneste for og blant soldater.

To av krigsskoleprestene, Luftkrigsskoleprest Nils Terje Lunde og Krigsskoleprest Bård Mæland, skriver to artikler om henholdsvis mandatspørsmålet for etikkundervisningen i Forsvaret og den etiske forankring av krigens folkerett. Særlig Lundes artikkel burde være av stor interesse for alle som har fulgt debatten i 1996 som knyttet seg til bruk av en bestemt lærebok på Krigsskolen.

Til sammen håper vi at dette første nummeret av PACEM byr på en god leseopplevelse. Dersom du i tillegg ønsker å la din røst lyde i nærværende tidsskrift, hører vi gjerne fra deg!

PS. Til de som er usikre hvordan tidskriftets navn skal uttales: Både «pakem» og «patchem» – med trykk på første stavelse – er korrekt! DS. Bon appetit!

Bård Mæland

Fredsetikk etter den kalde krigen

*Nye etiske utfordringer etter den senere tids endringer
i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk*

AV STURLA J. STÅLSETT

«Aldri mer 9. april!» Slik lyder parolen som har fundert norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk i de over femti årene som har gått siden den annen verdenskrigs avslutning. I etisk henseende har parolen uttrykt et folks og en nasjons legitime rett til å forvare sin selvstendighet og frihet mot fiendtlige angrep utenfra. Den kirkelige tilslutning til parolen, som strukturelt og institusjonelt kommer til uttrykk i Den norske kirkes direkte deltakelse i Forsvaret gjennom Feltprestkorpsset, har hatt teologisk rotfeste i dokumentet «Kirkens Grunn». Dette oppropet, som ble lest fra prekestolene våren 1942, avviste med henvisning til Skrift og bekjennelse samarbeid med de tyske okkupantene, og underkjente deres legitimitet som øvrighet. Bortimot 90% av de norske prestene nedla sine embeter og ga dermed indirekte kirkelig tilslutning til motstandskampen.¹

Under den kalde krigens utpregede blokktenkning, stod parolen tilsynelatende støtt. «Aldri mer 9. april» ble et slagkraftig argument for alliansepolitikken i NATO.² Norges strategiske allianser og sikkerhetspolitiske disposisjoner hadde det overordnede formål å forhindre en invasjon av norsk territorium. For den etiske refleksjon ble nå dilemmaene knyttet til terrorbalansen og kjernefysiske våpen spesielt påtrengende. Bevisstheten om disse dilemmaene økte i takt med et nasjonalt og internasjonalt kirkelig engasjement for fred og nedrustning. Både den faglige etiske debatt og den mer allmenne kirkelige oppmerksomhet fikk en merkbar dreining i retning av spørsmål knyttet til krig og fred og internasjonale forhold mer generelt.

Den kalde krigen er blitt historie. Østblokken eksisterer ikke lenger etter Sovjetsamveldets og Warszawapaktens oppløsning. Russland er blitt en samarbeidspartner, og flere av de tidligere østblokk-landene nærmer seg en tilknyt-

¹ Se for eksempel Wisløff, 1971, 419-474.

² Furre, 1991, 173.

ning til NATO og EU med stor hastighet. I løpet av forbløffende kort tid har dermed hele det sikkerhetspolitiske panoramaet endret seg radikalt. Norsk forsvarspolitik og -strategi har blitt gradvis omformet for å svare til de nye realiteter. Og omleggingen fortsetter. Det er ikke lenger et nytt «9. april» som er det mest nærliggende scenariet for det norske Forsvaret mot årtusenskiftet.

Hva så med den etiske refleksjon? Har den klart å holde følge med denne utviklingen? Tilsynelatende bare i begrenset grad. I all hovedsak har faglig etisk arbeid innen dette problemfeltet i vår hjemlige sammenheng forholdt seg til paradigmer knyttet til den annen verdenskrig eller den kalde krigen.³ Det kan derfor være på sin plass å forsøke å beskrive i grove trekk noen av de viktigste endringene som har funnet sted, med det siktemål å få fram hvilke nye etiske dilemmaer og utfordringer de bringer med seg.

1. Mot en ny verdensorden? Seks vaklevorne steg.

I kjølvannet av den kalde krigens opphør ble et nytt slagord lansert med stor bravur og optimisme – ikke minst tydelig i forbindelse med Gulf-krigen de intense dagene i januar og februar 1991. Det var parolen om en ny verdensorden, «a new world order», en verdensorden med større stabilitet, sikkerhet og rettferdighet, der FN endelig skulle spille den rollen som verdensmyndighet – med evne til å sette makt bak krav – som organisasjonen opprinnelig var tiltenkt.⁴ Men nettopp den aksjon som skulle vise at en slik ny verdensorden nå var på vei, nemlig det internasjonale militære angrepet på Irak, gjorde at mange mente at parolen var hul og tvetydig.

Er det sakssvarende å snakke om en ny verdensorden? Det kan i alle fall ikke være tvil om at svært mye har endret seg i løpet av kort tid. La oss se på noen betydningsfulle hendelser, eller steg, på veien mot den nye situasjonen, enten man nå vil kalle denne en «orden» eller ikke.

Første steg: Muren faller

Det helt avgjørende vendepunktet inntraff i høstmånedene 1989. Murens fall og den kalde krigens opphør innebar i realiteten at de grunnleggende forutsetningene og styrende faktorene i hele forsvars- og sikkerhetspolitikken både i øst og vest var drastisk forandret. Det klare, entydige fiendebildet – to supermaktblokker i uttrykt ideologisk og politisk konkurranse og med gjensidig evne til å utslette hverandre flerfoldige ganger – var erstattet med et «risiko- og

³ Se f.eks. Sæter, 1986.

⁴ President George Bush: «We will succeed in the Gulf. And when we do, the world community will have sent an enduring warning to any dictator or despot, present or future, who contemplates outlaw aggression. The world can, therefore, seize this opportunity to fulfill the long-held promise of a new world order, where brutality will go unrewarded and aggression will meet collective resistance....The cost of closing our eyes to aggression is beyond mankind's power to imagine. This we do know: Our cause is just; our cause is moral; our cause is right.» *State of Union Address*, January 29, 1991, sitert etter Nelson-Pallmeyer, 1992, x.

sårbarhetsbilde».⁵ Den store Fienden var erstattet med mindre, men flere potensielle «bråkmakere».

I utgangspunktet var den kalde krigens opphør et ubetinget gledesbudskap. I lettelsen over at et kjernefysisk ragnarokk var unngått og gleden over gjenvunnet frihet og rett til selvbestemmelse for folkene i den tidligere øst-blokken, så mange nå optimistisk på mulighetene for en ny epoke med fredelig sameksistens og til og med nært samarbeid mellom tidligere rivaler. Og, ikke minst, penger kunne kanaliseres fra forsvarbudsjettene til mer fredelige formål.⁶ Men det viste seg raskt at den nye situasjonen ikke bare var lys; det ble åpnet for motsetninger som var blitt holdt mer eller mindre i sjakk av terrorbalansen, samtidig som armslag var skapt for bruk av militærmakt der det tidligere ville innebåret fare for represalier på supermaktsnivå. Et eksempel på det siste er invasjonen i Panama.

Andre steg: USA intervenerer i Panama

Bare få uker etter de bokstavelig talt grenseprengende hendelsene midt i Europa, iverksatte USA sin første militære intervensjon etter den kalde krigens opphør. Natten til den 20. desember 1989 angrep amerikanske styrker uten forvarsel den panamanske hovedstad med tungt artilleri og bombefly. Mer enn 25 000 elitesoldater deltok i aksjonen. Panamanske menneskerettighets-kilder kunne noen dager senere fortelle om angrepets omfang, slik det ble registrert på seismografen til geologisk institutt på Panama Universitet: Den første bomben falt kl.00.46, og i løpet av ett minutt falt det 67 bomber til. Kl. 00.57 falt det 23 bomber på ett minutt. Kl. 01.00 ble det registrert en kraftig detonasjon med et utslag på 1.7 på Richter's skala. Mellom kl. 06.00 og 14.00 ble 251 bombeeksplosjoner registrert. Alt dette skjedde i tett befolkede deler av Panamas hovedstad.⁷

I amerikanske versjoner som raskt ble adoptert av pressen, ble angrepet omtalt som et «kirurgisk inngrep», en metafor som tydelig driver tanken i retning av nødvendighet, presisjon og avgrensning. Det rådet samtidig stor forvirring omkring antallet sårede og drepte i dagene og ukene som fulgte. Panamanske anslag varierte fra 2.000 til 10.000 drepte, mens amerikanerne i det lengste strakk seg til noen hundre. Men selv om en skulle akseptere de mest forsiktige anslagene, kan de knapt regnes som *små* omkostninger sett i forhold til angrepets intensjon. Denne intensjonen ble forklart av president George Bush i en tale på nordamerikansk fjernsyn kl. 07.30 neste morgen. Hovedmålet var å arrestere Panamas president, general Manuel Antonio Noriega, for å stille ham for retten – i USA – for narkotikaforbrytelser.⁸ I tillegg ville USAs myndigheter med dette «beskytte amerikanske borgere, og gjenopprette demokratiet i

⁵ Dette uttrykket brukes f.eks. i NOU 1995:31.

⁶ Dette har blitt kalt «the peace dividend».

⁷ Opplysningene er hentet fra et notat skrevet av Nils Castro, medlem av eksekutivkomiteen i menneskerettighetsorganisasjonen ALDHU kort tid etter invasjonen. Castro, 1989, 1.

Panama.» Det som imidlertid ikke ble nevnt, men som helt sikkert også var langt framme i amerikanske vurderinger, var Panama-kanalens strategiske betydning, og den stigende misnøyen i USA med den såkalte Carter-Torrijos avtalen, som innebar en gradvis overføring av kanalsonen fra amerikanske til panamanske hender.

Det hersket liten uenighet om General Noriegas tvilsomme politiske og kriminelle rulleblad. Men det var heller ingen tvil om at USAs invasjon var et klart brudd med internasjonal lov og rett. Fordømmelsene lot da heller ikke vente på seg. Blant de mange som protesterte mot denne voldsbruken, kunne man også høre kirkelige røster. Allerede den 21. desember sendte generalsekretærene i Kirkenes Verdensråd (KV), Det lutherske verdensforbund (LVF), Konferansen av europeiske kirker (KEK) og Verdensalliansen av reformerte kirker et brev til President Bush der det blant annet het:

«[We] are outraged and deeply saddened by news of the armed intervention into Panama by US troops. The use by your government of military force to address political differences can only contribute to further loss of life and place in jeopardy the basic human rights of the civilian population. This action is in clear violation of the standards of international law and the right to self-determination. We mourn the deaths of many innocent civilians.»⁹

Da saken kom opp i FN's generalforsamling, klarte USA likevel å mobilisere støtte fra mange av sine allierte. Norge var blant dem som stemte mot en fordømmelse av USAs invasjon av Panama.

Hva betyr så denne hendelsen for innføringen av en eventuell ny verdensorden?

For det første kan en merke seg at USA kunne intervensere uten risiko for effektive represalier, storpolitisk maktforskyvning eller motreaksjon. I verden var det nå i realiteten bare én (militær) supermakt, og den viste i dette tilfellet ingen tegn på å bli mer tilbakeholdende med bruk av militærmakt i utenrikspolitikken enn den hadde vært. Invasjonen i Panama skrev seg naturlig inn i den historien om USA i Latin-Amerika som går helt tilbake til Monroe-doktrinen fra 1823.

⁸ I en lederartikkel i den velrennomerte spanske avisen *El País* den 5. januar 1990, kommenteres begivenhetene i Panama slik: »President Bush har uttrykt fornøyd at 'formålet har blitt oppnådd'.» Men til hvilken pris? De nordamerikanske styrkene har brukt metoder fra den annen verdenskrig for å invadere et land uten forsvarsevne: Deres supermoderne fly har rasert tett befolkede boligstrøk, og forårsaket hundrevis, kanskje tusenvis av drepte. Er det dette som er Pentagons ny militære framgangsmåte, som etter sigende skulle redusere tap av menneskeliv til det ytterste? Eller er det kanskje bare de nordamerikanske soldatene som i tapstallene regnes som menneskeliv? Det er svært beklagelig at man ikke en gang kjenner det total antall sårede og drepte. All denne død og ødeleggelse – bare for å få stilt én forbryter for retten?» (min oversettelse).

⁹ Det latinamerikanske kirkerådet, CLAI, valgt enda sterkere ordelag i sin umiddelbare reaksjon på nyhetene fra Panama: »[CLAI] fordømmer av all kraft invasjonen av Panama, fordi denne er et brudd på den nasjonale suverenitet, som underkjenner folkenes rett til selvbestemmelse, og representerer et overgrep fra den sterkeste, som på arrogant vis har opphøyet seg selv til demokratiets beskytter. (...) [CLAI] kaller alle latinamerikanske regjeringer til solidaritet med det panamanske folk, som ennå en gang har blitt offer for den amerikanske regjeringens hensynsløshet og terrorisme.» *Declaración del Consejo Latinoamericano de Iglesias sobre la situación en Panamá*, Quito, 20 desember 1989, min oversettelse.

Men den eksplisitte legitimeringen av voldsbruken overfor en annen nasjon var ny: Nå var den primære begrunnelsen ikke lenger ideologisk – stoppe kommunismen – men kriminalitetsforbyggende, så og si. Det var narkotikatrusselen, ikke kommunistfaren, som spilte hovedrollen i amerikanske myndigheters erklæringer. Den strategiske betydningen av Panama-kanalen, som det er nærliggende å holde for den viktigste årsak til invasjonen, var derimot ikke fokusert av amerikanerne selv.

I etisk sammenheng er det i tillegg interessant å merke seg det navn amerikanerne ga operasjonen, nemlig «Just Cause». Her finner vi altså en eksplisitt henvisning til rettferdig krig-tradisjonen, som har *causa iusta*, rett årsak, som sitt kanskje mest grunnleggende kriterium. Når invasjonen så tydelig vil komme til kort hvis den prøves på en aktualisert versjon av nettopp denne tradisjonen, rettes oppmerksomheten på forholdet mellom retorikk, propaganda og etisk legitimering. Nettopp når den etiske holdbarheten er tvilsom, påberoper den krigførende part seg en etisk tradisjon og begrunnelse høyrøstet.

Til sist kan denne invasjonen, få dager etter murens fall, tolkes som et tegn på at den «nye» verdensorden framviser en ny, gammel frontlinje: den mellom Nord og Sør.¹⁰ For slutten på den kalde krigen ble ikke mottatt med begeistring alle steder. Det stabile trusselbildet, med en klart definert fiende og terrorbalanse som stadig rustningsdrivende logikk, hadde betydd gode tider for militærvesenet og våpenindustrien på begge sider av jernteppet, men ikke minst i USA. I tillegg var denne nasjonens stilling som «den frie verdens» fremste motmakt mot «den kommunistiske fare» blitt en fundamental identitetsskapende faktor. Nelson-Pallmeyer hevder derfor at «...the end of the Cold War led to a national identity crisis reflected in an unprecedented internal power struggle over the future of the nation.»¹¹

I kjølvannet av begivenhetene høsten 1989 bredte det seg en uro i innflytelsesrike sektorer av det amerikanske samfunn over hva dette faktisk kunne komme til å bety for militæret og våpenindustriens rolle nasjonalt og USAs rolle internasjonalt. Denne uroen ga seg snart uttrykk i en jakt på nye fiender, nye strategier og virkeområder, ifølge Nelson-Pallmeyer. Lavintensitetskonflikt (LIC) er en krigsstrategi som det amerikanske forsvaret hadde vært relativt avvisende til i en periode, dels på grunn av de bitre erfaringene fra Vietnamkrigen, og dels på grunn av at det er en mindre kostnadskreven strategi, som dermed kunne bidra til en reduksjon i militærbudsjettene. Men nå meldte den seg som en troverdig og gunstig opsjon etter terrorbalansens oppheving.¹² Når

¹⁰ «The 20th century started late, in 1914, with the great confrontation between capitalism and socialism, and ended early, in 1989, with the toppling of the Berlin Wall and the end of the Cold War. The 21st century has begun with a confrontation between North and South, between capital and labor.» Gorostiaga, 1991, 31-43; 31.

¹¹ Nelson-Pallmeyer, 1992, 56.

¹² Desembernummeret 1989 av tidsskriftet *National Defence: Journal of the American Defense Preparedness Association* drøftet utsiktene til at slutten på den kalde krigen ville bety stopp i utviklingen av nye våpensystemer og nedskjæringer i militærbudsjettene. Bildet var ikke helsvart, het det imidlertid, fordi «the coming decade will be a time of unprecedented opportunity for Special Operation Forces (SOF) and Low-intensity War-

den totale krigen ikke lenger var sannsynlig trussel, åpnet det seg muligheter for – og behov for militær kapasitet til – mer avgrensede operasjoner i krise- og konfliktsituasjoner.

Dette kunne oppfattes som dårlig nytt for Sør, som i forskjellige henseender var i ferd med å overta rollen som fiende, og dermed som mål og virkeområde for den nye militære strategien. Fra flere hold ble det advart mot farene som truet i den fattige verden. US Armys stabssjef, General Carl E. Vuono skrev i en artikkel offentliggjort i *Sea Power*, april 1990:

«The proliferation of militar power in what is called the 'Third World' presents a troubling picture ...The growing challenge of insurgencies, subversion, international terrorism, and the scourge of drugs – often grouped under the term 'low-intensity conflict' – constitutes yet another serious threat to our interests.»¹³

Også lederen for Peace and World Security Studies, Michael Klare, så tidlig denne utviklingen:

«The Cold War system that has dominated our lives for so long will be replaced, not with a new system of international peace and stability, but with a new war system of interminable conflict between the industrialized countries of the North and the underdeveloped forces and nations of the South.»¹⁴

Det «kirurgiske inngrepet» i Panama kan illustrere denne tendensen. Angrepet rettes mot Sør, det begrunnes i narkotikakriminalitet, og det gjennomføres raskt og overraskende uten å møte nevneverdig motstand. Samtidig fungerer det som en kraftig demonstrasjon på hva amerikansk våpenteknologi kan brukes til etter terrorbalansen; en demonstrasjon som mediene formidler til dels ukritisk til flerfoldige millioner skuelystne over hele kloden.

Nå skulle det imidlertid vise seg at tiden for de *store* militære konfrontasjoner ikke var forbi.

Tredje steg: Gulf-krigen og «a new world order»

Den store styrkeprøven for den nye verdensordenen oppstod da Saddam Husseins styrker invaderte Kuwait den 2. august 1990. Verden var igjen vitne til en aggressiv handling mot en nabostat, et brudd på folkeretten i nærmest klassisk forstand. Uansett hvordan den amerikanske ambassadørens tidligere forsikringer til Irak om at USA ikke hadde til hensikt å «legge seg bort i interne arabiske grensekonflikter» egentlig var å forstå, kan det være liten tvil om at Irak hadde grunn til å regne med en internasjonal reaksjon. Det dreide seg om en provokasjon som vanskelig kunne oppfattes som annet enn en trussel mot stabiliteten i området.

fare (LIW).» Nelson-Pallmeyer, 1992, 59-60.

¹³ Vuono, Carl E.: «Versatile, Deployable, and Lethal: The Strategic Army in the 1990s and Beyond», *Sea Power* (April 1990), sidene 59, 61, etter Nelson-Pallmeyer, 1992, 63.

¹⁴ 8. oktober 1990, etter Nelson-Pallmeyer, 1992, 55.

Nå hadde man imidlertid flere eksempler på invasjon i nyere tid der det internasjonale samfunn hadde valgt en svært tilbakeholden linje: Syria i Libanon, Tyrkia på Kypros, Indonesia i Øst-Timor, i tillegg til nevnte Panama. Hovedgrunnen til at angrepet på Kuwait fikk en annen respons, er nok å finne i dette områdets strategiske betydning. Ved å invadere Kuwait oppnådde Saddam Hussein kontroll over mer enn 10% av verdens oljeressurser. I tillegg oppstod det frykt for at Iraks diktatoriske lederskap kunne ha tilsvarende aggressive hensikter overfor Saudi-Arabia, regionens største oljeprodusent.

Opptappingen av konflikten, som ble utløst av Iraks invasjon, skjedde raskt. Omfattende økonomiske sanksjoner ble innført, men dette ble av mange i Vest sett på som en for svak reaksjonsmåte. Dessuten var man usikker på om disse sanksjonene virket, og eventuelt hvor lang tid det ville ta før de virket etter hensikten. Sanksjonene ble fulgt opp av en overveldende alliert styrkeoppbygging og -konsentrasjon i området rundt den persiske Golf. Irak ble gitt en endelig tidsfrist for å komme seg ut av Kuwait.

Da Saddam viste liten vilje til anger innen fristens utløp, iverksatte de allierte under USAs ledelse et massivt luftangrep. I løpet av de to første ukene slapp de allierte mer konvensjonelle eksplosiver på Irak enn i hele den annen verdenskrig, som varte 310 uker. Igjen ble det snakket høylydt om «kirurgisk» presisjonsbombing mot strategiske mål, det vil si, i første rekke mot militære nervesentra (i særdeleshet anlegg for våpenproduksjon). Men også Iraks infrastruktur generelt, dets produksjon, drivstoff, kraft og kommunikasjoner, ble blinket ut.

Krigens utfall er vel kjent. Det massive luftangrepet satte i realiteten Iraks hær ut av spill, slik at den etterfølgende bakkekrigen ble en ren overkjøring fra den internasjonale styrkens side. De allierte soldatene vendte hjem i triumf. Saddam Hussein satt ydmyket tilbake – ifølge Vesten – men fortsatt med makten i behold. Store deler av landets infrastruktur var ødelagt. Sivilbefolkningen var blitt både direkte og indirekte rammet. Tilbake på slagmarken, begravet i sanddynene, lå et sted mellom 100.000 og 200.000 irakiske soldater.

Det har i ettertid blitt reist mange kritiske spørsmål til utviklingen før og under den kortvarige og blodige Gulf-krigen. Ga USA og dets allierte virkelig freden en reell sjanse? Hvorfor ble ikke sanksjonene gitt lenger tid til å virke? Var det nødvendig å gå så hardt til verks? Særlig har man fokusert de alliertes flyangrep på de irakiske styrkene som var i ferd med å trekke seg tilbake fra Kuwait. På Basra-veien ble titusener av flyktende irakiske soldater bombet i hjel. Var dette nødvendig for å oppnå målsettingen med det allierte angrepet, eller var det snarere et folkeretts-stridig tiltak for å vingeklippe og straffe Saddams hær etter at den militære seier forlengst var et faktum? Mye kan tyde på det siste.

USA valgte konsekvent å skaffe seg støtte for sin framgangsmåte i FN. Dette var en del av strategien som siktet mot en ny verdensorden, som ble proklamert av president Bush på amerikansk fjernsyn i september 1990. «The New World Order» ble etterhvert en viktig legitimerende grunn for de alliertes

handlemåte.¹⁵ I den skulle FN – i det minste formelt – spille en hovedrolle. Grunnlaget for reaksjonen på Iraks angrep var gitt i FN-paktens artikkel 51, som anerkjenner en nasjons rett til selvforsvar.¹⁶ Deri ligger også en nasjons rett til å påkalle hjelp til å drive en angriper ut. Kuwait ba om slik hjelp. Men siden det rådet en viss uenighet om hvor langt denne retten egentlig strakk seg, fikk man igjennom resolusjoner i Sikkerhetsrådet (resolusjonene 665 og 670), som kulminerte i det som har blitt kalt den reneste blankofullmakt for medlemsstater til å drive Irak ut «med alle nødvendige midler» - «with all necessary means» (resolusjon 678, 29.11.90). Det var med denne fullmakt at den allierte styrken gikk til angrep mot Irak.

Igjen reises viktige prinsipielle spørsmål. For hva betydde denne framgangs-måten? Var det FNs eneste mulighet til å sette makt bak krav – å overlate saken til de sterkeste av sine medlemsstater? Eller var det et eksempel på at FN i den nye verdensordenen skulle framstå som et lydige redskap for de sterkeste medlemsstatenes interesser? Vaux hevder det siste: «...the UN proved again to be an agency crippled by Third World rhetoric and First World manipulation as it has always been throughout its brief history.»¹⁷

Krigen mot Irak ble i en del land i Sør tolket som en bekreftelse av at det nye skillet ville gå nord-sør.¹⁸ Men mer utbredt har det vært å se denne krigen som et uttrykk for en sivilisasjons-konflikt – eller for å være mer presis, for en konflikt mellom en vestlig kristen kultur og den arabisk-muslimske verden. Dette har blitt lansert som det avgjørende nye paradigmet etter den kalde krigens opphør, blant andre av den amerikanske historikeren Samuel P. Huntington, først i en artikkel i det innflytelsesrike tidsskriftet *Foreign Affairs*, og senere som bok.¹⁹

De nye skillelinjene er ikke ideologiske, men først og fremst sivilisasjonsbaserete, hevder Huntington. Det vil si at de er sterkt preget av kulturelle, i særlig grad etniske og religiøse faktorer: «The rivalry of the superpowers is replaced by the clash of civilizations....The revitalization of religion throughout much of the world is reinforcing these cultural differences».²⁰ Det finnes sju eller åtte hovedsivilisasjoner, ifølge Huntington. Disse er i kontinuerlig friksjon med hver-

¹⁵ «'Oil' may have been part of the early rationale for U.S. intervention after Iraq invaded Kuwait in 1990, but the real stakes were larger: U.S. leadership and global order.» Fuller og Lesser, 1997, 43.

¹⁶ Artikkel 51: «Nothing in the present Charter shall impair the inherent right of individual or collective self-defence if an armed attack occurs against a Member of the United Nations, until the Security Council has taken measures necessary to maintain international peace and security. Measures taken by Members in the exercise of this right of self-defence shall be immediately reported to the Security Council and shall not in any way affect the authority and responsibility of the Security Council under the present Charter to take at any time such action as it deems necessary in order to maintain or restore international peace and security.»

¹⁷ Vaux, 1992, 3.

¹⁸ Selv befant jeg meg i Nicaragua under Gulfkrigens begynnelse. Der ble konflikten av mange tolket som en i et slikt perspektiv; som en fortsettelse av det som Nicaraguas befolkning hadde opplevd på 80-tallet, da USA drev indirekte krigføring mot Sandinist-regimet..

¹⁹ Huntington, 1997.

²⁰ Huntington, 1997, 28-29.

andre. Ikke sjelden fører friksjonen til voldelige konflikter, som er spesielt farlige, siden de raskt kan trappes opp til storkriger mellom sivilisasjonene.

Spesielt umedgjørlig i så måte er den muslimske sivilisasjon, fortsetter Huntington. Islam har «blodige grenser», hevder han hårdnakket, og han ser Gulfkrigen som et eksempel på en storkonflikt mellom Vesten og den muslimske verden, til tross for at det var åpenbart at den muslimske verden framsto som dypt splittet nettopp i denne situasjonen.

Fjerde steg: FN intervensjoner i Somalia

Den 26. mars 1993 vedtok Sikkerhetsrådet enstemmig å sende en flernasjonalt FN-styrke til Somalia. I styrken «UNOSOM II» deltok 26 nasjoner, deriblant Norge. Den var den første FN-styrke som var opprettet under henvisning til FN-charterets kapittel VII, som innebar at den hadde mandat til å bruke våpenmakt for å avvæpne de somaliske krigsherrene. Hensikten med operasjonen skulle være å beskytte humanitære hjelpesendinger til den nødstedte sivilbefolkningen i landet. Dette var altså det første eksempel på en storstilt humanitær intervensjon under FN-kommando.

I ettertid framstår denne FN-operasjonen som mislykket i mange henseender. Det begynte å gå galt da styrkene til en av de rivaliserende krigsherrene, General Muhammad Farah Aidid, den 5. juni angrep og drepte 24 pakistanske FN-soldater. Sikkerhetsrådet reagerte umiddelbart, og anmodet de deltakende nasjonene i FN-styrken om å gjenopprette en nasjonal regjering i Somalia og fengsle de ansvarlige for ugjerningen, det vil si Aidid.

USA satte i gang en klappjakt på Aidid. Da den første anstrengelse ved bruk av angrepshelikoptere og tungt bakkemateriell, ikke ga resultater, ble det sendt en egen spesialstyrke bestående av 400 Army Rangers til landet. Men heller ikke denne styrken lyktes i oppdraget. Den 3. oktober ble 18 amerikanske soldater drept i kamp. Aidid var fortsatt på frifot. Kampviljen sank drastisk hos amerikanerne, og den 19. oktober ble Army Rangers-styrken trukket ut av Somalia. Følelsen av ydmykelse og ineffektivitet i møte med en i teorien langt underlegen motstander begynte å bre seg.

Det oppstod nå betydelig friksjon mellom FN og USA om Somalia. President Clinton besluttet å framskynde tilbaketrekkingen av de amerikanske styrkene fra Somalia med over ett år i forhold til det opprinnelige vedtaket i Sikkerhetsrådet. Generalsekretær Boutros-Ghali antydte at USA på den måten ville gjøre FN hovedansvarlig for det mislykkede raidet mot Aidid, til tross for at det var planlagt og gjennomført av amerikanerne på egen hånd.

Uansett: Den nye verdensorden – i det minste FNs nøkkelrolle som verdensmyndighet i en slik orden – hadde fått et kraftig skudd for baugen. I 1992 hadde generalsekretær Boutros-Ghali fremmet et forslag om å opprette en stående internasjonal hær til slike formål som det UNOSOM skulle fylle. Dette ville være en operasjonalisering av den nye verdensorden president Bush hadde talt så varmt om i forbindelse med Gulf-krigen. Men etter den negative erfaringen i

Somalia hadde USAs holdning til et slikt forslag endret seg. Fra nå av viste amerikanerne en utbredt skepsis til i det hele tatt å operere under FN-kommando.

FN-styrken som var blitt sendt inn for å gjenopprette levelige forhold for en lidende sivilbefolkning, hadde blitt trukket inn i en uoversiktlig borgerkrig, ikke bare som observatør, men til tider som direkte stridende part. I tillegg var FN-soldater fra flere land blitt beskyldt for overgrep mot sivilbefolkningen og manglende respekt for menneskerettighetene. Da FN-styrken endelig trakk seg ut den 2. mars 1995, var det derfor langt fra noe triumftog. Det er liten tvil om at denne negative erfaringen svekket amerikanernes vilje og det internasjonale samfunns evne til å gripe besluttsomt og effektivt inn i for eksempel Liberia og Rwanda, der situasjonene viste seg å bli langt verre enn den som hadde forårsaket FN-intervensjonen i Somalia. Det internasjonale samfunns nøling i forhold til det tidligere Jugoslavia må også sees på denne bakgrunn.

En FN-kommisjon som var nedsatt for å undersøke væpnede angrep på FN-personell i Somalia, kommenterte at FNs medlemsstater hadde vist seg uvillige «to accept substantial casualties for causes unrelated to their national interests.» Dermed var det i virkeligheten igjen stilt grunnleggende spørsmålsteget ved mulighetene for å opprette et internasjonalt system egnet til å opprette fred mot de stridende parters vilje – om nødvendig med militærmakt.

Femte steg: Etnisk rensning i Europa – det internasjonale samfunn reagerer for sent.

Krisen som utviklet seg på Balkan i begynnelsen av 90-tallet kom overraskende på det internasjonale samfunn (og ikke minst Europa) til tross for mange og tydelige forvarsler. Erfaringene med Somalia hadde ført til en motvilje i det internasjonale samfunn mot å blande seg inn. Mens stridighetene økte i omfang og styrke, var verdenssamfunnets reaksjoner svake og lite virkningsfulle. Da man så endelig bestemte seg for å intervensjonere etter i stor grad å ha bivånet grusomhetene fra tilskuerplass, skjedde det i form av utplassering av en FNs «beskyttelseshær», UNPROFOR. Problemet var imidlertid at denne hæren ble satt inn for å «beskytte» en fred som aldri eksisterte. I ettertid synes det innlysende at styrken hadde et for uklart og begrenset mandat. I tillegg var den for dårlig utstyrt til å takle de utfordringer den ville møte i denne blodige borgerkrigen i hjertet av Europa.

Resultatet var nedslående. Åpen krig og grusomme overgrep fikk i mange tilfeller pågå ustraffet i de såkalte beskyttede FN-sonene. FN-styrken ble ikke bare maktesløs observatør, men også ufrivillig delaktig i forverringen av situasjonen. Verst var situasjonen under bosniske og kroatisk-serberes motangrep på Bihac i november 1995, da så mange som 450 FN-soldater på et tidspunkt ble holdt som gisler – levende skjold – for å forhindre NATO-flyangrep på oppdrag fra FN.

Men FNs innsats i det tidligere Jugoslavia var ikke bare mislykket. Luftbroen til Sarajevo er med på å veie opp mot et bilde av fullstendig fiasko. Livsviktige forsyninger nådde sivilbefolkningen til tross for ekstremt vanskelige og risikofylte forhold. FN selv mener dette er ett av de mest vellykkede eksempler på humanitær assistanse i nyere tids krigssituasjoner.

EUs langvarige meklingsforsøk viste få resultater. Krisen forverret seg foran øynene på forhandlere og europeiske statsledere. I skyggen av utviklingen ble det reist alvorlige spørsmål ved om de europeiske nasjoner egentlig var innstilt på å skape fred i regionen, eller om nedarvede historiske allianser og ulike nasjonale interesser i virkeligheten var mer styrende enn de mange høylydte moralske fordømmelser av de grove overgrep som foregikk midt i Europa, og som mediene meldte om, uke etter uke.

Det var først da USA la full tyngde i å nå fram til en fredsløsning, at gjen-nombruddet kom. Men Dayton-avtalens (undertegnet 21. november 1995) løsning var på sett og vis preget av det man i alle år hadde kjempet mot og fordømt andre steder, f.eks. i Sør-Afrika, nemlig en etnisk segregering der ulike folkegrupper tidligere hadde levd side om side. Den etniske rensningen, som verden hadde sett på med avsky, hadde i en viss forstand fått et nedslag i selve fredsløsningen. I 1993 avsto Clinton-administrasjonen å støtte Vance-Owen-planen for en fredsløsning i Bosnia, fordi den ved å gi serberne 43% av det bosniske territoriet belønnet de serbiske bosniernes grusomme «etniske rensning». To år senere fastsetter Dayton-avtalen under den samme administrasjonens ledelse en todeling av territoriet mellom en bosnisk-kroatisk og en serbisk del, der delingsforholdet settes til 51:49! Det er på denne bakgrunn nærliggende å trekke den konklusjon at det internasjonale samfunn interвенerte *for sent* i konflikten i det tidligere Jugoslavia.²¹

Men det er også et annet trekk som er verdt å legge merke til her. FNs mislykkede militære inngripen gjennom UNPROFOR førte til at man etter Dayton-avtalene ga NATO en sentral rolle i oppdraget med å sikre og stabilisere den freden som var undertegnet. Til dette formål ble det opprettet en *Implementation Force* (IFOR), der også land som ikke var medlem av NATO, deriblant Russland, deltok.²² Operasjonen fikk navnet «Joint Endeavour». Med FNs Sikkerhetsråds resolusjon 1031 (15.12.95) i ryggen tok man fatt på oppgaven, med langt større effektivitet, klarere mandat og mer adekvat utstyr, enn det den FN-styrken den avløste hadde hatt. Oppdraget var nå å gjennomføre en fredsoperasjon under FN-paktens kapittel VII for å iverksette Dayton-avtalens militære del. Den 20. desember 1996 ble IFOR erstattet med en *Stabilisation*

²¹ Dan Smith bruker dette som et eksempel på at dersom man skal bruke rettferdig krig-tradisjonens kriterier på spørsmålet om humanitær intervensjon, er det ikke alltid «siste utvei» bør forstås temporalt. En kan nemlig vente til det er for sent. Smith foreslå derfor: «It is fair to interpret the principle as meaning that intervention with force is just if equally viable alternatives do not exist; it might therefore be best not to think of *last resort* but *best available means*.» Smith, 1997, 30.

²² Følgende land utenfor NATO deltok i IFOR-styrken: Albania, Østerrike, Bulgaria, Tsjekkia, Egypt, Estland, Finland, Ungarn, Jordan, Latvia, Litauen, Malaysia, Marokko, Polen, Romania, Russland, Sverige og Ukraina.

Force, (SFOR). Norge har deltatt aktivt i begge, og operasjonene betegnes gjennomgående som vellykkede.²³

Denne utviklingen er viktig for arbeidet med sikkerhetspolitiske og etiske spørsmål etter den kalde krigen. IFOR blir av NATO selv vurdert slik i dokumentet «IFOR Factsheet», fra 6. november 1996:

«The NATO-led operation in Bosnia Joint Endeavour is NATO's first-ever ground force operation, its first-ever deployment 'out of area', and its first-ever joint operation with NATO's Partnership for Peace and other non-NATO countries. It demonstrates that the Alliance has adapted its forces and policies to the requirements of the post-Cold War world, while continuing to provide collective security and defence for all Allies.»

Det store spørsmål er imidlertid om ikke-vestlige land i det lange løp vil se denne foreningen av vestlige forsvarsinteresser og løsningen av internasjonale konflikter med våpenmakt som uproblematisk. Kan NATO operere på FNs vegne uten at det i det lange løp svekker FNs autoritet som u-partisk, overordnet internasjonal instans? Mye tyder på at det i deler av den muslimske verden, blant annet, bygger seg opp en skepsis overfor og klar misnøye med den nye intervensjonslinjen. Den ses i økende grad som et redskap for vestlige imperialistiske interesser. Den anti-vestlige islamismen er på frammarsj. De meget uheldige uttalelsene fra tidligere generalsekretær i NATO, Willy Claes, om at muslimsk fundamentalisme peker seg ut som den nye trussel mot den vestlige sikkerhet etter den kalde krigen, bidrar selvsagt til å forsterke dette inntrykket på muslimsk side.²⁴

Likevel bør en ikke trekke forhastede slutninger. Den muslimske verden er selvsagt like sammensatt som den vestlige – hvis en nå skal ty til slike generaliseringer. Det er tegn som tyder på at en del islamister ønsker å skjelne klart mellom Vesten og FN. Forskeren Brynjar Lia konkluderer en fersk studie av muslimske responser på intervensjonslinjen på denne måten:

«Despite the fierce anti-Westernism on part of the Islamist movements and their condemnation of Western (and in particular American) policies towards the Islamic world, this hostile attitude is not automatically extended to the UN. Although the UN is sometimes hostigated for being a vehicle of the major powers (...), this view is not unanimously shared by all Islamists, some of whom in fact advocate the strengthening of

²³ «Rent militært sett, har operasjonene til nå vært en ubetinget suksess. Om de vil resultere i varig fred i Bosnia vil avhenge av om det internasjonale samfunnet er villig til å følge opp over til (*sic*) med nødvendig økonomisk og politisk støtte og press.» Kommandør I Jacob Børresen, tidligere nestkommanderende i Operasjonsstaben i SHAPE (*Supreme Headquarters Allied Power Europe*), i Børresen, 1997.

²⁴ Er dermed krisen i det tidligere Jugoslavia en bekreftelse på Huntingtons tese? Dreier det seg her om sivilisasjonskonflikt? Huntington hevder altså det. (Huntington, 1997, 281-291.) Tre sivilisasjoner braker sammen i dette området; den russisk-ortodokse (serberne), den vestlige (kroatene) og den muslimske (bosnia-muslimene). Derfor er denne konflikten blitt så voldelig, og så vanskelig å løse. Huntington ser krigen på Balkan som et uttrykk for de virkelige store konfliktene mellom sivilisasjonene som allerede er i gang, og som kommer til å øke i intensitet. Sammenligningen med den spanske borgerkrigen viser tegningen: «In an age of civilizations Bosnia is everyone's Spain....The Spanish Civil War was a prelude to World War II. The Bosnian War is one more bloody episode in an ongoing clash of civilizations.» Huntington, 1997, 290-291.

the United Nations making it more effective to protect the rights of people in the Islamic World.»²⁵

Sjette steg: Partnerskap for fred, NATO rykker østover.

Det er grunn til å hevde at den kalde krigens endelig gravferd fant sted i Paris den 27. mai 1997.²⁶ Da ble en epokegjørende samarbeidsavtale mellom NATO og Russland undertegnet. Tilnærmingen mellom Vesten og Russland har i løpet av 90-årene naturlig nok vært *det* mest avgjørende utviklingstrekk på den internasjonale arena. Ville det lykkes å bygge en ny allianse på tvers av den kalde krigens fronter? Mest spenningsfylt har dette kommet til uttrykk i spørsmålet om NATOs utvidelse østover. Det var tidlig klart at land som tidligere tilhørte østblokken ville ønske å søke om medlemskap i alliansen. Samtidig etterlot russiske myndigheter ingen tvil om at «det nære utland» fortsatt var å definere som russisk interessesfære, og som i den egenskap ble sett på som vesentlig også i militærstrategien.

Innen NATO-landene har det derfor vært en livlig diskusjon rundt spørsmålet om utvidelse. Man har sett seg utfordret til en vanskelig balansegang. På den ene siden ville det være vanskelig for NATO-landene å slå hånden av de nylig frigjorte landene i Øst som ønsker å sikre seg at de ikke igjen tas som gisler i en framtidig stormakts-konfrontasjon – eller, om så galt skulle være, at de da i hvert fall befinner seg på den andre siden av frontlinjen. På den annen side er det vesentlig for NATO å ikke trække Russland for nær, og dermed provosere fram de anti-vestlige strømningene som fortsatt ligger latente i det tidligere sovjetiske samfunn.

Paris-avtalen som ble undertegnet i Paris den 27. mai, representerer et endelig gjennombrudd i forholdet mellom Vesten og Russland. I avtaleteksten heter det at partene nå har inngått i at «fundamentally new relationship» med hverandre. Det slås fast at NATO og Russland ikke lenger er motstandere («adversaries»). De setter seg det felles mål «å overvinne den kalde krigens konkurranse og konfrontasjon.» For å oppnå dette legges det opp til et omfattende samarbeid: En vil øke den gjensidige informasjonsutvekslingen, styrke samarbeidet i kjernevåpen-spørsmål, blant annet i arbeidet med å hindre spredning av kjerne-, samt biologiske og kjemiske våpen. Videre skal det utvikles gjensidige samarbeidsprosjekter innen forsvarsrelatert forskning, blant annet knyttet til økonomiske og økologiske spørsmål. Partene forplikter seg også til samarbeid i tilfelle sivile katastrofer, og til å gjøre felles front mot narkotikasmugling og terrorisme.

Avtalen er politisk, ikke juridisk, men likefullt i realiteten svært forpliktende for alle parter. Ingen av partene gis imidlertid veto-rett. Den vil følges opp gjen-

²⁵ Lia, 1997, 23.

²⁶ «Russia and Nato bury the Cold War» *The Times*, 28/05/97.

nom at NATO og Russland utvider sitt militære samarbeid gjennom et *Permanent Joint Council*.

Det var lenge usikkert om Russland ville gå med på en slik avtale. Motstanden mot en NATO-utvidelse østover ble understreket i Moskva helt til det siste. Og dersom den ble undertegnet, ville en slik avtale bane veien for en utvidelse? Nøkkelen ble en mild innrømmelse fra NATOs side. Den gikk ut på at NATO-landene på sin side i avtalen understreker at de verken har noen intensjon eller plan om, og heller ingen grunn til, å utplassere atomvåpen på nye medlemsstaters territorium. Med denne forsikring var det klart for at Ungarn, Tsjekkia og Polen ble invitert som fullverdige medlemmer i NATO noen uker senere. Flere stater kan stå for tur, kanskje i første rekke Romania og Slovenia, mens spørsmålet om de baltiske stater – som er spesielt viktig for de nordiske landene – forblir betent.

Hva betyr Paris-avtalen og NATO-utvidelsen for «den nye verdensorden»? Peter Normann Waage ser hele utviklingen «i sammenheng med USAs maktinteresse i en verden påstått styrt av kulturkonflikter».²⁷ Huntingtons paradigme – som Waage forøvrig er sterkt uenig i²⁸ – styrer allerede USAs og Vestens utenrikspolitikk, med andre ord. I en verden der sivilisasjonene står mot hverandre får Russland, eller den gamle bysantinske verden, – igjen – en stor strategisk betydning. Landet er nemlig «verken utenfor eller innenfor, men et bindeledd og en slagmark for motsetningen mellom Vesten og resten.»²⁹ Det gjelder å få Russland på laget, for hvis Huntington har rett, er de nye (gamle) fiendene muslimer og kinesere.

Men utviklingen trenger ikke å sees gjennom Huntingtons briller. Paris-avtalen må ikke være et skritt på veien mot den nye alliansebyggingen mot de andre sivilisasjonene. En positiv lesning vil se den som et første skritt på å legge kortene på bordet og inngå forpliktende samarbeid på tvers av både gamle og eventuelt nye skillelinjer. De tverrkulturelle og -religiøse aspektene ved et slikt samarbeid blir således av stor betydning for å unngå at Huntington får rett, og verden går fra en kald krig til en annen; fra vondt til verre.

Sum: Hovedtrekk og tendenser i det nye verdensbildet

Oppsummerende kan vi nå peke på fire hovedtrekk i den nye internasjonale (u)orden.

Fra stabil høyspenning til labil lavspenning: Den kalde krigen var på mange måter en stabil ordning. Midt i alt terrorvelde og all høyspent balansegang, var situasjonen tross alt preget av forutsigbarhet. Skjemaet med supermaktenes ideologiske konfrontasjon ble brukt på nær sagt alle forhold i alle verdenshjørner. Når denne situasjonen forandret seg, ble også

²⁷ Waage, 1997.

²⁸ Waage, 1995.

²⁹ Waage, 1997.

spenningsnivået senket flerfoldige hakk. Men samtidig kom et mangfold av konflikter opp til overflaten, som tidligere enten var blitt holdt i sjakk av terrorbalansen, var blitt feilaktig tolket i lys av den, eller på annen måte var direkte influert av den. Paradoksalt nok førte den kalde krigens slutt til ny usikkerhet på den internasjonale arena.

Fra «spyd» til «vifte»: En annen observasjon i samme retning er at én stor konfliktlinje er blitt erstattet med mange små, en utvikling Hans Wilhelm Steinfeld ganske treffende har beskrevet slik:

«Kaldkrigs-stereotypene kan synes vindskeive i forhold til de utfordringer vi tvinges til å innse at vi må møte i dag.... Det analytiske grep om det uforutsigbare trusselbildet krever en annen kompetanse, og jeg understreker at jeg betrakter det nye trusselbildet med den grafiske vifteformen som mer uforutsigbart enn det gamle, spydformede.»³⁰

Fra Vest mot Øst til Nord mot Sør: Noen av de første tendenser etter Murens fall tydet på en forsterkning av en annen skillelinje, som tidligere også hadde vært tydelig, men sikkerhetspolitisk likevel underordnet øst-vest- skillet, nemlig skillet mellom rike nasjoner i Nord og fattige nasjoner i Sør. Panama-invasjonen ble tolket som et uttrykk for at Sør kunne ha grunn til å frykte den nye verdensorden. Framtredende militære og politiske ledere i USA har utropt manglende stabilitet i utviklingsland i Sør som en ny sikkerhetsrisiko for USA. Lav-intensitetskonflikt har igjen blitt en aktuell opsjon og strategi for USAs militære.

Fra ideologisk konflikt til krig mellom sivilisasjoner? Samuel P. Huntingtons analyse av verdenssituasjonen, som går ut på at den bi-polære ideologiske konfrontasjonen er avløst av en multi-polær kulturell, religiøs og etnisk sivilisasjons-konfrontasjon, er kontroversiell, men har samtidig vunnet gehør i innflytelsesrike kretser. Det er da også tendenser som peker i retning av at Huntington har sett noe vesentlig. Religiøs og etnisk tilhørighet har tilsynelatende fått større betydning i internasjonal politikk. Likefullt er det grunn til å spørre om ikke Huntingtons analyse er overforenklet og misvisende på sentrale punkter. At Huntington med sine konklusjoner og anbefalinger snarere ser ut til å ville forsterke denne tendensen, enn motvirke den, gjør ikke saken bedre. Diskusjonen om sivilisasjons-konflikter er imidlertid kommet for å bli. Og med det innpass Huntington kan synes å ha hos sentrale aktører i utformingen USAs sikkerhetspolitikk, kan i verste fall hans spådom bli selvpoppfyllende.

2. Endringer i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk

Etter de epokegjørende hendelsene på senhøsten 1989, var det klart at norsk forsvarspolitikkk trengte en grunnleggende oppdatering. Den såkalte Forsvarskommisjonen av 1990 fikk i oppdrag å forberede grunnen for en slik oppdatering.

³⁰ Steinfeld, 1997.

Utvalget, som ble ledet av tidligere statsminister Kåre Willoch, leverte sin innstilling i mars 1992 (NOU 1992:12).³¹ I sin sammenfatning slår utvalget fast at «bortfallet av det tidligere ideologiske og militære øst/vest-skillet, oppløsningen av Sovjetunionen og samlingen av Tyskland, har gjort det nødvendig å foreta en grunnleggende revurdering av det tidligere fastlagte sikkerhetspolitiske mønster.»

Forsvarskommisjonen av 1990: «En grunnleggende revurdering»

I sitt forslag til et oppdatert sikkerhetspolitisk panorama, peker utvalget på følgende hovedutfordringer. For det første eksisterer det fortsatt ingen genuin internasjonal autoritet, med ett sett av felles regler og normer som alle land følger. Dette skaper usikkerhet – nå som før. Dernest er problemene i øst svært omfattende. Utvalget viser til de store oppsplittings-tendensene og motsetningene av nasjonal-etnisk og religiøs karakter, som det frykter kan føre til nye væpnede konflikter i Europa. Denne frykten var på ingen måte ugrunnet, som vi har sett. Den økonomiske krisen som har fulgt i kjølvannet av kommunismens kollaps, kan også bidra til en slik negativ utvikling. Russland er spesielt viktig for Norges sikkerhet. Her står man overfor et nyetablert, skjørt demokrati, som i verste fall kan ende som mellomkrigstidens Weimar-Tyskland, påpekes det – det vil si, en tilbakevending til diktaturet etter at de sosiale, politiske og økonomiske problemene, sammen med nasjonens tapte prestisje internasjonalt, har fått folk til å miste troen på demokratiet. Et tilbakefall til autoritære og/eller sterkt nasjonalistiske styreformers er altså ikke utelukket. En slik situasjon kan øke risikoen for spredning av masseødeleggelsesvåpen.

Etniske skillelinjer løper ofte parallelt med religiøse, og disse forsterker hverandre gjensidig, bemerker utvalget. Slike motsetninger sees som spesielt konflikt-fremmende. I tillegg spiller faktorer som befolkningsvekst, undersysselsetting og sosial nød og fattigdom en destabiliserende rolle. Her rettes blikket ikke bare østover, men også sørover, til landene sør for Middelhavet. Det er ifølge utvalget «vanskelig å unngå interessemotsetninger mellom europeiske land nord for Middelhavet og arabiske land sør og øst for dette havområde.»

Men også forholdet til energi og naturressurser må følges med årvåkenhet i sikkerhetspolitikken. Økende vestlig avhengighet av oljeleveranser fra Midt-Østen er et klart risikomoment. Med tanke på Gulf-krisen, er det en likefram, men ikke særlig dristig påstand fra utvalgets side når det hevder at faren for militær intervensjon fra industrilandenes side overfor de politisk og militært ustabile landene i Midt-Østen dersom oljeleveransene trues «ikke kan utelukkes.»

Til slutt nevnes miljøproblemer og mangel på økologisk balanse, sammen med fattigdom og økonomisk og sosial urettferdighet som potensielt konfliktutløsende faktorer. Med en tone av nøktern pessimisme ender utvalget

³¹ NOU 1992:12.

hos de fattige i Sør: «Fattigdom og nød vil fortsatt være en kilde til ufred, og voldelige konflikter vil fremdeles være en del av hverdagen i den fattige delen av verden.»

Dersom ikke utsagnet skal leses som ren kynisme, må det bety at tiltak mot fattigdom i Sør faktisk må sees som bidrag til å verne om Norges sikkerhetsinteresser. Med dette ser vi at sikkerhetsbegrepet er blitt utvidet etter den kalde krigen. Det er ikke lenger utelukkende faren for militær aggresjon som vies oppmerksomhet. Også andre forhold må tas med i vurderingen når Norges sikkerhet skal vurderes. Det betyr at forsvaret i større grad enn tidligere blir en del av Norges samlede utenrikspolitikk. Handel og bistand, energi og miljø sees i stadig nærmere sammenheng med forsvar og sikkerhet.

Utvalgets innstilling førte til iverksettelse av en omfattende omstillingsprosess i det norske Forsvaret. Denne omstillingen er så radikal at Forsvarssjefen, general Arne Solli, har kalt den et «paradigmeskifte», som ikke bare innebærer en tilpassing til endrede sikkerhetspolitiske forhold, men «en fullstendig reorganisering av både våre strukturer og vår måte å drive Forsvarets totale virksomhet på.»³² I korte trekk har omstillingen innebåret profesjonalisering, reduksjon i antall stående styrker, og økt mobilitet. Fra å være et stående invasjonforsvar, skal det norske Forsvar settes i stand til å utføre raskere og mer avgrensede oppdrag også utenfor norsk territorium, samtidig som mobiliseringsevnen gjøres mer fleksibel, slik at styrkeopptrapping kan skje raskt dersom situasjonen skulle kreve det.³³

Status 1997: Politisering av det militære – militarisering av det politiske?

Hva så med den dagsaktuelle situasjonen? Går vi til daværende forsvarsminister Jørgen Kosmos nyttårstale i Oslo Militære Samfund den 6. januar 1997, får vi høre at denne omstillings-prosessen fortsatt pågår.³⁴ Vi ser også raskt at de tendenser som Forsvarskommisjonen av 1990 pekte på ikke har avtatt i de etterfølgende fem år. Snarere tvert imot.

«Jeg er overbevist om at endringene etter den kalde krigen bare såvidt har begynt. ... Når den sikkerhetspolitiske analysen skal gjøres, må også faktorer som tidligere har vært lite påaktet i en sikkerhetspolitisk sammenheng nå tas med og vurderes. Det er viktig for oss å tenke igjennom og planlegge hva Forsvaret kan gjøre i en situasjon hvor vi trues av store miljødeleggelser. Spesielt viktig er det at vi sammen med andre relevante myndigheter vurderer farene ved ulykker i atomanlegg, sivile eller militære. Internasjonal

³² Foredrag i Oslo Militære Samfund den 16. oktober 1995, trykt som artikkel i *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 12 (1995), 1.

³³ Dette betyr imidlertid ikke at Forsvaret ikke lenger har som intensjon å være et invasjonforsvar. Forsvarssjefen ser det tvert imot slik at «garantien for at en skal kunne takle internasjonale oppdrag og krisesituasjoner av ulikt omfang, ligger i den kompetanse, det materiell og den organisasjon som et invasjonforsvar innebærer.» Han slår derfor kategorisk fast at «det er evnen til å føre høyintensitets operasjoner mot en fiende som angriper territoriet som må være dimensjonerende for vår forsvarsstruktur.» Solli, 1995, 2.

³⁴ «Omstillingen av Forsvaret her hjemme er ikke gjennomført. Den har fulgt de overordnede retningslinjer som Forsvarskommisjonen av 1990 trakk opp, og som Regjeringen og Stortinget i det alt vesentlige ga sin tilslutning til.» Kosmo, 1997.

kriminalitet truer på sin måte vår sikkerhet. Det tilligger selvsagt ikke Forsvaret å bekjempe kriminalitet, men jeg nevner det her som eksempel på virkninger internasjonaliseringen i hele vår verdensdel har fått på vårt samfunn, og dermed på vår sikkerhet.»³⁵

Det er tydelig at Kosmo ser forsvarspolitikken i et utvidet perspektiv, der både «tradisjonelle» og «nye oppgaver» skal ivaretas. I tillegg har han blikk for det jeg har kalt den nye, gamle skillelinjen: «En ny europeisk sikkerhetsarkitektur må ikke bare ta hensyn til øst-vest dimensjonen, men også nord-syd.»³⁶

Denne utviklingen kan leses som en politisering av tradisjonelt miltærfaglige forhold.³⁷ Dette uttrykkes i klartekst når Kosmo sier at den største ambisjonen er «å ivareta nasjonale interesser gjennom i størst mulig grad å kunne påvirke beslutninger som har direkte konsekvenser for vår egen sikkerhet.» Påvirkning er politikkenes fremste kjennemerke.

Kanskje er det lite nytt i dette. Clausewitz hevdet jo som kjent at krig er politikkenes fortsettelse med andre midler. Likevel er denne politiserende utviklingen mer markant enn tidligere. Sett fra en demokratisk og etisk synsvinkel må en slik dreining i retning av det politiske tilkjennes mange positive sider. Samtidig kan det være grunn også til å beholde en kritisk årvåkenhet: – *Er baksiden av en politisering av det militære en militarisering av det politiske?* Når stadig flere områder trekkes inn i sikkerhetspolitiske vurderinger, og Forsvaret såvel som NATO og Vestunionen tillegges nye og utvidede arbeidsoppgaver, kan dette ses på som det motsatte av hva mange ønsket seg etter den kalde krigens rustningskappløp – en omfattende demilitarisering og en frigjøring av midler som tidligere ble brukt i militær sektor. Kosmos bekymring for bevilgningsnivået til militære formål tydeliggjør dette: «Det er i dagens situasjon ikke rom for å kutte i budsjetten hvis vi skal oppfylle både de nye og de tradisjonelle oppgavene i NATO.»³⁸

På den annen side er det et faktum at bevilgningene til militære formål har gått ned på 90-tallet, både internasjonalt og nasjonalt. Det norske forsvarsbudsjettet er blitt redusert jevnt, fra 7,5% av korrigert statsbudsjett i 1990 til 6,4% i 1997. Det kan tyde på at selv om en bredere agenda for sikkerhetspolitikken resulterer i at Forsvaret får nye oppgaver, så trenger ikke dette innebære en reell ekspansjon.

³⁵ Kosmo, 1997.

³⁶ Kosmo, 1997.

³⁷ Jfr. NOU 1995:31, 1995, 2.4.: «En hovedkonklusjon i NATOs strategiske konsept er at de politiske sider av sikkerhetspolitikken har fått økt relativ betydning på bekostning av de militære. Militært potensiale og troverdighet er imidlertid fortsatt viktig for politisk innflytelse internasjonalt, dvs for å motvirke andre parters militære ambisjoner, og i siste instans for effektivt forsvar. Overgangen fra fred til krise og militær konflikt kan bli mer flytende enn tidligere.»

³⁸ Kosmo, 1997.

Det norske forsvar – i hele verden?

Omstillingsprosessen i Forsvaret innebærer økt profesjonalisering, reduksjon i antall, og økt mobilitet. Dette er altså en direkte konsekvens av nyorienteringen i sikkerhetspolitikken. Mobilitet og profesjonalisering er viktig i og med at Forsvaret får stadig flere internasjonale oppgaver. «Forsvar» er ikke lenger ensbetydende med forsvar av det norske territoriet alene, som den tidligere Forsvarsministeren understreket til stadighet i sine taler.³⁹ Men hva betyr dette, nærmere bestemt? Hva er det nå det norske Forsvar skal forsvare, hvis det ikke er norsk territorium?

Her er det flere forhold som trenger etisk belysning. Ett er spørsmålet om i hvilken grad vernepliktig personell kan beordres til internasjonale militæroperasjoner. I neste omgang kommer også spørsmålet om yrkesbefal og beordring til utlandet. Disse tilsynelatende mer praktiske spørsmål berører i virkeligheten grunnlagsspørsmål av stor betydning. Hva legitimerer norsk bruk av militærmakt? Er det tilstrekkelig å si at siden internasjonal sikkerhet og norsk sikkerhet er avhengige størrelser, så kan oppgaven å forsvare Norge flyttes ut på den internasjonale arena?

Tidvis kan man høre denne utviklingen beskrevet med formuleringen «fra forsvar av territorium til forsvar av verdier». På ett nivå synes det som om utsagnet beskriver en positiv utvikling. Verdier er vel mer verdt å kjempe for enn et stykke land – eller hav – alene. På den annen side reiser utsagnet umiddelbart spørsmålet om hvilke verdier det her snakkes om: Norske? Kristne? Humanistiske? Vestlige? Europeiske? Dette spørsmålet er imidlertid meget kinkig, av minst to grunner. For det første vil det alltid være strid om hvilket verdigrunnlag samfunnet egentlig bygger på. For det andre vil det også herske uenighet om hvilke verdier som med rette betegnes som «norske», «kristne», «humanistiske», etc. Det hersker i samfunnsdebatten dels en stor grad av skinnenighet om verdispørsmål, dels en stilltiende konsensus om å la være å presisere verdigrunnlaget for tydelig. Et minste felles multiplum som flest mulig kan slutte seg til fra ulike innfallsvinkler – uten dermed å gå på akkord med sin overbevisning eller relativisere verdienes betydning – synes å være en forutsetning i et pluralistisk samfunn.

Men hvorledes kan en så tenke seg at dette utydelige verdigrunnlaget skal kunne forsvares med våpenmakt? Svaret må selvsagt ligge i at det kun skulle være grove krenkelser av det som det er en gjengs oppfatning om er grunnleggende rettigheter som kunne legitimere en internasjonal bruk av (mot-)vold. Det vil være relativt ukontroversielt å hevde at en slik gjengs oppfatning har kommet til uttrykk i Menneskerettighetserklæringen, og i lignende internasjonalt vedtatte og forpliktende erklæringer og avtaler. Det ville utvilsomt være ønskelig at menneskerettighetene kunne håndheves i

³⁹ «Videre er det grunnleggende at Norges sikkerhet ikke lenger bare er et spørsmål om forsvar av vårt eget territorium. Norsk sikkerhet og internasjonal sikkerhet er tett sammenbundet, og dette har selvsagt en rekke konsekvenser for Forsvarets oppgaver og utforming.» Kosmo, 1996.

verdenssamfunnet på en konsekvent og upartisk måte. De vakleворne stegene mot en ny verdensorden har imidlertid vist hvor vanskelig nettopp dette kan synes å være. FN er til enhver tid preget av interessenmotsetninger og de gjeldende styrkeforhold blant medlemsstatene. Der FN griper inn, eller andre griper inn på vegne av FN, blir dette tolket inn i andre konfliktmønstre enn de som ganske enkelt følger håndhevelse av internasjonal lov og orden. At det ikke er enkelt å se noen konsekvens i forholdet mellom overgrepens alvorlighetsgrad og viljen til og styrkegraden av en eventuell internasjonal inngripen, forsterker dette inntrykket.

Dette etiske dilemmaet, konkret uttrykt i spørsmålet om internasjonale intervensjoner, synes for meg å være det mest presserende for en fredsetikk etter den kalde krigen.

3. Hovedelementer i en oppdatert freds- og forsvarsetikk

Den sikkerhetspolitiske situasjon er altså fundamentalt forandret, både på den internasjonale og den nasjonale arena. Det er ikke lenger et 9. april, et totalangrep på Norge som nasjon, som er det mest nærliggende scenariet i forsvarspolitikken. Og på den internasjonale arena er nasjonalstatens fundamentale betydning utfordret både ovenfra og nedenfra i de tilsynelatende motsatte trendene globalisering og regionalisering. De euforiske proklamasjonene om en ny verdensorden har ikke vist seg å holde stikk. Om en i det hele tatt kan snakke om en ny verdensorden, er den iallfall ikke slik de mest optimistiske forventet.

Dersom det skal være noe poeng med etisk refleksjon, må den før eller senere forholde seg til den konkrete situasjon der mennesker – individuelt eller i fellesskap – står overfor valg mellom handlingsalternativer. Ikke minst gjelder det i den politiske etikken. Hva er så de sentrale utfordringene for en oppdatert freds- og forsvarsetikk i kjølvannet av de endringene som her er beskrevet? I denne siste delen av artikkelen vil jeg ta opp de spørsmål jeg mener bør få høyest prioritet. En fullstendig drøftelse er det ikke plass til, men en retningsangivelse kan være en viktig begynnelse.

Nedrustning

Avslutningen av den kalde krigen ga en overraskende og unik mulighet til å snu den destruktive rustningsspiral som hadde gått nærmest på rutine i flere årtier. Om arbeidet for nedrustning var en bærebjelke i det meste av fredsetikken under terrorbalansen, er det ikke blitt mindre aktuelt nå. Men det burde ha større muligheter for å lykkes. Gjennombruddene i en rekke nedrustningsprosesser⁴⁰

⁴⁰ START I, undertegnet (juli 1991), forplikter USA, Russland og de tre andre Samveldestatene (Kasakhstan, Ukraina og Hviterussland) som hadde strategiske kjernevåpen utplassert på sine territorier til å gjennomføre en nedbygging av disse våpnene. I henhold til START II, undertegnet i januar 1993 vil det totale antallet kjernevåpen bli redusert med to tredjedeler innen 2003. CFE-avtalen (undertegnet i november 1990)

og den massive fordømmelsen av Kinas og Frankrikes prøvesprengninger i 1995, er sammen med progresjonen i arbeidet med å totalforby anti-personell miner bare noen eksempler på at klimaet for nedrustning skulle være gunstig.

Fredsgevinsten må altså hentes ut før den går tapt. Men som tidligere påpekt i denne artikkelen, er det ikke alle som er enige i at tiden er inne for å ruste ned. Tvertimot peker de på nye farer og potensielle fiender som de mener krever årvåkenhet og beredskap. Selv om det i et konsekvensetisk perspektiv er nødvendig å se alvorlig på hvilke følger en omfattende nedrustning i en labil utenrikspolitisk situasjon kan få, er det samtidig ganske klart at det er en forpliktelse i den nåværende situasjon å motvirke nye rustningsdrivende krefter.

En spesiell utfordring til Norge og NATO i den sammenheng, dreier seg om den såkalte Førsteslagsdoktrinen. Denne doktrinen står ved lag i NATO, til tross for at Russland i den nye situasjonen er NATO underlegen når det gjelder konvensjonelle styrker. Den gamle rettferdiggjørelsen av denne forbeholdelse av retten til å bruke atomvåpen først, synes altså å være ubrukelig i dag. Førstebruksstrategien er på ny kommet under kraftig kritikk, både på moralsk og sikkerhetspolitisk grunnlag.⁴¹

En annen utfordring knytter seg til den internasjonale våpenhandelen. Etter en periode med klar nedgang i våpenhandelen (1987-1995) er den på full fart oppover igjen. International Institute for Strategic Studies i London viser i sin rapport *The Military Balance 1997/98* at økningen i 1996 var på hele 8%, opp til 40 milliarder dollar. Verdens ledende våpenprodusenter er USA, Storbritannia og Frankrike. Blant de mest framtrepende kundene på dette markedet pr. i dag finner vi Saudi Arabia og Egypt. Midt-Østen er det største regionale våpenmarkedet i verden i dag, etterfulgt av Øst-Asia. Denne negative utviklingen begrunnes med det nye ustabile konfliktbildet, tilbakeslaget for fredsprosessen i Midt-Østen og erfaringene fra Gulfkrigen. Utgiftene til militære formål har økt mest i Midt-Østen, mens disse utgiftene fortsatt er for nedadgående i Europa og Nord-Amerika.

Et lite skritt i riktig retning har imidlertid vært etableringen av et internasjonalt våpenregister for tyngre konvensjonelle våpen, som nærmere hundre stater til nå har sluttet seg til. Gjennom dette kan den offisielle våpenhandelen lettere overvåkes og kontrolleres. Dette arbeidet trenger å styrkes atskillig, blant annet ved å kreve en mer utstrakt bruk av sluttbrukererklæringer fra våpenimportører.

innebar en omfattende styrkereduksjon når det gjelder konvensjonelle våpen i Europa. Avtalen skulle gjennomføres innen november 1995. International Institute for Strategic Studies, London, konkluderer i sin rapport *the Military Balance 1997/98* at: «Some of the more encouraging developments in 1997 include the understandings between Russia and the US on the Strategic Arms Reduction Treaty (START) offering real hope of progress, and the entry into force of the Chemical Weapons Convention (CWC).» En nyttig oversikt gis på *NATO Basic Fact Sheet Nr. 7: «Key Arms Control Treaties and Agreements (1963-1995)»* May 1996, se <http://www.nato.int/docu/facts/kacta.htm>.

⁴¹ Se bl.a.: Erik Alfsen, Bjørn Kirkerud og Bent Natvig: »NATO-utvidelse og atomvåpen» kronikk, Dagbladet 26.02.97, (Alfsen, Kirkerud, og Natvig, 1997) som argumenterer for at NATO må forlate førstebruksdoktrinen. De tilslutter seg bl.a. en konkret utfordring fra den svenske utenriksminister Lena Hjelm-Wallén. I februar 1996 tok hun til orde for at de ensidige erklæringene om tilbaketrekking av taktiske atomvåpen nå må gjøres til en del av et internasjonalt forpliktende lovverk.

Men det er et alvorlig etisk tankekors at vestlige land, og de fem faste medlemmene av FNs Sikkerhetsråd, står for den altoverveiende produksjon og salg av våpen i dagens verden.⁴² Og det er grunn til å understreke at Norge – i betydelig grad i strid med vårt eget selvbilde – har lite å rose seg over på denne fronten: Målt pr. innbygger er vi blant verdens fremste våpenkremmere.

Til sist er det grunn til å minne om at slutten på den kalde krigen på ingen måte har avskaffet atomvåpnene. Arbeidet for atomnedrustning, ikke-spredning og til sist en endelig avskaffelse av disse våpnene fortsetter. Den nye situasjonen byr på positive muligheter, men også på nye vanskeligheter, som bl.a. den pågående utviklingen av «fjerde generasjons atomvåpen» – som er mindre, og dermed mer 'bruksvennlige' i en ny sikkerhetspolitisk situasjon – viser.⁴³

Fredsbygging

De siste årene har vi sett eksempler på vellykkede fredsprosesser. Aktiv fredsmekling, tidvis med dertilhørende fredsbevarende og til og med -oppbyggende operasjoner, har blitt en viktig faktor både i FNs arbeid og i norsk utenrikspolitikk. Kirkelige og humanitære organisasjoner har her fått en ny rolle som kan bidra til å øke deres betydning.⁴⁴ Men samtidig som gamle konflikter, ofte preget av den kalde krigens logikk, blir henlagt, oppstår det nye – eller gamle blusser opp på nytt. Det er en korrekt observasjon at disse konfliktene i større grad er drevet av etniske, kulturelle og religiøse forhold, enn av ideologiske. Selv om mange av Huntingtons konklusjoner ikke på noen måte synes anbefalelsesverdige, men snarere kan virke konfliktfremmende, har han pekt på noen avgjørende utviklingstrekk. Dette stiller viktige krav til en oppdatert fredsetikk.

For det første må det i en labil situasjon legges vekt på å gi tydelige signaler om fredsvilje. Under den kalde krigen visste man alltid hvem fienden var, og stort sett hvor man hadde ham. Nå råder det en generell usikkerhet om hvem som er med eller mot hvem, og ulike konfliktmønstre avtegner seg. I denne situasjonen vil det være viktig å vise at forskjeller – i særdeleshet kulturelle, etniske og religiøse forskjeller – ikke *med nødvendighet* fører til konflikter.

Dernest er det viktig å motvirke at det utvidede perspektivet i sikkerhetspolitikken⁴⁵ – det jeg har kalt politiseringen av det militære – leder til at stadig flere politiske områder blir militarisert. Også her er det nødvendig å

⁴² FNs Sikkerhetsråd, som skal være verdens ledende fredsskaper, står for 85% av verdenshandelen med våpen. Et like stort paradoks er det at det i 1995 ble brukt 2,5 milliarder dollar dagen på våpen, mens man hadde store vanskeligheter med å finne dekning for de 3 milliarder dollar i året som FN trengte for å gjennomføre de fredsoperasjoner Sikkerhetsrådet hadde vedtatt. Buckley, 1995, 9.

⁴³ En oppdatert og interessant drøftelse av mange av de aktuelle problemene på dette området finnes i Eriksen, 1995.

⁴⁴ Et nærliggende eksempel på dette er fredsprosessen i Guatemala. Se min artikkel Stålsett, 1997.

⁴⁵ Se f.eks. NATO, 1991, 14: »--the changed environment offers new opportunities for the Alliance to frame its strategy within a broad approach to security.»

vise tilbakeholdenhet. Der truslene ikke lenger er direkte militære, men likevel fortøner seg som reelle sikkerhetsrisiki, er det ikke opplagt at svaret er å gi militæret nye oppgaver.

Forebyggende fredsarbeid og tillitsskapende tiltak kan sees innen rammen av en dydsetisk tilnæringsmåte.⁴⁶ Tilbakeholdenhet og åpenhet er dyder som kan realiseres i utenrikspolitikken, både av statsledere, regjeringer, og internasjonale organer og institusjoner. Mekler-rollen – enten den innehas av statsledere, uavhengige organisasjoner eller internasjonale organer – kan videreutvikles på bakgrunn av de senere års erfaringer. Arbeidet med å utvikle en mest mulig effektiv modell for fredsmekling og forsoning mellom tidligere stridende, i et samspill mellom initiativ nedenfra og initiativ ovenfra, bør stå høyt på prioriteringslisten i en fredsetikk etter den kalde krigen. Det samme gjelder institusjonsbygging og samarbeid over landegrensene med tanke på et styrket rettsvern og gjensidig forpliktende avtaler om menneskerettigheter på den globale arena. I denne sammenhengen er det naturlig å nevne det pågående arbeidet innen FN med å opprette en permanent internasjonal straffedomstol. Dette vil representere et historisk framskritt om det lykkes.

Her melder imidlertid en av de store aktuelle utfordringene seg, nemlig spørsmålet om internasjonale intervensjoner.

Intervensjonsproblematikken

Første del av denne artikkelen viste en vakkende utvikling i retning av en ny verdensorden. Som avgjørende parametere for denne utviklingen brukte jeg flere tilfeller av internasjonal intervensjon, hvorledes de ble iverksatt og hva de resulterte i. Som vi har sett, er bildet svært komplisert. På den ene side er det en erkjent svakhet ved det internasjonale system at det til dags dato ikke har hatt noen effektiv, overstatlig ordensmakt. Etter den kalde krigen har man sett muligheten for at FN – endelig – kunne bli det. På den annen side er det globale internasjonale system, med FN i spissen, på ingen måte fullkomment demokratisk. Det har alltid vært, og vil etter all sannsynlighet fortsette å være, preget av strategiske, økonomiske og militære styrkeforhold. FN går på ingen måte fri av dette maktspill. I den grad internasjonale intervensjoner benyttes, vil deres legitimitet blant annet hvile på deres *reelle* – tverrkulturelle – bredde og deltakelse.

Et FN som i avgjørende grad er styrt av vestlige maktinteresser, vil ved økende maktbruk lett kunne oppfattes som håndlanger og våpendrager for Vesten og dermed undergrave på lenger sikt sin egen mulighet til å fungere som samlende instans på den globale scene. Der NATO i for stor grad overtar FNs rolle som ordensmakt, selv om det er med mandat fra FN og berettiget ut fra militære effektivitetshensyn, er faren at det i for stor grad lages en kobling mellom vestlige interesser og en ny og mer stabil verdensorden, som er egnet til å vekke motreaksjoner i andre kulturer og verdensregioner. Det er nærliggende

⁴⁶ Se f.eks. Asheim, 1991.

å peke på de negative reaksjonene fra deler av den muslimske verden, særlig fra islamistiske grupper, på det som har blitt kalt «den nye intervensjonisme» (selv om dette bildet ikke er entydig, som vi har sett.)⁴⁷

Samtidig er det altså slik, at der FN ikke er i stand til å gripe inn, vise effektivitet og handlingsdyktighet overfor større humanitære kriser, fører også det til at organisasjonens ry synker. Dersom det internasjonale samfunn ikke viser evne og vilje til å ta kollektiv affære overfor grove krenkelser av basale menneskerettigheter, vil det bidra til å befeste og bekrefte den virkelighetsbeskrivelse som har vært «realpolitikkens» utgangspunkt, nemlig at i internasjonal politikk er det makt og egeninteresse som gjelder; normer og idealer er i beste fall skalkeskjul.

Det etiske dilemmaet her er påtrengende. Skal nasjonalgrenser og «interne anliggender» fortsatt få ha forkjøringsrett framfor menneskers vern og rett? Er det mulig å skape en effektiv håndhevelse av internasjonale avtaler og regler uten å havne i en ny form for imperialisme, som i neste omgang utløser opprør og nye konflikter? Grunnlagsproblemene knyttet til internasjonale intervensjoner, enten de betegnes som «humanitære,» «fredsopprettende» eller annet, må bearbeides grundig. De avgjørende spørsmål synes å være: Hvem intervensjonerer på vegne av hvem, på hvilken måte, med hvilket formål og med hvilken rett?⁴⁸

Oppdatering av rettferdig krig-tradisjonen

Disse spørsmålene knyttet til internasjonale intervensjoner, bringer i etisk henseende straks inn den gamle filosofiske og teologiske tradisjon som har fått den ikke helt adekvate betegnelsen «læren om rettferdig krig.» Betegnelsen er ikke heldig fordi den neppe kommuniserer at det i hovedsak dreier seg om å finne argumenter for en *begrensning* av krig, både før den bryter ut og under utøvelsen av den. Det dreier seg heller ikke om en klart definert lære, men mer en tradisjon, som framstår som en mellomposisjon mellom totalpasifisme og rent machiavellisk realpolitikk. I denne tradisjonen er det utviklet en del kriterier som svarer til de to nevnte hovedanliggender. Først dreier det seg om de såkalte *ius ad bellum* – «rett til krig» - kriteriene. Dernest er det etiske prinsipper i selve krigføringen, *ius in bello*, som har vært grunnlaget for utviklingen av vårt århundres folkerett, spesielt Haag- og Genève-konvensjonene.

Denne tradisjonen har vært gjenstand for kontinuerlig debatt i nyere politisk etikk. Lenge var naturlig nok diskusjonene sentrert rundt spørsmålet om atomvåpnene og terrorbalansen rett og slett annullerte gyldigheten av enhver form for rettferdig krig-tankegang, eller om det forholdt seg omvendt, at denne tradisjonen utelukket at atomkrig eller trussel om dette i det hele tatt kunne

⁴⁷ Lia, 1997

⁴⁸ Til dette spørsmål, se bl.a. Phillips og Cady, 1996, Smith, 1997 og Mæland, 1996.

være etisk forsvarlig. Noen argumenterte også for at tradisjonen rettferdiggjorde Vestens atomvåpenstrategi.

I dag må tradisjonen tas opp til ny revisjon i lys av de utviklingstrekk som er påpekt. I forbindelse med «den nye intervensjonismen» er det særlig *ius ad bellum*-kriteriene som kan komme til ny anvendelse. Særlig avgjørende synes det for meg å være å foreta en ny granskning av kriteriene «rett årsak», *causa iusta*, og rett autoritet, *auctoritas principis*. Hva kan ansees som en rett årsak for en intervensjon? Hvor langt må anarkiet, eventuelt folkemordet, ha kommet før det er rett å sette suverenitetsprinsippet til side og gripe inne med makt? Kan FN – eventuelt NATO, Vestunionen, OAU – representere «rett autoritet» i dagens situasjon?

Men også *ius in bello*-delen av denne tradisjonen har fått ny relevans. De hastige utviklingen innen våpenteknologien har – paradoksalt nok sammen med forflytningen av tyngdepunktet fra kjernefysiske tilbake til konvensjonelle våpen – reist en rekke nye etiske spørsmål. Skjelne-kriteriet krever at man i utføringen av krigen skjeller mellom stridende og sivile. På ett nivå kan de nye våpnenes økende presisjon synes å leve opp til dette kriteriet. Men samtidig har vi sett en utvikling i retning av digitalisering og medieformidling av krigen som umenneskeliggjør målet. Er det lettere å drepe på skjermer enn ansikt til ansikt?

Det er likevel viktig å understreke at Gulfkrigens *hi-tech*-strid ikke er representativ for dagens kriger. Tvertimot er det de interne konfliktene, preget av nærkamp med enkle, men grusomme våpen som preger bildet. Siden 1989 har det i gjennomsnitt vært 58 kriger i året. De fleste av dem utkjemperes fra hus til hus. De sivile tapene er store; omlag tre fjerdedeler av de som dør i tilknytning til stridshandlinger er selv ikke-stridende.⁴⁹ Dessuten må det tilføyes at modernisering av krigføring ikke bare innebærer teknologisk sofistikering. Senere års erfaringer, blant annet fra ex-Jugoslavia, har lært oss at også avansert samfunns- og human-vitenskap tas i bruk med det formål å gjøre krigen mer effektiv.⁵⁰ I hvilken grad skjelne-kriteriet overhodet er til hjelp overfor en slik utvikling, er et spørsmål som krever inngående analyse.

Religionsdialog for fred

For en etisk refleksjon på teologisk mark i møte med den nye verdenssituasjonen, er det nærliggende å vie stor oppmerksomhet til den sentrale rollen religionene har fått. Religionenes konfliktskapende potensiale blir ofte påpekt. Dette er utvilsomt riktig og nødvendig, samtidig som vi må komme forbi de unyanserte og ofte propagandistiske henvisningene til «fundamentalisme» og «religiøs fanatisme» som hovedårsakene til det meste av elendigheten i dagens verden. Religionene bærer i seg potensiale for såvel

⁴⁹ McDermott, 1997, 71.

⁵⁰ NUPI-forsker Espen Barth Eide skriver: «Today's typical war is very up-close and personal indeed. What modernity has contributed to the repertoire of war is not only fancy new things that kill people but also, and even more so, psychologically informed aggressive practices that kill societies.» Barth Eide, 1997, 66.

konflikt som fred. Religionene er ikke statiske, skarpt atskilte systemer som leder verdenssivilisasjonene inn i et uunngåelig motsetningsforhold, slik bl.a. Huntington synes å gå ut fra. De store verdensreligionene har både likhetstrekk og fundamentale forskjeller. Å ha kunnskap om disse religionene, deres likheter og forskjeller, deres potensiale for såvel krig som fred, er derfor i dagens situasjon helt avgjørende, både etisk og sikkerhetspolitisk. Religionskunnskap, sikkerhetspolitikk og fredsetikk er nærmere forbundet enn kanskje noen gang tidligere.

Den kjente teologen Hans Küng var blant dem som tidlig så denne sammenhengen i den nye verdens(u)orden. Erkjennelsen av religionenes janusansikt ledet ham til satsen «ingen verdensfred uten religionsfred», en sats han i boka *Etikk for verdens fremtid* (1990) utdyper og videreutvikler med stort engasjement. Verdensreligionene har etter Küngs mening et særlig ansvar for verdensfreden. Respekten for mangfold og forskjellighet stilles på prøve på en spesiell måte i livsanskuelser som inneholder absolutthetsanspråk. Dialogen mellom religionene må følgelig styrkes, ikke bare for religionenes egen skyld, men for hele verdens.

Men religionenes bidrag til verdensfreden er ikke bare negativt – ved å slutte å slåss seg i mellom – ifølge Küng. Det er også deres oppgave, nå som før, å positivt motivere til og gi basis for en grunnetos, en ny verdensetos. Denne etos må gjelde for hele menneskeheten. For Küng mener at «denne ene verden vi lever i, bare har en sjanse til å overleve dersom det opphører å eksistere områder i den med forskjellig etikk, med etiske systemer som står i motsetning til hverandre og til og med bekjemper hverandre.» Dette betyr ikke at han ønsker seg en enhetsreligion eller en enhetsideologi, «men noen samlende og forbindtlige normer, verdier, idealer og mål.»⁵¹

Det er ikke beskjedne mål Küng setter. En kan nok stille spørsmålstegn ved realismen i både det ene og det andre av forslagene i boka hans. Kanskje spesielt viktig er spørsmålet om hvorvidt det egentlig må *opphøre* å eksistere forskjellige etiske systemer, og – i tilfelle – hvorvidt det i det hele kan tenkes å få andre etiske systemer «fjernet» uten ved bruk av makt; høyst tvilsom makt, ut fra Küngs egne forutsetninger? Er det ikke snarere et *rammeverk* der ulike etiske systemer kan leve fredelig sammen til tross for forskjelligheten, vi må strebe etter?

Uansett hersker det liten tvil om at Küngs insistering på sammenhengen mellom religionsfred og verdensfred er helt på sin plass. En fredsetikk etter den kalde krigen må derfor ha religionskunnskap og religionsdialog høyt oppe på agendaen. Mot slutten av det 20. århundre er det en stor utfordring å mobilisere det fredsbyggende potensialet som finnes i alle de store religiøse tradisjonene. For å gjøre det, må det samtidig finne sted kritiske oppgjør med det som i de religiøse tradisjonene nærer opp under fiendskap mellom mennesker og

⁵¹ Küng, 1991, 14.

folkegrupper.⁵² Her har teologene, religionsviterne og de religiøse ledere, organisasjoner og trossamfunn viktige bidrag å yte til verdensfreden.

Anvendt litteratur

Alfsen, Erik, Bjørn Kirkerud, og Bent Natvig: «NATO-utvidelse og atomvåpen» i *Dagbladet*, 26.02 1997.

Asheim, Ivar: *Øyet og horisonten. Grunnproblemer i aktuell etikkdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.

Barth Eide, Espen: «'Conflict Entrepreneurship' : On the 'Art' of Waging Civil War», ss. 41-69 i Anthony McDermott (red.): *Humanitarian Force, 4/97PRIO Report*, Oslo: International Peace Research Institute, Oslo (PRIO), 1997.

Buckley, Richard (red.): *The United Nations: Overseeing the new world order, 6/93*, Richard Buckley (serie red.): *Understanding Global Issues*. Cheltenham: European Schoolbooks Publishing Limited, 1995.

Børresen, Jacob: «NATO som krisehandteringsverktøy», ss. 4-15 i *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 10 (1997).

Castro, Nils: *Genocidio y violación de Derechos Humanos en Panamá*, ALDHU, 1989.

Declaración del Consejo Latinoamericano de Iglesias sobre la situación en Panamá, Quito, 20. desember, 1989

Eriksen, Viking Olver.: *Kjernevåpen - hva nå?* Kjeller: Villa Sole Forlag, 1995.

Fuller, Graham E. og Ian O. Lesser: «Persian Gulf Myths», ss. 42-52 i *Foreign Affairs*, bind 76, nr. 3 (1997).

Furre, Berge: *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1991.

Gorostiaga, Xabier: «Latin America in the 'New World Order'», ss. 31-43 i *Envío*, August (1991).

Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, First published by SIMON & SCHUSTER 1996. New Dehli: Viking, 1997.

Kosmo, Jørgen: «Langsiktige utfordringer for Forsvaret», Tale i Oslo Militære Samfund, 8. januar, 1996.

Kosmo, Jørgen: «Nasjonale og internasjonale utfordringer for Forsvaret» *Forsvarministerens nyttårstale*, Oslo Militære Samfund, 1997.

Küng, Hans: *Etikk for verdens fremtid*, oversatt av Sverre Dahl, *Land og kirke*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1991.

Leirvik, Oddbjørn: *Religionsdialog på norsk*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1996.

Lia, Brynjar: «Islamist Responses to International Interventions and Peacekeeping in the Muslim World», Conference paper, *Normative Islam and Social Reality*, Lund, 1997.

⁵² «Religionane ber ei sterk spenning i seg. Det må vi ta tak i. Det religiøse konfliktpotensialet må demonterast med stor varsemnd, og fredspotensialet må forløysast med stor kjærleik.» Leirvik, 1996, 171.

McDermott, Anthony: «The UN and NGOs: Humanitarian Interventions in Future Conflicts», ss. 71-98 i Anthony McDermott (red.): *Humanitarian Force, 4/97PRIO Report*, Oslo: International Peace Research Institute, Oslo (PRIO), 1997.

Mæland, Jens Olav: «Kan humanitær intervensjon begrunnes etisk?», ss. 24-28 i *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 8/9 (1996).

NATO: «The Alliance's New Strategic Concept», Agreed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Rome on 7th-8th Nov. 1991. NATO, 1991.

Nedregotten, Pål: «"Med alle nødvendige midler"»: Gulfkrigen i et just war perspektiv», Mel-lomfagsoppgave i Statsvitenskap, Universitetet i Oslo, våren 1994, publisert på internett: <http://www.media.uio.no/redaksjonen/paal/oppgaver/just.war.gulf.html>, Universitetet i Oslo, 1994.

Nelson-Pallmeyer, Jack: *Brave New World Order. Must We Pledge Allegiance?* Maryknoll, New York: Orbis Books, 1992.

NOU 1992:12: *Forsvarskommissjonen av 1990*, Oslo: Statens Forvaltningstjeneste, 1992.

NOU 1995:31: *Beredskapslovgivningen i lys av endrede forsvars- og sikkerhetspolitiske rammebetingelser*, Oslo: Statens Forvaltningstjeneste, 1995.

Phillips, Robert L. og Duane L. Cady: *Humanitarian Intervention. Just War vs. Pacifism*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1996.

«Russia and Nato bury the Cold War» *The Times*, 28.05.97

Smith, Dan: «Interventionist Dilemmas and Justice», ss. 13-39 i Anthony McDermott (red.): *Humanitarian Force PRIO Report 4/97*, Oslo: International Peace Research Institute, Oslo (PRIO), 1997.

Solli, Arne: «Det nye Forsvaret», ss. 1-10 i *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 12 (1995).

Steinfeld, Hans Wilhelm: «Trusselbildets troverdighet» i *Dagbladet*, 19.02. 1997.

Stålsett, Sturla Johan: «Når freden begynner: Det nye Guatemala», ss. 21-36 i *Kirke og Kultur*, bind 102, nr. 1 (1997).

Sæter, Odd Jostein: *Fredsetikk i atomalderen. Om kirken og arbeidet for nedrustning*, i samarbeid med Hans Hendriksen, Jan Ove Ulstein og Kjell Skjelsbæk. Oslo: Ansgar, 1986.

Vaux, Kenneth L.: *Ethics and the Gulf War. Religion, Rhetoric and Righteousness*. San Francisco & Oxford: Westview Press & Boulder, 1992.

Wisløff, Carl Fr.: *Norsk kirkehistorie*, bind III. Oslo: Lutherstiftelsen, 1971.

Waage, Peter Normann: «Vi og våre fiender», ss. 8-20 i *Samtiden*, bind 105, nr. 5 (1995).

Waage, Peter Normann: «NATOs nye rolle» i *Dagbladet*, 16.05. 1997.

Summary

«Peace Ethics after the Cold War: Recent Changes in Norwegian Security Policy and its Ethical Implications.»

The article addresses the post-Cold War era from an ethical perspective. First, the author sets out to examine the claim that a «new world order» has emerged since 1989. Reviewing what he calls six important steps towards a new world (dis)order, it is argued that the events in Europe 1989, Panama 1989, the Gulf 1990-1991, Somalia 1993-1995, Bosnia during the early nineties, and finally, the Paris agreement between NATO and Russia of May 1997, point to a rather ambiguous development. However this new (dis-)order is to be assessed, it represents a framework for ethical reflection on international politics which is drastically changed in the course of a short time-span. Moving to the Norwegian scene, the second part of the article sketches in what ways this global change has effected Norwegian security policy and defence strategy. The critical question is asked whether the broadening of the scope of security policy may have as an unintended consequence a certain «militarization» of political areas that have not traditionally been regarded as security concerns. In the third and last part of the article, basic themes in an ethic for peace within this new global and national situation are outlined. Disarmament, peace-building, dilemmas related to the «new interventionism» with the renewed interest in the applicability of the Just War-tradition, and the need for a strengthened dialogue between the world religions for peace are held as major ethical concerns in the present situation.

Sturla J. Stålsett, Dannevigsvæien 16, 0463 Oslo, f. 16.04.64. Cand. theol. MF 1989, statsvitenskap grunnfag, UiO 1987, konsulent ved Latin-Amerika desken i Kirkens Nødhjelp 1989-1992, stipendiat ved Det teologiske fakultet, UiO 1993-1997. Vil i 1998 forsvare avhandlingen The crucified and the Crucified. A Study in the Liberation Christology of Jon Sobrino for den teologiske doktorgrad. Avtjener for tiden verneplikten som forsker tilknyttet Feltprestkorpsset. Norsk militær innsats på fremmed jord
Også en etisk utfordring

AV GENERAL FREDRIK BULL-HANSEN

Etikk er blitt et moteord. Etikk som mote betyr at det ikke sjelden selges som en motevare, tynt i innhold og popularisert i fremstillingen. Kanskje også som en engangssprøyte fordi moter jo kan skifte. Men etikk er ikke en flyktig «kjøp og kast»-vare. Etikk er heller ikke et fag som kan undervises og læres gjennom en artikkel eller en forelesning. Etikk er en vesentlig del av en kulturarv, en kulturarv som må kjennes, gjennomtenkes, om mulig ytterligere berikes og så, for-

søksvis etterleves. Når noe skal sies om etikk og moral kan det for de fleste av oss være fornuftig raskt å presisere at det ikke skjer utfra tro på egen fortreffelighet.

I stigende grad finner norske menn og kvinner fra Forsvaret seg i tjeneste i andre teatre enn Norge og under andre enn det norske flagg. I sum har hittil ca. 60 000 nordmenn av begge kjønn deltatt i ulike former for FN operasjoner. Nå dreier det seg om hva som kalles «annen generasjons» innsats. Det vil si de former for operasjoner som vi har sett etter avslutning av Den kalde krigen. Postulatet, som et stykke på vei er riktig, er at målt mot de første operasjoner på 60-tallet og frem til muren mellom øst og vest sprakk er de operasjoner som fulgte adskillig endret i karakter, i innhold og i antall. De oppfattes bl. a. som mer komplekse. Da holder man selvsagt et tilfelle som innsatsen i Korea i 1950-53 unna og også bl. a. FNs operasjoner i Kongo i 1960-64 .

Vårt tema i det etterfølgende omfatter ikke alle sider ved norsk militær innsats ute og under fremmed flagg, men de *etiske utfordringer* som kan knytte seg til slik innsats. Det gjelder utfordringer fra de politiske og faglige beslutningsprosesser og til den enkelte soldat som er sendt ut i felt.

De politiske beslutninger bak militær innsats utover det umiddelbare nasjonale og kollektive eksistensforsvar tar utgangspunkt i de virkelighetsbilleder vi ser av verden rundt oss og hos oss selv og i forestillinger om hvorledes vi bør forholde oss til disse virkelighetsbilleder. Oppfatningene om hva vi ser og om hva det hele innebærer, varierer. Tross uenighet om mye, synes det å være en felles forståelse at vi må orientere oss i et stadig skiftende landskap. Det gjelder globalt såvel som i Europa og i vårt umiddelbare nærområde. Skiftningene er grensesprengende i trippel forstand, målt i hastighet, i innhold og geografisk. Noe er nytt, noe kjennes til forveksling igjen som historiske repriser, da forutsatt at observatøren har og anvender litt historisk ballast. Blant det nye og overveldende er også at vi ser og tar inn over oss alt som skjer kloden rundt samtidig. Det gir bl. a. et ikke alltid riktig inntrykk av at fortiden var fredeligere enn vår tid. Ganske åpenbart stilles krav om fantasi og om evne til å fri seg fra de mest konvensjonelle tenkesett. En ikke mindre fare er imidlertid å bli forblindet av det nye. Det gjelder fra teknologi og økonomi til troen på at mennesket er grunnleggende forandret med samme hastighet som det materielle miljø vi har skapt rundt oss.

Blant de utslagsgivende trekk er det banale at de sterke iblant oss – som i naturen ellers – fortsatt meget gjerne beriker seg på de svakes bekostning. Det gjelder fra statsplan til bandeplan. Midlene er allsidige. Vi ser også repetert at når imperier sprekker, varig eller for en tid, blottlegges sterke etniske bindinger, stammetilhørighet og kulturelle særtrekk. De kan gi fotfeste for nærhet og tilhørighet, og det trenger vi mennesker flest, men de kan også slå ut i outrert sentring om det egne og i tanketom ekstremisme. Som nok en gammel erfaring, får vi stadig bekreftet at den humanistiske politur på mennesket er tynn og tåler liten friksjon. De «etniske rensninger» innen den balkanske variant av et

«fargerikt fellesskap» er en verdig tredje arvtaker etter de to tidligere, nokså ferske «rensninger» bare innen vårt Europa, den leninistisk-stalinistiske og den nazistiske variant.

Med en spredning av kjernevåpen og annen våpenteknisk spissteknologi til svært labile hender, åpnes det for nye scenaria. Fjernstyrte, såkalt konvensjonelle våpen som på noen tusentalls kilometers avstand kan treffe det moderne samfunns nøkkelobjekter med meters presisjon, og biologiske og kjemiske våpen som kan produseres på et kjøkken, gjør mulig nye varianter av terrorisme. Det kan være i statlig regi, såvel som i enkeltmenneskers og gruppers regi. Skulle finansene mangle, byr internasjonal narkotikahandel på en mulighet. Og narkotika er jo også i seg selv et kraftfullt våpen rettet mot et samfunns indre, menneskelige kraft.

I det globale bilde ser vi også at tyngdepunkter forskyves. Våre tradisjonelle oppfatninger om *sentrum og periferi* er i ferd med å skifte geografi og innhold. Asia stiger igjen frem med kraft. Men også på soloppgangens kontinent vil befolkningsekspløsjon og kommende økologiske og sosiale miserer skape spenninger og utfordringer som det ikke skal bli lett å håndtere. Høyst tradisjonelle maktambisjoner mangler heller ikke her. I Midtøsten krysses stormakters strategiske og økonomiske interesser. Det har de gjort så langt vi kan se tilbake. De såvel gjødsler som kan tjene til å dempe Midtøsten register av økonomiske, befolkningsmessige, sosiale, religiøse og politiske skisma og motstridende ambisjoner. Med få unntak synes de raskest voksende folketall på denne kloden fortsatt fanget i vanstyre, økende analfabetisme, økonomisk tristesse og klientpassivitet. Også etter klientenes egen oppfatning har den del av vår vestlige bistand som ble iverksatt uten pragmatisk forhåndsanalyse og uten etterkontroll, gitt sitt ufrivillige bidrag til passiviteten. Og så blir det stadig klarere at vann til å drikke og vann til dyrking av mat er i ferd med å bli en mer verdifull ressurs til berikelse enn oljen er i dag.

Utover det labile nærrområde i øst og syd for Middelhavet, har, som kjent, de fleste europeere fått i fanget nye utfordringer, indre som ytre. Noen indre skisma synes å være dekadensresultater av en ensidig materiell prioritering og et åndelig for magert liv. Noen springer ut av arbeidsløshet, det verste som kan skje mentalt og fysisk levende mennesker. Noe skyldes andre skjevheter. Det søkes etter nye fotfester. Tilhørighet under enkle og absolutte læresetninger appellerer, fellesskap i en ultranasjonal eller ultrareligiøs gruppe, i en gategjeng, i en bande. Det er også på europeisk jord blitt et marked for importert og for selvlaget terror.

Globalt såvel som innen Europa selv er det i sum åpenbare behov for såvel nasjonale som felles innsatser med sikte på å dempe de underliggende årsaker til konflikter, motvirke at konflikter blir varme og, om det ikke lykkes, dempe dem som allerede er blitt voldelige. Fra beslutningsprosesser til gjennomføring dreier det seg om politiske, organisatoriske, økonomiske og også etiske utfordringer over et i sannhet bredt register.

For en nasjons militære innsats ute og under FNs flagg er selvsagt FNs evner og muligheter utslagsgivende, så også for de særlige etiske utfordringer som militære kan bli stillet overfor. Pr. i dag er denne unike, historiske og bevaringsverdige sammenslutning tilstede i ulike former i et 80-talls land kloden rundt. Nokså åpenbart har organisasjonen tatt på seg mer enn den kan make. Organisasjonen har i stor grad overskredet sin evne til å tolke behovene for innsats, til å bedømme hvor, innen hvilken kultur, når, hvorledes, ved hvem, for hvor lenge, til hvilken kostnad og under hvilken form for ledelse. Det betyr langtfra at alt er galt, men de første ca. fire år på den jugoslaviske scenen 1991-95 ble et særlig lærerikt eksempel på politisk, faglig og økonomisk forspiselse. Den slutningen gjelder ikke mindre for Europa. Såvel utenfor som innen organisasjonen er det etterhvert oppfattet at FN må trimmes og satse mot større profesjonalitet. Det må også innbefatte evne og vilje til å prioritere, til å slå fast hva organisasjonen kan og ikke kan ta på seg. Man sitter også med den erfaring, elsket eller ikke, at større innsatser under FN der politisk tyngde og militær kraft kan bli utslagsgivende, krever at stormakter selv stiller opp som sentrale beslutningstakere såvel som sentrale utøvere innen rammen av en FN-velsignelse.

I tiden etter Den kalde krigen har vi sett operasjoner velsignet, garantert og sponset av FN, men i praksis gjennomført under NATO kommando. Det dreier seg om operasjoner som går utover det tidligere rom for NATOs garantier. Med en kommende formell og reell utvidelse av NATO vil følge en ytterligere utvidelse av mulige teatre for innsats i NATOs regi med eller uten noen direkte involvering av FN. Norske styrker kan bli engasjert innen rammen av alle disse varianter.

Det er på norsk jord rimelig enighet om at sikkerhet og sikkerhetspolitikk så langt råd må fange opp summen av de mange utfordringer som her skissemessig er repetert. Også det militære instrument i våre ansvarlige politikeres hender påvirkes av dette. På hvilken måte og i hvilken grad er til debatt. Argumentene bak hvor, når, hvorledes og til hvilken kostnad Norge bør engasjere seg militært utover det umiddelbare nasjonale og kollektive eksistensforsvar spenner over en skala fra hva som kan kalles realpolitikk til misjonær entusiasme. I de mest entusiastiske ytterpunkter har Norge innimellom blitt presentert mer som en menighet enn som en stat. Motivene er i de siste tilfeller mer ideelle enn noen, men konsekvensene av beslutningene kan gi meget diskutabile resultater. Mange synes å forutsette at militære styrker egner seg til det meste. Det kan det kanskje være noe i, men det er i alle fall et svært kostbart alternativ om hovedoppgavene er av humanitær karakter og våpen ikke er en betingelse for å lykkes.

De som står politisk ansvarlig for vår sikkerhet, og som derfor også er ansvarlig for å avveie innsats innen det nasjonale forsvar på norsk jord mot innsats ute, har ingen enkel oppgave. Det dreier seg om avveininger mellom et nasjonalt eksistensforsvar og, på den annen side, hva man mener er en regningssvarende preventiv innsats overfor mer fjerne trusler. Det dreier seg om

avveininger mellom egen sikkerhet og en samtidig vilje til solidaritet med andre på denne kloden. Det dreier seg om å finne hvorvidt, og i tilfelle hvor, de to hensyn kan og bør kobles. Som vi allerede har vært inne på, må under enhver omstendighet ikke bare de praktiske, men også de etiske sider has *in mente*.

Historisk har de mer grunnleggende etiske utfordringer knyttet til militær innsats endret karakter med synet på krigens mål og hensikt, med krigsteknikk og med synet på menneskeverd. Nær vår tid fikk vi et utslagsgivende karakterskifte da de første kjernefysiske våpen innvarslet at sivilisasjoner kunne bli utryddet i et masseslag. Denne ragnarokk-visjon reiste dyptpløyende etiske spørsmål. Alle som fattet at atomvåpen ikke kunne avoppfinnes, håpet vel at det kjernefysiske damoklessverd ville bidra til fravær av krig mellom dem som hadde slike våpen. I forholdet mellom øst og vest ga den gjensidige terrorbalanse etter alt å dømme sitt bidrag til det. Men lenger strakk erkjennelsene seg kanskje ikke.

Innen vår kulturkrets er det få som stilles overfor større etisk-moralske utfordringer enn dem samfunnet beordrer til i ytterste fall å bruke våpen mot mennesker. Militære ledere og soldater må konkret på slagfeltet, ikke bak skrivebord eller under teoretiserende seminarer, søke å forene respekt for det menneskelige liv med bruk av dødbringende vold. Det dreier seg om et dilemma, ikke om å velge det åpenbart gode i forhold til det åpenbart dårlige. Det blir forsøk på å forene det ideelle og mest ønskelige med det mulige og nødvendige, å definere innsatsen med våpen med samtidige grenser for hva man etisk kan og vil. For dem som settes inn i kamp er det et dilemma som man ikke kan rømme fra. Pasifisten og ramboen har, uten annen sammenlikning, ikke dette dilemma. Ramboen er kanskje for enkelt utstyrt til å se noe dilemma. For pasifisten bør et evt dilemma ha oppstått i forbindelse med valget av pasifisme. Det etisk høyverdige eller den etiske svikt vil være avhengig av motiveringen bak valget, og bare den enkelte selv vil vite hva motiveringen var. Selvsagt har også mange andre sin fred i sinnet ved at de ikke på forhånd har kommet på at de står overfor noe dilemma. De kan kanskje sågar utgjøre et flertall.

Innen det vi kan kalle vår kulturkrets har vi et begripelig etisk fotfeste for våre overlegninger. Tuftet, som kjent, ikke minst på gresk, jødisk, kristen og romersk tenkning, som alt igjen har eldre røtter, har vi langsomt og famlende dyrket og videreutviklet en del retningslinjer for tenkesett og livsførsel som vi nå oppfatter som ideelle. Den kristne filosofi og etikk står sentralt. Variasjoner i tolkninger til tross, og tross groteske misbruk til fremme av høyst jordiske maktambisjoner, har denne arv mer enn noen annen retning preget de moderne oppfatninger om menneskets verd, rettigheter og forpliktelser. Vi underkjenner ikke dermed at også enkelte andre religiøse og filosofiske retninger har trukket i samme retning. Vi har etterhvert fått normer og regler som også har funnet sin plass i internasjonal rettsoppfatning. Det gjelder fra krigens rett til FN's og de europeiske menneskerettighetserklæringer.

La oss her bare kort repetere at såvel i litteraturen som i virkeligheten har synet vært at det å gå til bruk av voldsmakt kan være forsvarlig, eller såkalt «rettferdig», når den eksisterende situasjon er ulevelig, når alle andre midler først er forsøkt og når målet det siktes mot er en klart mer «rettferdig fred». Her vil selvsagt vurderingene bli subjektive. Juridisk, folkerettslig er mange av den oppfatning at staten, som såkalt lovlig eller rett myndighet, under samme betingelser har en særrett til å bruke voldelig makt på fellesskapets vegne. Noen vil gi opprørs- og frigjøringsbevegelser de samme rettigheter når den urett de måtte lide under er stor og uopprettelig med andre midler. Nå er det ikke alltid lett å slå fast hvem er «staten» hvem representerer «folket» og hvem er folket.

Retten til nasjonalt og kollektivt selvforsvar ble, som kjent, et hovedpunkt også i FN-pakten. FNs rett til å gripe inn for å stanse en aggressorstat ble også stadfestet. Begrensningene kom til å knytte seg til vetoretten i Sikkerhetsrådet og til kapasiteter til disposisjon. Blant mange av FNs medlemmer har senere funnet sted en skrittvis bevegelse mot den tanke at det større fellesskap også må ha en rett og en plikt til å gripe inn i såkalt «indre anliggender». Målet er da å opprettholde fred, hindre at aggresjon skal lønne seg og hindre at grunnleggende menneskerettigheter brytes. Man har også tatt det meget vesentlige skritt at det reises tiltale ved internasjonal domstol mot krigsforbrytere. Som kjent står imidlertid mange stater og systemer fortsatt hardt på prinsippet om ikke-innblanding.

Stillet overfor dilemmaet å forene grunnleggende respekt for menneskeliv med dødbringende vold i statlig regi, hadde nordmenn, som de øvrige nordiske brødre, lenge den store fordel, den forenkling av dilemmaet, at voldsbruken var begrenset til nasjonalt og kollektivt nødverge. Ettersom vi var meget få som skulle forsvare et stort og strategisk utsatt område, kom videre vår del av den kollektive innsats innen NATO først og fremst til å skje på egen jord. Det var såvel etter NATOs som vårt eget syn, den optimale løsning. Det nasjonale forsvaret, og senere det kollektive forsvaret sammen med våre allierte, var for mange nordmenn basis for deres forsvarsvilje. Nordmenn flest har videre hatt det syn at å gå til kamp mot en militær angriper for å berge sin egen nasjons eksistens, er en rett og forpliktelse som må falle på flest mulig av de våpenføres skuldre. Vår verneplikt hviler ikke minst på en slik tanke. Forestillingen har hatt sterke, moralske overtoner.

Samfunnets rett til å beordre til tjeneste, og borgerens plikt til å følge opp, har vært regulert gjennom lovverk og skiftende forskrifter. Under beredskap og i krig har plikten til tjeneste i det nasjonale forsvaret, og deretter også i det kollektive forsvaret innen NATO, selvsagt vært ubetinget. Eventuelle etiske betenkeligheter hos den enkelte har vært ivaretatt gjennom en rett til fritak fra militær tjeneste ut fra overbevisningsgrunner forutsatt at annen og så langt råd tilsvarende belastende samfunnstjeneste blir utført. De tidlige ordninger etter Den annen verdenskrig virket utmerket også for tjeneste utenfor landets grenser, som f.eks. når en norsk brigade på 40-tallet og senere skulle settes inn i Tyskland

innen rammen av en britisk divisjon, først som okkupant hos en tidligere fiende, så som partner innen et fellesforsvar med den tidligere fiende, som alliert med den samme, altså en politisk ikke helt enkel situasjon. Parallelt med ordninger knyttet til det nasjonale og kollektive forsvar, fulgte etterhvert oppfølginger av de forpliktelser som vi allerede ved tiltredelsen av FN pakten hadde påtatt oss. Med militære midler kom det først og fremst til å dreie seg om «fredsbevarende» innsats i form av meglingsobservatører, humanitær innsats og fredsbevarende styrker. Grensene for hva som kunne komme inn under dette varierte riktignok adskillig. Under fredsbevarende oppgaver ble frivillighet nyttet som grunnlag for vernepliktiges deltakelse. Det gjaldt såvel under, som etter deres førstegangstjeneste. For yrkesbefal ble en kombinasjon av søknad, frivillighetserklæringer og beordring praktisert. Innsettingen av norske styrker i fredsbevarende operasjoner – den første i 1956/57 i Sinai – skapte ingen store problemer knyttet til beordring og frivillighet. Så langt historien.

De nyere spørsmål ble når og i hvilken grad samfunnet i såkalt «fredstid» har rett til å beordre såvel vernepliktig som fast personell til militære operasjoner ute når innsatsen også kan få karakter av militære tvangstiltak. Den ene aktuelle mulighet for slik innsats er, som nevnt, innen rammen av NATO. Underforstått dreier det seg da om operasjoner på europeisk jord og i europeiske nærmiljøer. Den neste mulighet er innen rammen av FN. Mest komplisert synes for mange en innsats i mulige såkalte *fredsoppbyggende* operasjoner innen fjerne teatre, kulturer og sammenhenger. Fredsoppbyggende operasjoner betyr tvangsoperasjoner. Det må det ikke overraske at enkelte kan få nye avveiningsproblemer med spenn fra det praktiske til det etiske. Selvsagt kan tvangsoperasjoner være solid begrunnet. Det kan dreie seg om situasjoner der de fleste finner det såvel politisk som moralsk uholdbart å sitte på sidelinjen. Utgangspunktet kan såvel være tro på at innsatsen bidrar til den egne, nasjonale sikkerhet som tanker om solidaritet innen rammen av et Europa, eller solidaritet med mennesker i krise innen den større verden. Det kan imidlertid klart oppstå situasjoner der det reises tvil om hvorvidt FN, såvel som våre egne politiske myndigheter, er inne på holdbare veier. I noen tilfeller kan også oppgavene bedømmes til nokså klart å overstige det internasjonale samfunns praktiske evner. Erfaring forteller at det oppfattes ikke alltid av FN selv, dvs. av FNs medlemmer, og altså heller ikke av Norge. I sammenheng med de etiske sider ved slik innsats må gjentas at for soldater av alle grader dreier det seg ikke om utenriktjeneste ved en ambassade eller ved et firmakontor. I siste instans – målt i tid kanskje i første instans – dreier det seg om å ta og miste liv i situasjoner der det kan være meget vanskelig å skille aggressor fra forsvarer eller skyldig fra uskyldig. Eller hva med å skyte på barnesoldater selv om de skyter mot en selv? Det kan videre bli spørsmål om å utsette seg for en personlig brutalisering som det senere kan koste mye å justere. For befal vil det utover egen risiko og egen bruk av våpen dreie seg om å beordre andre til å ta og miste liv. Stillet overfor

slike utfordringer må det forventes at våkne og etisk bevisste mennesker ønsker å ha en personlig tro på innsatsen.

Under enhver omstendighet må erkjennes at norsk befall og norske mannska- per i alle fall hittil i overveiende grad har vært borgere i uniform. Profesjonelle tør vi håpe, men av natur og tradisjon ikke leiesoldater som går når de blir bedt om å gå, kloden rundt og uansett retning. Og det er vel noe som vi ikke alle beklager.

Men om nasjonens ledelse, med et holdbart fotfeste i lovverk og sedvane, mener at slike engasjementer er berettiget, måtte løsninger finnes. Nokså selvsagt er at om Norge skal forplikte seg til militær innsats ute, må de ansvarlige, politiske og faglige myndigheter vite hva de har til disposisjon. I de fleste forsvar er det en regel at yrkesbefall og yrkessoldater beordres til all tjeneste, hjemme som ute. Det gjelder i nasjoner like demokratiske som vår egen og med samme respekt for det menneskelige liv og for den enkeltes rettigheter. I utgangspunktet er de forpliktelser som vi har påtatt oss overfor FN mer ubetinget enn dem som vi, og NATOs medlemsland forøvrig, har tatt på seg innen NATOs fellesforsvar. Mener da FN at organisasjonen bør engasjere seg også i tvangsoperasjoner, kan selvsagt hevdes at da bør også vi ta del.

Såvel faglig som politisk synes det å være enighet om at vernepliktige ikke beordres til tjeneste i fjerne teatre mot sin vilje. Det alternativ som ble valgt er å gjøre opptak til det militære skoleverk for kommende yrkesbefall betinget av vil- lighet til slike beordringer. Det er i alle fall en redelig vei å gå. Bak de vedtak som foreligger synes også forstått og akseptert at frivillighet er det beste så langt det går.

Men også med en regel om frivillighet kan vi få solide etisk-moralske feil- skjær. Skal frivillighet skapes gjennom overfete bonuser, slik tilfellet var for så- vel norsk befall som for vernepliktige i Gulfen, nokså fjernt fra enhver kampsoner, står vi selvsagt ikke for kritikk. Her balanserer vi også i dag på meget tynn line. Det er en tvilsom forestilling at et norsk liv er overlegent mer verd enn et amerikansk, et britisk eller et fransk liv. Med slike beveggrunner for frivilligheten risikerer vi nettopp å få leiesoldater som er villige til å gjøre det meste, når som helst, hvor som helst, bare betalingen er god nok. Går vi som samfunn inn for slike løsninger, er det ikke soldaten som først og fremst skal lastes, men de myndigheter og de miljø som har lagt premissene for en slik utvikling. En av premissene nå er at norske, vervete soldater er gitt status som såkalt «tjenestemenn» med i praksis en mulighet under pågående operasjoner til i protest mot lønn og annet å reise hjem om de skulle finne det opportunt. På et skip i fart kalles dette mytteri. De nasjoner som vi står sammen med ser med lite skjult undring på denne norske modellen. Og det er altså ikke de som tar feil. Skikkelige lønnsforhold og, ikke minst, holdbare forsikringer og annen oppfølging til etterlatte om liv skulle gå tapt er en annen sak.

For vår politiske ledelse er det også en forpliktelse å gi rammebetingelser som gir norske soldater av alle grader og kategorier en rimelig sjanse til å over-

leve mens de profesjonelt utfører det de settes til. Skal soldater lykkes i kamp, forutsetter det en mental og fysisk tilvenning og en holdning som gjør at de klarer oppgavene utfra tro på seg selv og med fast sammensveisete kamerater og godt befal som de viktigste støtter. Det er det som kalles «kampmoral», vilje til risiko og innsats mot alle odds. De som skal forberede seg på krig må utvikle sine egne sikkerhetsnett som virker når det gjelder, ikke bli objekter for uinviterte, oppsøkende og eksperimenterende «katastrofepsykiatere». Dette siste er heller ikke i konflikt med gangbar psykiatrisk teori, men det har dessverre vært i adskillig konflikt med en del praksis. Under ingen omstendighet må en militær leder akseptere å bli sett som en blant eventuelle andre pleietrengende klienter. Til lederen stilles et ubetinget krav om å være en leder, en inspirator og moralbygger nettopp når det mest røyner på, og det kan også være etter at den akutte belastningen har funnet sted. Forsvaret må få lov til å forberede utfordrende og risikofylt innsats med den kraft det krever. Så må selvsagt Forsvarets folk selv ville det uten at hvert gangne kvarter skal særmales og særhonoreres. Selv om et militært yrke som befal kanskje ikke kan kalles et kall, dreier det seg heller ikke bare om en «jobb» som kan måles i betalt tid tilstede. Det er ikke bare en «jobb» å stå ansvarlig for det meste av norsk mannlig ungdom, og mange unge kvinner, i mer enn et år av deres liv. Og det er klart ikke bare en «jobb» å forberede seg og andre til innsats som krever liv.

Når vi står overfor tvangsoperasjoner ute spørres, i Norge som i innen andre nasjoner, også om samfunnets vilje og evne til å tåle tap. Er hensikten fullt forstått og akseptert, tør erfaringen hos oss være at sorgen bæres. Er vi med, er det under ingen omstendighet noen vei å gå for å berge våre egne liv å se til at nordmenn bare sendes til de minst utsatte oppgaver. Det er, for å gjenta, ikke noe særlig sympatisk trekk om vi så inderlig vel godtar de tap under FNs flagg som ikke rammer oss selv. Å kamuflere en slik problemstilling, gjennom å velge oppgaver av mykere natur med referanse til hva nordmenn såkalt måtte «egne seg for», er en ytterst tvilsom praksis.

Tjeneste på fremmed jord vil ofte bety tjeneste innen meget fremmede kulturer. Også det har sine særlige, etiske utfordringer. Det gjelder for alle, men i særlig grad for ledere. De fleste vil være med på at varhet for den situasjon man står i er vesentlig i alt lederskap. Det gjelder øyeblikkets situasjon, men også «situasjon» i en mer omfattende betydning, dvs. innen hvilken «kultur» og innen hvilket miljø er det man skal leve og få mennesker til å forstå hverandre og trekke sammen. Selvsagt er overgangen størst om vi krysser de mer markerte kulturgrenser. En forutsetning for å forstå de utfordringer det kan dreie seg om er at man forsøker å sette seg inn i hvorfor mennesker tenker, lever og handler som de gjør der de er i sitt miljø. Innmarsjen i nye miljøer og kulturer bør selvsagt skje med åpne sinn og med vilje til forståelse. Krysses skarpe etniske, religiøse og liknende grenser, må noteres og respekteres lov og rett og adferdsregler som måtte hvile på dyptpløyende tradisjoner. Innen enkelte teatre der FN er engasjert har f.eks den personlige og slektens ære et innhold som hos

oss for et tusentall år siden, og begrepet menneskerettigheter i våre tolkninger er lite kjent eller lite respektert. Noen setter også kollektivet i sentrum, ikke enkeltindividet. Men samtidig forventes lokalt at også de utenfra i utgangspunktet selv står for noe. Det har også med «ære» å gjøre.

Det må gjentas at basis for all militær innsats ute er at vi på egen jord har bygget opp og sikret den profesjonalitet og tradisjon som borger for suksess. Det er i dag åpenbart at befolkningsekspløsjon, økologiske resultater av materialistisk vandalisme og mer utgjør trusler mot menneskeheten som i sannhet berettiger et «utvidet sikkerhetsbegrep». Erfaring viser imidlertid at en tilsvarende utvidelse, i praksis utvanning, av begrepet «forsvar», svært lett tjener til å kamuflere såvel den virkelighet et militært apparat er ment å møte, som de militære styrkers evne til å møte denne virkelighet, på egen jord eller ute.

Et militært forsvar betinger tradisjon. Tradisjon vil si en spesiell kultur modnet gjennom tid, «de levende tanker fra de døde». Tradisjon lar seg ikke med et vink improvisere i krisetid. Tradisjon er ikke tradisjonalisme. Tradisjon er ikke på kollisjonskurs med å tenke nytt. Men det lønner seg ofte å tenke nytt med et fofeste i realiteter. Det er heller ikke dumt å erkjenne at mange i de ytre miljø som vi skal forholde oss til kanskje ikke alltid tenker like nytt.

Summary

«Norwegian forces in foreign theatres. The ethical challenge».

Ethics is in, not seldom markeded as fashion, superficial in content and popularized in form, in business ticked off on a checklist. But ethics is a fundamental part of a cultural heritage. Essential within what we term our western culture is the notion that human life shall be respected. To the ethically concious a philosophical as well as practical challenge has been to balance this idea against the use of deadly force. This article is addressing the particular challenges related to military use of force in what has been termed UN «second generation», «peace enforcement» operations. The focus is put on such military involvement under the auspices of the UN in far away theatres and cultures requiring an intimate understanding of the local thinking and conditions and where it may be hard to distinguish between the aggressor and the innocent. Beyond the general considerations affecting any nations engagement in such operations, the author discusses the special considerations relevant for the engagement of Norwegian forces. Norway is a society within which compulsory military service is the traditional rule. The will to serve has here, as in some other Scandinavian countries, been intimately linked to the national and collective defence against an aggressor threatening the very existence of the nation and its close Allies. Although hopefully professional in their military functions, Norwegian soldiers have been seen as «citizens in uniform». The

article concludes by pointing to the political and military prerequisites for such an involvement and for its successful fulfilment. The need for the most thorough and detailed evaluation on the part of the UN as well as by the national authorities of the conflict and the conflict theatre is stressed. The preparedness for such military involvement should include an evaluation of the ethical schisms and dilemmas which may confront the soldier in the field.

General Fredrik Bull-Hansen, Kongleveien 17, 0875 Oslo. F. 1927. P.t. engasjert i frittstående virksomhet i forhold til næringsliv, akademiske og forskningsfora, ideelle organisasjoner og media. Forsvarssjef 1984-87. Har internasjonal tjenesteerfaring fra Tysklandsbrigaden (1952), FNs fredsbevarende styrke etter Suez-krisen (1956), som forsvarsattaché i Finland 1970-73, arbeid med å etablere og senere lede det multinasjonale apparat som ble satt inn mellom Egypt og Israel etter Camp David avtalen av 1979. Bull Hansen har hatt en rekke offentlige og ideelle tillitsverv både nasjonalt og internasjonalt. Bull-Hansen har i tillegg forfattet ulike analyser og artikler om nasjonale og internasjonale sikkerhets- og forsvarspolitiske spørsmål, om lederskap, forsvar og etikk.

Ledelse og etikk i fredsoperasjoner

AV OBERST KJELL GRANDHAGEN

Militære operasjoner har gjennom historien stadig stilt ledere overfor ulike former for etiske utfordringer. Den militære sjefs klassiske dilemmaer har i hovedsak vært knyttet til egne styrkers sikkerhet og graden av maktanvendelse. Både for stormaktsarmeer, som har utkjempet sine kriger på andre lands territorium, og for andre nasjoner, som i hovedsak har kjempet for og på eget landområde, viser historien at det først og fremst er egne styrkers sikkerhet som har bekymret de militære sjefer. Først under - og i tiden etter - den andre verdenskrig blir begrensninger i maktanvendelse et betydningsfullt element i den etiske vurderingsprosess. Erfaringer fra den siste av de større kriger, nemlig konflikten i Gulfen i 1991, viser at både egne styrkers sikkerhet og begrensningene i forhold til anvendelse av militær makt blir faktorer som i avgjørende grad påvirker de operative planer. Det blir særlig tydelig at den amerikanske opinion ikke vil akseptere større tap blant egne soldater, og det legges sterke begrensninger på bruk av våpen i områder der sivile kan rammes. Enda mer enn i Gulfkrigen viser imidlertid de siste tiårs fredsoperasjoner hvordan etiske avveininger i stadig større grad dimensjonerer den militære innsats. Denne artikkelen forsøker å sette fokus på de ulike etiske utfordringer som kan møte militære ledere med oppdrag å etablere og bevare freden under andre himmelstrøk. Artikkelforfatteren henter først og fremst sine erfaringer fra tjeneste ved IFOR-styrken i Bosnia-Herzegovina i 1996.

Behovet for en militær yrkesetikk springer ut av selve grunnoppgaven for den militære organisasjon, nemlig det å - på samfunnets vegne - forhindre at krig bryter ut, men samtidig også kunne utkjempe og vinne krigen hvis det skulle bli nødvendig. I den militære lederrollen ligger retten til å beslutte å ta liv, til å risikere liv, til å sette en del verdier over enkeltmennesket og til å forlange absolutt lydighet.

Alle disse karakteristikker gjelder uavkortet i krig. I fredsoperasjoner derimot er den militære leder svært begrenset i myndighet. Både hans eget land og internasjonale organisasjoner trekker opp klare rammer som han eller hun må holde seg innenfor. Men det gjør ikke fredsoperasjoner mindre utfordrende på

det etiske området. Krigens fundamentale valg erstattes av et konglomerat av andre dilemmaer og valgsituasjoner.

1. Fundamentale avveininger - kollektiv og individuell etikk

Krigen kjennetegnes av at avgjørende, nasjonale interesser står på spill. Det kan være den territorielle integritet, samfunnets verdigrunnlag eller vitale økonomiske eller andre interesser. I krig er det derfor en del grunnleggende avveininger som gjøres på overordnet nasjonalt nivå, såsom det å beslutte å gå til krig, å ta opp forsvarskampen, alliansetilknytning, strategiske prioriteringer, osv. Slike avveininger representerer på mange måter en «kollektiv» etikk, idet myndighetenes avgjørelser bestemmer om militær makt overhode skal anvendes, hvem vi skal slåss mot, hvor vi skal slåss og hva slags våpen vi får lov å bruke. Disse beslutninger blir automatisk gjort gjeldende for alle i den militære organisasjon.

Så lenge det er snakk om en rettferdig forsvarskamp om eget territorium er den kollektive etikk i denne sammenheng nokså ukomplisert. De fleste vil erkjenne at våre folkevalgte myndigheter har rett og plikt til å foreta slike valg på vegne av resten av oss. Noe mer komplisert blir det dersom det er snakk om en krig et annet sted i verden, og for oss i Norge er dette situasjoner vi har mindre forutsetning for å forholde oss til. I stormaktsarmeer, som i USA og Storbritannia, har jo imidlertid det å utkjempe landets kriger utenfor eget territorium vært hovedregelen, og i disse land vil det være full aksept i de væpnede styrker for at den kollektive etikk styrer de grunnleggende valg. Har med andre ord lovlige amerikanske myndigheter bestemt seg for å gå til krig et sted i Asia, har disse myndigheter også tatt på seg det etiske ansvar for operasjonen. Den enkelte soldat kan ikke selv lenger avgjøre om han eller hun vil delta eller ikke. Det blir i så fall et spørsmål om å forlate den militære profesjon.

I profesjonelle armeer gjelder den kollektive etikk også i fredsoperasjoner. Nasjonale myndigheter avgjør hvorvidt landets væpnede styrker skal stilles til disposisjon for et slikt oppdrag og tar dermed også på seg ansvaret for å vurdere om operasjonen er politisk og etisk forsvarlig, om den militære styrken er tilpasset oppdraget, om risikoen er akseptabel og om oppdrag og regler for maktanvendelse er de rette. Dette betyr selvfølgelig ikke at militære sjefer og for såvidt også den enkelte soldat er fritatt for etiske avveininger. Men det betyr at en del av de mest grunnleggende vurderinger er gjort av de politiske oppdragsgivere.

For Norges del er situasjonen noe annerledes. Når vi deltar i operasjoner utenlands har det tradisjonelt kun vært med frivillig personell. Dette personellet har enten tegnet en kontrakt med Forsvaret som innebærer deltagelse i internasjonale oppdrag innenfor visse rammer, eller de har meldt seg frivillig til en bestemt operasjon. Selv om dette gjennom nyere lovgivning endrer seg noe i

tiden som kommer, er det liten grunn til å tro at vi i nær fremtid vil stå overfor tilfeller der norsk personell tvangsbeordres til fredsoperasjoner utenlands.

Dette betyr at norsk militært personell er gitt muligheten til selv å foreta fundamentale etiske avveininger knyttet til deltagelse i internasjonale operasjoner, og på den bakgrunn beslutte om de vil delta eller ikke. Eksempler på slike vurderinger kan være:

- Kan jeg forsvare å gå inn i det aktuelle konfliktområdet under de aktuelle rammebetingelser?
- Er jeg rede til å tåle tap og om nødvendig selv ta liv?
- Er jeg selv og min avdeling godt nok forberedt?
- Er risikoen akseptabel?

For min egen del ble jeg nødt til å ta stilling til alle disse punktene da jeg senhøstes 1995 ble bedt om å ta stillingen som stabssjef i den nordisk-polske brigaden i den NATO-ledede Implementation Force (IFOR) i Bosnia-Herzegovina. Jeg må innrømme at jeg langt fra var bevisst alle problemstillingene da jeg noen timer etter å ha blitt spurt svarte ja, men de medførte alle betydelig refleksjon i de to månedene som gikk frem til det tidspunktet vi faktisk gikk inn i Bosnia i begynnelsen av januar 1996. Jeg vil heller ikke legge skjul på at jeg i forhold til spørsmålet om min avdeling var godt nok forberedt var i sterk tvil.

2. Maktanvendelse

I fredsoperasjoner vil de militære styrkers adgang til å anvende makt være begrenset. I IFOR var muligheten til å anvende makt på en troverdig måte selve bærebjelken i styrkens troverdighet overfor partene. Adgangen var imidlertid også der begrenset, og makt kunne bare anvendes i følgende situasjoner:

- Når det var nødvendig å forsvare seg selv
- Når det var nødvendig å forsvare personell med særlig beskyttelse (i praksis FN-personell og enkelte andre kategorier)
- Når styrkens oppdrag (implementeringen av fredsavtalen) ble truet
- Når styrkens personell var vitne til alvorlige forbrytelser (i praksis alvorlige voldsforbrytelser)

I sum kan de ovenstående punkter inkluderes i et utvidet selvforsvarsbegrep. Dersom makt skulle anvendes var proporsjonalitet et bærende prinsipp. Det betyr at IFORs maktanvendelse skulle stå i et rimelig forhold til det trussel styrken selv (eller de vi beskyttet) ble utsatt for.

IFOR regulerte sin maktbruk gjennom et sett med såkalte «rules of engagement» (ROE'er). Disse kan oppfattes som politisk gitte styringsregler til de militære styrker for å sikre et enhetlig praksis i alle avdelinger og for å hindre en utilsiktet eskalering av situasjonen på grunn av enkeltepisoder.

Overfor partenes militære styrker viste det seg rimelig enkelt både å oppnå respekt for IFOR-styrken og å sende nødvendige signaler når det var påkrevet.

Dessverre er det imidlertid i de fleste fredsoperasjoner andre aktører enn partenes militære styrker. Jeg tenker her både på ulike former for paramilitære grupperinger og rene sivile pressgrupper. Disse aktørene er langt mindre forutsigbare i sine handlinger, og reagerer ikke alltid rasjonelt i forhold til den fare de selv løper gjennom sine handlinger.

I løpet av min periode i Bosnia-Herzegovina opplevde jeg en rekke situasjoner der vi ble tvunget til å ta i bruk maktmidler overfor såvel militære som sivile/paramilitære grupper.

Overfor militære enheter skjedde dette når vi ble hindret i å løse våre oppdrag, for eksempel under inspeksjoner av partenes militære etablissementer. Vi hadde da faste rutiner for eskalering av situasjonen, inntil vedkommende part ga etter og lot oss løse vårt oppdrag. Eskaleringen skjedde ved styrkeoppbygging og demonstrasjon av ildstøtteenheter, særlig stridsvogner, fly og kamphelikoptre. Uten unntak førte slike maktdemonstrasjoner til at vedkommende part valgte å etterkomme IFORs pålegg, uten at det kom til kamp.

Eskalering representerer likevel alltid en risiko, fordi fredsstyrken spiller ut sin troverdighet. Truer man først med å bruke makt, må man også gjøre det hvis utfordreren ikke viker. Trekker man seg i en slik situasjon har man sendt omgivelsene det verst tenkelige signal. Bak en beslutning om å eksalere må det derfor ligge en komplett vurdering av konsekvensene av til syvende og sist å bruke makt, både for utfordreren, egne styrker og forholdet til sivilbefolkningen.

Overfor sivile og paramilitære grupper (som forøvrig er vanskelige å skille fra hverandre) var det hele enda mer komplisert. I flere situasjoner opplevde vi at ubevæpnede sivile fra to av partene sto mot hverandre i åpen konfrontasjon. Dette skjedde for eksempel når muslimske flyktninger ønsket å returnere til sine hjem på bosnisk-serbisk side, og ble møtt av grupper av bosnia-serbere som søkte å hindre dem. I slike situasjoner sto mannskaper og offiserer fra fredsstyrken oppe i alvorlige dilemmaer i forhold til hvem de skulle beskytte mot hvem, og hvordan de skulle ivareta egen sikkerhet i forhold til faren for å skade sivile. Slike situasjoner er særlig vanskelige fordi begge parter aktivt prøver å trekke fredsstyrken inn i problemet ved å fremprovosere situasjoner styrken må forholde seg til - gjerne foran et samlet oppbud av internasjonale media. Det er umulig å gi generelle retningslinjer som dekker håndteringen av alle typer slike situasjoner, men det er min erfaring at det i lengden lønner seg å signalisere klart også overfor de mer eller mindre sivile grupperingene at fredsstyrken ikke vil tolerere provokasjoner og forsøk på å kompromittere den. Det må også signaliseres at styrken, når den står overfor slike grupper, vil prioritere sin egen sikkerhet.

3. Forholdet til partene

Partene i Bosnia-konflikten hadde høye forventninger til IFORs evne til å skape fred og bringe samfunnet tilbake til det normale. Vi var meget vel klar over disse forventningene og også det faktum at det skulle svært lite til for å snu forventningene til antiipati. Derfor ble det viktig for oss å være synlige rundt om i byer og på landsbygda, slik at befolkningen kunne føle trygghet og assosiere de positive endringer etter krigens slutt med IFORs nærvær.

Men det å være synlig innebar også betydelige risiki, særlig i forhold til det store antall landminer i områdene rundt separasjonssonen mellom Føderasjonen og Republika Serbska.

I løpet av de seks månedene av IFOR-operasjonen hadde brigaden to drepte og 15 tildels alvorlig skadde i mineulykker. Alle ulykkene kunne selvfølgelig vært unngått hvis vi ikke hadde operert i områder med en viss risiko. Men da hadde heller ikke IFOR kunnet løse sine oppdrag i henhold til Dayton-avtalen. Avveiningene i forhold til hva som var en akseptabel risiko var en tung prosess for alle som hadde lederansvar i styrken.

I forbindelse med fredsoperasjoner generelt snakkes det mye om nødvendigheten av å opptre nøytralt i forhold til partene. Jeg liker ikke ordet «nøytralt» fordi det innebærer et slags «ikke-forhold» til partene. I IFOR nyttet vi heller begrepene upartiskhet og likebehandling. I det ligger at IFOR ikke tok parti for den ene siden, og at man stilte de samme krav til alle parter. At det i neste instans kunne føre til flere reaksjoner overfor den ene parten enn den andre, er fortsatt fullt forenlig med prinsippene.

Samtidig er det viktig å vise partene respekt. I mange situasjoner vil det være urimelig å forvente at de konsekvent skal opptre i samsvar med våre vestlige normer. Under IFOR-perioden fikk vi særlig merke dette i forhold til det lokale politiets virksomhet, som vi mange ganger opplevde lite forenlig med fredsavtalens intensjoner, men som på den annen side var vel i tråd med årtier lange tradisjoner i det jugoslaviske politivesen.

Dayton-avtalen ga IFOR rettigheter og status som på mange områder kan sammenlignes med en okkupasjonsmakt. Det var nødvendig for ivaretagelse av styrkens egen sikkerhet. Men samtidig var det svært viktig for styrken ikke å bli oppfattet som en okkupasjonsstyrke. De fleste folk - og ikke minst jugoslavene - har bitre erfaringer med tidligere «herrefolksvelde» og det var derfor viktig på alle områder å behandle lokalbefolkningen med respekt og åpenhet.

Etterkrigstidens Bosnia hadde et enormt behov for humanitær hjelp og gjenoppbyggingstiltak. IFOR valgte innledningsvis en lav profil i forhold til disse oppgavene - av flere årsaker:

- Det var svært mange internasjonale og ikke-statlige organisasjoner som allerede ydet slik hjelp
- IFORs hovedoppgave var å vedlikehold en fredelig situasjon der andre organisasjoner kunne stå for hjelpearbeidet. En større egeninnsats på det humanitære området kunne stjele ressurser fra primæroppgaven

- IFORs mandat var i utgangspunktet klart begrenset i tid. Et sterkt engasjement innenfor humanitær hjelp og gjenoppbygging kunne gjøre det vanskelig å forlate området når mandatet utløp.

Det er vanskelig å gi generelle retningslinjer også på dette området. Det viktigste er å sørge for at disse spørsmål blir grundig tenkt igjennom som en del av styrkens overordnede og langsiktige policy. Etske avveininger mellom det å være vitne til menneskelig lidelse på den ene siden og styrkens langsiktige sikkerhet må være en del av denne prosessen.

Noe av det samme dilemmaet opplevde vi i forhold til spørsmålet om pågripelse av krigsforbrytere. Ingen var uenige i viktigheten av at krigsforbryterne ble stilt til ansvar. Men samtidig var vi alle klar over at en aktiv jakt på krigsforbrytere dramatisk kunne endre fredsstyrkens sikkerhet og i verste fall føre til ny krig i Bosnia. Resultatet ble derfor det som utad fremstår som en nokså passiv holdning til pågripelse av personer mistenkt for krigsforbrytelser, men som for styrkens ansvarlige ledere var å prioritere det viktigste, nemlig eget personells sikkerhet.

4. Multinasjonalitet

Et annen viktig kjennetegn ved de fleste fredsoperasjoner er en større eller mindre grad av multinasjonalitet. Sammensetning av styrker med bred internasjonal deltagelse er ofte en forutsetning for i det hele tatt å kunne opptre legitimt på verdenssamfunnets vegne. Men flere nasjoner i samme militære organisasjoner representerer også svært mange utfordringer - for ikke å si problemer.

Et felles kommandospråk som beherskes tilfredsstillende av de deltagende nasjoner, er det første problem man møter. Dette problemet er svært alvorlig fordi språklige misforståelser faktisk kan ha fatale følger. Jeg opplevde selv, som stabssjef i en multinasjonal brigade, å få tildelt stabsoffiserer med så lav kunnskap i engelsk at det ikke var forsvarlig å bruke dem i funksjonen som vakthavende offiser.

Men språk er likevel neppe det farligste problem knyttet til multinasjonalitet. Etter mitt skjønn er det man kan kalle «militærkulturelle» forskjeller langt viktigere. Offiserer fra ulike nasjoner har nemlig svært forskjellige forestillinger om sin egen rolle som eksempelvis stabsoffiser. I en del nasjoner er ikke offiserer vant med selvstendig initiativ - det er sjefen som representerer initiativet. I andre militære kulturer er det utenkelig å argumentere imot en foresatt, selv om man innerst inne er overbevist om at man har rett. Andre steder er det solide tradisjoner for å feie ting under teppet, i stedet for å melde fra om uregelmessigheter. Slike forskjeller er farligere enn språkproblemene fordi de ikke lar seg avsløre så lett.

Ofte kan disse forskjellene mellom deltagernasjoner føre til det man kan kalle A- og B-stempel. B-nasjonene marginaliseres i organisasjonen, og får en

de facto sekundærrolle. De er hjertelig tilstede, men påvirker ikke de viktige beslutningsprosesser. Noen nasjoner ønsker det også nettopp slik. De vil gjerne være med både av politiske grunner og for læringens skyld, men de ønsker ikke å binde seg gjennom å kreve sentrale lederstillinger som medfører at de faktisk må ta ansvar.

Også andre politiske bindinger fra enkeltnasjoner kan påføre militære ledere etiske dilemmasituasjoner. Kommandoforholdene er ett slikt eksempel. De fleste nasjoner ønsker å beholde innflytelse over sine styrker selv om de er satt under multinasjonal kommando og kontroll. Dette oppnås ved å velge en kommandoløsning som i større eller mindre grad uthuler sjefens myndighet til å bruke sine avdelinger. I statiske, uproblematiske operasjoner skaper ikke dette all verdens vanskeligheter, men i dynamiske operasjoner som krever mobilitet og handlefrihet kan dette representere alvorlige begrensninger. Slike begrensninger kan i siste instans sette styrkens personell i fare, fordi det som burde gjøres ikke blir gjort.

Også i en rekke praktiske anliggender kan multinasjonalitet skape vanskeligheter. Etter en relativt alvorlig mineulykke i Bosnia, opplevde jeg at brigadens media-policy ble et etisk dilemma. Selv naborasjoner som Danmark og Norge har nemlig såvidt forskjellig holdning til mediakontakt i etterkant av ulykker at det ble vanskelig å håndtere pressen på det jeg mente var en etisk forsvarlig måte. Slike forhold kan det selvfølgelig gjøres noe med - når man bare er oppmerksom på ulikhetene på forhånd.

5. Forvaltningsetikk

Også på forvaltningsområdet representerer selvfølgelig kontakten med fremmede kulturer nye utfordringer, både innad i den multinasjonale styrken og opp mot de sivile og offentlige aktører man omgås i lokalsamfunnene. Norske bedrifters forvaltningsetikk, som vi tidvis kan oppleve frynsete nok, blir det rene mønsterbruk mot hva man finner andre steder.

Bestikkelser, svartebørs og valutahandel representerer de mørkeste sider av slik virksomhet. Men det er også et bredt spekter av mindre lyssky aspekter som fredsstyrkene må forholde seg til.

En av de første slike forvaltningsetiske utfordringer jeg møtte i Bosnia, var spørsmålet om IFOR skulle betale leie for den eiendom som ble stilt til disposisjon av de lokale myndigheter. I henhold til inngåtte status-avtaler skulle så ikke skje, men vi visste alle at det kunne gå måneder å få aksess til de beste lokalitetene dersom vi ikke betalte. Det kunne også medføre en alvorlig belastning på forholdet til lokalbefolkningen. Dilemmaet ble forsterket av at vi aldri kunne være helt sikre på hvem vi handlet med. De som fremsto som private eiere, kunne i realiteten være offentlige agenter. Og ingen visste om pengene havnet i lommene på legitime næringsdrivende, mafiaen, korrupte politikere eller statskassen. For oss ble det viktigste å få etablert våre garnisoner, slik at

mannskapene kunne få nødvendig beskyttelse. Men vi nådde det målet med en noe bitter smak i munnen.

Et annet tilsvarende eksempel opplevde jeg da en av partene tilbød seg å etablere en feltbro over et vassdrag som - fordi de faste broene var sprengt og vi måtte kjøre lange omveier - medførte timerlange transporter i minefarlige områder. Vi skulle få broen nærmest vederlagsfritt - bortsett fra at den aktuelle part ville ha noen få tusen liter drivstoff som kompensasjon. Vi ble tvunget til å avveie den reduserte risiko for IFOR dersom broen ble bygget, mot det å gi den tidligere krigførende part drivstoff til sine stridsvogner. I dette tilfellet fant vi ikke å kunne akseptere tilbudet, og måtte leve med de vanskelige kommunikasjonene en periode. Til slutt ble likevel broen bygget - uten kompensasjon!

Ideelt sett ønsket vi å handle mest mulig av våre forsyninger lokalt, for på den måten å stimulere oppbyggingen av det lokale næringsliv. Varemangel og mafiaens kontroll førte imidlertid til et så høyt prisnivå inne i Bosnia at vi ble tvunget til å handle i Kroatia og Ungarn, eller få sendt forsyningene fra våre hjemland. Også andre tjenester, som for eksempel lokalt ansatt arbeidskraft, ble raskt gjenstand for markedskreftenes spill. Her konkurrerte for øvrig de 30-talls IFOR-nasjonene først og fremst med og mot hverandre, og drev lønningene i været i kampen om de beste arbeiderne.

6. De små dagligdagse etiske utfordringer

Hverdagen i en fredsoperasjon representerer mange dagligdagse små og store etiske utfordringer. Mange av dem er knyttet til mannskapenes risiko - vurdert opp mot andre hederlige målsetninger.

For eksempel hadde vi et sterkt ønske om å stå på god fot med lokalbefolkningen innenfor operasjonsområdet. Men skulle vi tørre å slippe vårt personell ut i byen, uten våpen og beskyttelsesutstyr for å vise vår tillit? Vi valgte en gradvis opptrapping av kontakten med det sivile samfunn, men visste samtidig at hvis noe gikk galt, satt vi med et tyngende ansvar.

Vi hadde etablert knallharde regler for adgangen til en nærmere kontakt med lokalbefolkningen, særlig hva angikk det motsatte kjønn. Vi fryktet - og trolig med rette - at våre mannskaper kunne bli utsatt for press - eller i det minste selv miste en del av upartiskheten og evnen til likebehandling av partene, dersom de inngikk forpliktende forhold overfor representanter for den ene av dem.

Prostitusjon fremsto ikke som et alvorlig problem den første delen av IFOR-perioden, men vi var svært på vakt mot tendenser til slik virksomhet - både utfra et allment moralsk utgangspunkt - men også utfra frykten for å bli involvert i situasjoner som kunne slå tilbake på styrken.

Vi måtte også holde våre egne lokalt ansatte på armlengdes avstand fordi vi fryktet - igjen trolig med rette - spionasje mot vår virksomhet. Vi var avhengig

av den lokale arbeidskraft, og ønsket å behandle arbeiderne vel, men måtte samtidig sette vår egen operasjonelle sikkerhet i høysetet.

Reglene for omgang med alkohol varierer fra nasjon til nasjon. For egen del har jeg aldri hatt tro på noen generell forbudslinje i denne type operasjoner, men man må selvfølgelig gi de begrensninger som den operative situasjonen og arbeidsoppgavene krever. Hovedproblemet med en forbudslinje er at problemet skyves under teppet - drikkingen skyves fra messa inn i forlegningene der kontrollen blir langt mindre. Tilgangen på alkohol ville det uansett vært umulig å kontrollere - i alle fall i Bosnia. Men en slik relativt liberal praksis krever også vilje til å slå til i forhold til overtramp.

7. Avslutning

Internasjonale fredsoperasjoner innebærer en rekke nye utfordringer sammenlignet med klassiske militære operasjoner. Dette skyldes først og fremst at miljøet omkring den militære styrken inneholder nye dimensjoner som styrken må forholde seg til. Den klassiske venn-fiende-situasjonen erstattes av et spekter av ulike aktører, hvis handlinger er vanskelige å forutsi.

I Norge er det fortsatt slik at den enkelte offiser og soldat selv må forholde seg til en del av disse utfordringene den dag han eller hun velger å gå i internasjonal tjeneste, men det er også slik at våre myndigheter må foreta en del av avveiningene som ledd i det man kan kalle en «kollektiv etikk».

Etiske avveininger kan trenes, på linje med andre vurderinger en offiser står overfor i en militær operasjon. Om ikke alle sider av dilemmaet kan øves fullt ut, gir en gjennomgang av metodikken og faktorene god hjelp med på veien.

Det er ikke hensiktsmessig at etiske dilemmaer isoleres som sådanne. Den etiske vurderingsprosess er en integrert del av alle de vurderingsprosesser og alle de beslutninger militære ledere må ta i slike operasjoner. Til syvende og sist blir det «etiske valg» da et spørsmål om hva man føler man kan stå for som menneske.

Summary

«Leadership and Ethics in Peace Support Operations».

The article discusses leadership and ethical issues related to peace support operations. The author, Colonel Kjell Grandhagen of the Norwegian Army, is currently the Commandant of the Norwegian Military Academy. A former chief of staff of the Nordic-Polish Brigade of the NATO-led Implementation Force (IFOR) in Bosnia, Herzegovina, Colonel Grandhagen focuses on the numerous new challenges facing field commanders in multinational peace support operations. The article discusses the Norwegian approach to collective and

individual ethics, as well as ethical aspects related to the use of force, the relationship with the former warring factions, multinationality and a number of other areas.

Kjell Grandhagen, Utfartsvn 1A, 0593 Oslo. F. 1954. Sjef for Krigsskolen. Stabssjef NORDPOLBDE/IFOR (1995-96). G-3/DKN (1991-95).

Er «rettferdig krig»-konseptet egnet til å bedømme intervensjonsproblematikken?

*Et bidrag til forståelsen av norsk militær deltakelse i
internasjonale fredsoperasjoner**

AV ORLOGSKAPTEIN LEIF TORE MICHELSEN

Debatten rundt en eventuell bruk av norske militære styrker i internasjonale fredsoperasjoner har etter mitt syn vært preget av en vesentlig mangel. Framfor å fokusere på de prinsipielle spørsmålene som knytter seg til problemfeltet krig/fred, har en i hovedsak vært opptatt av særnorske problemstillinger. Dette gir grunn til å spørre om ikke debatten rundt internasjonaliseringen av Forsvaret har foregått på et alt for snevert grunnlag: Er det i det hele tatt mulig å gi tilfredsstillende svar på spørsmål knyttet til verneplikt, mobilisering, beordring og frivillighet, økonomi etc. i relasjon til internasjonale fredsoperasjoner uten en grunnleggende forståelse av sakens prinsipielle sider? Det grunnleggende spørsmålet vil her, som i enhver debatt om bruk av norske militære styrker, være: Hvilke kriger er det legitimt å utkjempes? Dernest handler det om hvilke midler vi kan godta at en slik krig utkjempes med.

Internasjonale militære operasjoner

Internasjonale militære fredsoperasjoner har de senere årene endret seg i betydelig grad både hva styrkesammensetning og, ikke minst, mandat og «Rules of Engagement» angår. Antall operasjoner har økt betraktelig. Internasjonalt engasjement er ikke lenger ensbetydende med tradisjonelle fredsbevarende FN-misjoner. Tendensen går mer og mer i retning av skarpere oppdrag som

* I forbindelse med at jeg september 94-juni 96 deltok på Den norske kirkes presteforenings/Det teologiske Menighetsfakultets etterutdanningsprogram *Etikk og pluralisme*, skrev jeg en større oppgave om norsk militært engasjement i internasjonal sammenheng: *Bruk av norske militære styrker i internasjonale fredsoperasjoner. Et forsøk på avklaring av prinsipielle etiske spørsmål*. Herværende artikkel er i hovedsak en bearbeidelse av deler av denne oppgaven.

innebærer militær intervensjon i en eller annen avskygning. FN er ikke lenger enerådende som entreprenør for denne typen operasjoner. Andre internasjonale organisasjoner og sammenslutninger – så som NATO, EU/VEU og OSSE, men også såkalte NGOs «non governmental organisations» – er involvert på ulikt vis i fredsprosesser over store deler av verden.

I hovedsak skilles det mellom fredsbevarende og fredsskapende operasjoner. I vår sammenheng er det først og fremst den andre kategorien som har interesse, og da som:

- Humanitære hjelpeoperasjoner
- Fredsopprettende operasjoner («peace enforcement»)

Begge konseptene forutsetter militær intervensjon i en selvstendig stat. Operasjonenes mandat vil implisere radikalt videre fullmakter med hensyn til bruk av maktmidler enn hva tilfellet er i tradisjonelle fredsbevarende oppdrag. En kan tenke seg – dels har en allerede erfart – scenarier som spenner fra krig i full skala (Golf-krigen) til operasjoner der styrkene har vide fullmakter hva våpenbruk angår, for å beskytte seg selv, forsyningslinjer og sivilbefolkningen mot overgrep (UNITAF⁵³). Skillelinjene mellom ulike operasjonskonsept er flytende. Enkelte FN-misjoner har framstått som en sammenblanding av humanitære hjelpeoperasjoner og regulær fredsopprettende virksomhet (UNOSOM II⁵⁴). Andre har endret karakter underveis fra å være tradisjonelle fredsbevarende misjoner til operasjoner med humanitært og fredsopprettende preg (UNPROFOR⁵⁵).

Intervensjonsbegrepet

Ninan Koshy, tidligere formann for Komiteen for internasjonale spørsmål i Kirkenes Verdensråd, definerer intervensjon som

⁵³ Unified Task Force ble opprettet i desember 1992 på grunnlag av Sikkerhetsrådets resolusjon 794.3. Styrken bestod av 28 000 soldater fra USA samt 17 000 fra andre vestlige land og var utstyrt med tyngre og mer våpen enn det som har vært vanlig i fredsoperasjoner. Styrkens mandat å sikre pågående humanitære hjelpeoperasjoner samt delta i distribusjon av nødhjelp i Somalia.

⁵⁴ UNOSOM II avløste UNITAF i Somalia våren 1993. Styrkens mandat ble utvidet til å bidra til gjenoppbygging av Somalias politiske strukturer. Den endte imidlertid opp med å føre regulær krig med en av partene i borgerkrigen og ble utsatt for adskillig kritikk fra den internasjonale opinionen. Styrken led til dels store tap og mandathåndteringen bidro til store sivile tap samt komplikasjoner for det humanitære hjelpearbeidet i landet.

⁵⁵ UNPROFOR (United Nations Protection Force in former Yugoslavia) ble opprettet våren 1992, opprinnelig for å regulere konflikten mellom Kroatia og den jugoslaviske hæren. I startfasen hadde operasjonen klare likhetstrekk med det tradisjonelle FN-konseptet. Høsten 1992 tok Frankrike og Storbritannia initiativ for å etablere en humanitær operasjon i Bosnia. Denne ble innordnet i UNPROFOR og en styrke på 7 000 mann ble plassert i de regjeringskontrollerte delene av Bosnia-Herzegovina med mandat til å beskytte Sarajevo lufthavn og nødhjelpsforstyringer til sivilbefolkningen. I og med Sikkerhetsrådets resolusjon 781 som opprettet flyforbudssoner over Bosnia, og resolusjonene 819 og 824 som opprettet de såkalte sikre sonene rundt Sarajevo, Tuzla, Zepa, Gorazde, Srebrenica og Bihac, fikk UNPROFOR karakter av å være en fredsopprettende styrke. FN gav Nato fullmakt til å overvåke flyforbudet, senere til å forestå luftstøtte ved angrep på FN-styrken samt å overvåke handelsembargoen mot Rest-Jugoslavia, og bragte på denne måten inn et nytt aspekt ved denne typen fredsoperasjoner.

«...discrete acts which try to influence or alter the domestic affairs of another state.»⁵⁶

Slik forstått er begrepet langt fra en eksklusiv militær kategori, men dekker et vidt spekter av virkemidler fra diplomatiske kontakter til politiske sanksjoner. I vår sammenheng betegner imidlertid intervensjonsbegrepet bruk av maktmidler innenfor en selvstendig stats grenser med sikte på å endre innenrikspolitiske forhold i vedkommende land. Maktmidlene settes inn mot landets myndigheter eller lokale grupperinger uavhengig av om disse godkjenner aksjonene eller ikke.⁵⁷

Med dette utgangspunktet må intervensjonsbegrepet sammenholdes med to prinsipp av vesentlig betydning i internasjonal politikk: Tanken om *den enkelte nasjon som en politisk selvstendig størrelse* og om *nasjonal suverenitet*. Begge disse prinsippene er nedfelt i internasjonal rett og har i moderne tid blitt betraktet som bort imot absolutte.⁵⁸ Fra enkelte hold er det da også blitt hevdet at intervensjon er i strid med folkeretten⁵⁹, mens andre har påpekt at en kategorisk avvisning av intervensjonens mulighet utelukkende tjener til å underbygge en karikert suverenitetstanke: Det som skjer innenfor våre grenser, har ingen andre noe med.⁶⁰

I sin rapport, *An Agenda for Peace*, understreker FNs tidligere generalsekretær, Boutros Boutros-Ghali, nødvendigheten av å respektere suverenitetsprinsippet som en vesentlig faktor i ethvert fredsarbeid. Men fortsetter han:

«The time of absolute and exclusive sovereignty.....has passed; its theory was never matched by reality.»⁶¹

I hovedsak gjenspeiler generalsekretæren FNs uttalte politikk på dette feltet. FN-paktens art 2 utelukker i utgangspunktet innblanding i medlemslandenes indre anliggende. Men dersom freden er truet, har FN i henhold til FN-paktens kap VII adgang til å bruke tvangsmidler som siste utvei for å løse en konflikt. FNs tenkning og praksis indikerer at internasjonal rettsoppfatning har beveget seg i retning av å la hensynet til menneskerettighetene endre innholdet i suverenitetsbegrepet: Grunntanken synes å være at dersom grunnleggende menneskerettigheter krenkes, må folkesuvereniteten og prinsippet om å avstå fra innblanding i et annet lands indre anliggende, vike for humanitære hensyn.

⁵⁶ Koshiy, Ninan: «Morality and Intervention; an Ethic of Intervention?» i Ferris, E. (ed.): *The Challenge to Intervene. A New Role for the United Nations?* Uppsala 1992, s. 97.

⁵⁷ Eknes, Åge: «Humanitarianism and the Military: The UN and Humanitarian Intervention» i Eknes, Å/McDermott, A. (ed.): *Sovereignty, Humanitarian Intervention and the Military*, Oslo 1994, s. 3.

⁵⁸ Ferris, E.: Intervention, «Sovereignty and the United Nations» i Ferris, E. (ed.): *The Challenge to Intervene. A New Role for the United Nations*, Uppsala 1992, s. 15.

⁵⁹ Nanda, Ved P.: «Humanitarian Intervention and International Law» i Ferris, E (ed.), op.cit., s. 27.

⁶⁰ Stanley Hoffmann sitert etter Eknes, Å., op.cit., s. 4.

⁶¹ Boutros-Ghali, Boutros: *An Agenda for Peace 1995. Second Edition. With the New Supplement and Related UN Documents*, New York 1995, s. 44.

Intervensjonens humanitære grunnlag

Prinsipielt forankres altså intervensjonens mulighet i balanseringen av to fundamentale folkerettslige prinsipper: Prinsippet om statens suverenitet på eget territorium på den ene, og prinsippet om individets og minoritetsgrupper rettigheter, slik de er nedfelt i menneskerettskonvensjonene, på den andre siden. Tanken er at suverenitetsprinsippet har sin grense, og at denne grensen har med etikk og moral å gjøre. Det avgjørende spørsmålet er imidlertid ikke besvart: Når og hvor overskrides denne grensen?

Et kritisk punkt er mangelen på konsensus i forståelsen av menneskerettighetene. Veiene skilles både hva prinsipielle betraktningmåter angår og med hensyn til hvilke menneskerettigheter som gis prioritet framfor andre. Er menneskerettigheten å forstå som tidløse og uforanderlige normer, eller er de mer å betrakte som etiske prinsipper med ulik utforming og tolkning alt etter hvilke kulturelle og politiske rammer som gjelder? Selv om den aktuelle politiske situasjonen kan ha endret bildet noe, har de sivile og politiske rettighetene vært assosiert med og blitt vektlagt i vestlige demokratier, mens henholdsvis de sosiale og økonomiske rettighetene, og de rettighetene som befatter seg med vekst og utvikling, tradisjonelt har blitt vektlagt i de tidligere kommunistiske statene i Øst Europa og i den tredje verden. Bildet kompliseres ytterligere ved at det hersker en formell enighet om menneskerettighetenes betydning og gyldighet, men en betydelig mangel på vilje til å implementere dem i praktisk virkelighet.⁶²

En grunnleggende forståelse av menneskerettighetstanken som konstituerende for menneskeverdet er av betydning, ikke bare som legitimering av framtidige intervensjoner, men også som grunnlag for en sikrere og mer rettferdig verden i vid forstand. Den katolske teologen Hans Küng hevder at en slik enighet er en absolutt forutsetning for å trygge verdens framtid⁶³. Et felles politisk ethos vil kunne underbygge tillit og rive ned fiendebilder og derigjennom legge grunnlaget for et politisk klima som fremmer stabilitet og fred. For Küng er plattformen for et slikt ethos nettopp uttrykt i menneskeverdstanden slik den er nedfelt i FNs menneskerettighetserklæring art. 1:⁶⁴

«Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapens ånd.»

Ut fra denne grunnsetningen utreder så Küng noen grunnleggende retningslinjer for en felles forpliktende etikk:⁶⁵

- Menneskeheten utgjør en fundamental enhet basert på tanken om likeverd

⁶² Austad, T.: «Menneskeverd og menneskerettigheter» i Thorbjørnsen, S. O.: *Utfordringer og ansvar. Områdeetikk*, Oslo 1994, s. 32-36.

⁶³ Küng, H.: *Etikk for verdens fremtid*, Oslo 1991, s. 20.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 64.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 96 f.

- Menneskets samvittighet er ukrenkelig
- Menneskets verd virkeligjøres i det menneskelige fellesskap
- Understrekning av kjærlighet, medlidenhet, uselviskhet og sannferdighet som bærende verdier i det menneskelige fellesskapet
- Solidaritet med fattige og undertrykte.

På hjemlig mark har filosofen Tore Lindholm hevdet lignende synspunkt på menneskerettighetene. Hovedtanken er at verdenserklæringens art. 1 forplikter på tvers av religiøse, kulturelle og geografiske skillelinjer til å verne om menneskets verdighet, frihet og ukrenkelighet. Menneskerettene er her forstått som konkrete retningsgivere på vei mot et mer rettferdig samfunn.⁶⁶

Intervensjon i tverrkulturelt perspektiv

Det lar seg ikke gjøre å lukke øynene for at intervensjonsproblematikken bærer i seg tverrkulturelt konfliktpotensiale på minst to fronter. Det dreier seg om problemer knyttet til beslutningsprosessen, men også om problem med relasjon til selve gjennomføringen av en eventuell intervensjon.

På tross av at globaliseringstendensen synes å ha lagt grunnen for et nytt politisk klima der gamle interessemotsetninger er tonet ned, og det knytter seg positive forhåpninger til FNs rolle på den politiske arena, er det grunn til å bringe en smule realisme inn i bildet. Den nye verdenssituasjonen er ikke preget av «nye ark og fargestifter til». Arven fra stormaktsrivaliseringen er fortsatt en vesentlig faktor i internasjonal politikk. Sammenbruddet i Øst-Europa har lagt Sovjetunionens interessesfære åpen for framvekst av konflikter av nasjonal, etnisk, kulturell og religiøs art. Dette kommer i tillegg til et tilsvarende konfliktpotensiale i kjølvannet av dekolonialiseringen i den tredje verden. Den kalde krigens stabiliseringsmekanismer er ikke lenger til stede. Nord/sør-konflikten er fortsatt reell. Verdens nød handler også innenfor globaliseringens rammer om skjev ressursfordeling, om forholdet mellom den fattige og den rike del av verden. I denne situasjonen framstår USA som verdens ledende, om ikke eneste, supermakt. Frykten for at USA skal bruke FN som redskap til å skaffe seg innflytelse, for ikke å si verdenshegemoni, er en reell faktor, ikke minst i den tredje verden. Og dermed reises også spørsmålet om FNs troverdighet som redskap for fred og rettferdighet i verden.⁶⁷

Mot denne bakgrunnen må en realistisk vurdering av intervensjonens muligheter til enhver tid vie følgende problemstillinger vesentlig oppmerksomhet:⁶⁸

- En eventuell intervensjonsbeslutning vil som oftest være påvirket av, eller tatt av, stater med lang tradisjon for å dominere og utnytte den eller de partene det intervereres mot. Dette aspektet vil uvegerlig også skinne gjennom når intervensjonen skjer i regi av internasjonale organer.

⁶⁶ Lindholm, T.: «Menneskeverdet i tverrkulturelt perspektiv. Ni teser og en bekymring» i Wetlesen, J. (red.): *Menneskeverd Bd 1*, Oslo 1992, s. 153-157.

⁶⁷ Muzaffar, C.: «Some Observation on UN Intervention» i Ferris, E. (ed.), op. cit., s. 125.

⁶⁸ An-Na'im, A. A.: «Third World Perspectives» i Ferris, E. (ed.), op. cit., s. 143-144.

- I noen grad vil grunnlaget for en eventuell intervensjon kunne føres tilbake til problemer som er skapt gjennom den rike del av verdens politikk overfor den tredje verden. Intervensjon vil derfor lett kunne oppfattes som et redskap til igjen å vinne kontroll over situasjonen.
- Dobbeltmoral og inkonsekvens i forhold til når og hvor det intervensjon, undergraver verdenssamfunnets troverdighet.
- Intervensjon er bare en midlertidig og overfladisk løsning. De grunnleggende konfliktene må løses med andre virkemidler enn militær maktbruk.
- Økonomiske, sosiale og politiske forhold må vies større oppmerksomhet. De konstituerer urettferdighet og er som sådan en krenkelse av menneskeverdet.
- Intervensjonsstyrkene vil i stor utstrekning mangle en grunnleggende forståelse for kulturen i det konfliktområdet de intervensjon i.

Humanitær intervensjon – et begrunnelsesforsøk

Det forhold at intervensjon ikke bare er en teoretisk mulighet, men faktisk også forekommer på den internasjonale arena, gjør det tvingende nødvendig å trekke grenser for suverenitetsprinsippet, og definere kriterier for folkerettslig legale intervensjoner. Det er i beste fall et åpent spørsmål om det i dag er mulig å skape konsensus om kriterier for når intervensjon i en gitt konflikt vil være i samsvar med folkerettens intervensjoner. Denne prosessen vanskeliggjøres av flere grunner. En av de vesentligste hindringene er av kommunikasjonsmessig art. Pro-intervensjonsholdninger har i debatten, enten den har vært av prinsipiell karakter eller vært knyttet til konkrete situasjoner, i alt vesentlig bygget på etiske argumentasjon. Intervensjon er presentert som et moralsk anliggende. Motargumentene har derimot i stor utstrekning båret preg av å være strategisk, taktisk eller politisk-pragmatisk fundert. I den grad etiske overveininger har gjort seg gjeldende i denne argumentasjonen, har det for en stor del dreid seg om at i seg selv moralsk høyverdige anliggende dessverre ikke er realiserbare i virkelighetens verden. Resultatet har vært at man ofte snakker forbi hverandre, ganske enkelt fordi man mangler et felles begrepsapparat.

«Rettferdig krig»-tradisjonen

Innenfor vestlig tenkning finnes en tradisjonsstrøm som forsøker å sette ord på de moralske problem som vi stilles overfor når vi skal avgjøre hvorvidt det er riktig å gripe til våpen eller ikke. Den klassiske «rettferdig-krig»-tradisjonen med røtter tilbake til jødisk, gresk og romersk tenkning, ble i hovedsak utviklet i høymiddelalderen, først og fremst gjennom teologen Thomas Aquinas arbeid med disse spørsmålene. Den har vist seg å være svært levedyktig, og har gjennom flere århundre vært en vesentlig bidragsyter og premissleverandør for

vestlig militæretikk og i utformingen av krigens folkerett, slik vi kjenner den bl.a. fra Genevekonvensjonene.⁶⁹

De klassiske kriteriene for rettferdig krig kan sammenfattes i tre punkter som går på henholdsvis krigens begynnelse, selve krigføringen og krigens mål.

- *Krigen må ha en rettferdig årsak og kan bare erklæres av legitime myndigheter.* Den må være defensiv, ikke aggressiv. Den representerer alltid siste utvei. Den hevder retten og setter gjerder mot uretten.
- *Krigens midler må være kontrollerte.* Stridsmidlene må være diskriminerende i den forstand at de skiller mellom sivile og militære mål. De må være proporsjonale i den forstand at den vold og ødeleggelse som påføres må være mindre enn eller stå i et rimelig forhold til den lidelse og vold som krigen søker å avhjelpe
- *Krigsutfallet må være forutsigbart.* Krigens mål er å gjenopprette freden. Det må derfor være et rimelig håp om å oppnå en fred som er bedre enn den tilstanden som en søker å avhjelpe.

«Rettferdig krig»-tradisjonens kriterier har altså tre ulike funksjoner: En *preventiv* funksjon ved at det trekkes grenser for hvilke kriger som kan utkjempes; en *modererende* funksjon ved at det defineres visse rammer for selve krigføringen; og en *begrensende* funksjon gjennom understrekningen av at bare den krigen som tjener som redskap for freden, er rettferdig.

«Rettferdig krig»-tenkningen har vært utsatt for adskillig kritikk fra ulikt hold.⁷⁰ Jeg deler i hovedsak denne kritikken. Konseptet er i dagens situasjon lite egnet som kriterium for vurdering av en krigs legitimitet forut for krigshandlingene, og er derfor langt på vei også uakseptabel som begrunnelse for å delta i eller opprettholde et militærvesen. Det er særlig kravene til selve krigføringen og krigens resultat, som gjør det problematisk.

Masseødeleggelsesvåpnenes muligheter innfører en prinsipielt helt ny situasjon. De ødelegger grunnlaget for en livskraftig fred i uoverskuelig framtid. Moderne våpenteknologi gjør det videre umulig å fastslå, før i ettertid, i hvilken grad kravene til diskriminering og proporsjonalitet virkelig ble oppfylt. Disse kravene må nødvendigvis oppfylles for at krigen skal kunne karakteriseres som rettferdig. Endelig er det et vesentlig anliggende at problemområdet krig/fred i dag i stor grad handler om verdens nød; om urettferdig fordeling av ressurser mellom fattige og rike deler av verden, om fattigdom og miljøkrise. Dette er faktorer som «rettferdig krig»-tenkningen i liten eller ingen grad fanger opp og de er derfor med på å gjøre den uegnet som arbeidsredskap.

I ettertid, når status skal gjøres opp og en ser tilbake på krigen i historiens og etterpåklokskapens overlys, kan «rettferdig krig»-tradisjonen være til hjelp. Fortsatt leverer den viktige premisser for etiske refleksjoner rundt krigens

⁶⁹ Hartle, A. E.: *Moral Issues in Military Decision Making*. Lawrence, Kansas 1989, s. 57 ff.

⁷⁰ Austad, T.: «Iustum bellum. Til spørsmålet om en etisk vurdering av krigen» *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 3/1979.

problem, men ut over dette er den til liten eller ingen hjelp, ganske enkelt fordi tiden har løpt fra den.

Vår intervensjonsforståelse omfatter begge kategorier operasjonskonsept som er anført ovenfor. *Fredsopprettende operasjoner* defineres som militære operasjoner med sikte på å gjenopprette fred i et konfliktområde.⁷¹ Det kanskje klareste eksempelet på denne typen operasjoner er de alliertes gjenerobring av Kuwait vinteren 1991. Det synes som om det er internasjonal enighet om at slike operasjoner må gjennomføres på grunnlag av klare mandat, med styrkemessig overlegenhet og full frihet med tanke på «Rules of Engagement». En fredsopprettende operasjon behøver imidlertid ikke føres i full skala. Elementer av fredsopprettelse har vært innordnet i større sammenheng i flere operasjoner med høyst ulikt mandat de senere årene. Som påpekt ovenfor, med Somalia og Det tidligere Jugoslavia som eksempler, kan overgangen mellom fredsbevarende og fredsopprettende operasjoner i mange tilfeller være flytende og uklar.

Humanitære hjelpeoperasjoner er vesensforskjellige fra fredsopprettende misjoner. I en humanitær hjelpeoperasjon dreier det seg ikke om å nedkjempe en aggressor, men om å anvende våpenmakt for å sikre en humanitært begrunnet aksjon. Denne operasjonstypen kan gjennomføres isolert, i tilknytning til eller parallelt med andre typer operasjoner. Dermed står denne kategorien i fare for å utvikle seg til noe annet enn det den i utgangspunktet var ment å være.

Dersom «rettferdig krig»-tradisjonen ikke strekker til som premissleverandør for en etisk vurdering av krig per se, vil det samme måtte gjelde for humanitær intervensjon når denne tar form av regulær krig. Den samme tradisjonen vil imidlertid kunne stille viktige kriterier for den humanitære intervensjonen, forstått som humanitær hjelpeoperasjon. Det dreier seg da om et operasjonskonsept med begrenset adgang til bruk av maktmidler og med definerte «Rules of Engagement».⁷²

Kriterier for humanitær intervensjon

«Rettferdig krig»-tradisjonen fordrer en rettferdig grunn for å anvende militær makt. I vår sammenheng har vi forstått dette som konkrete rettsbrudd, forstått som alvorlige krenkelser av fundamentale menneskerettigheter.

Grunnleggende bibelske tanker om mennesket kan være med å underbygge en positiv forståelse av menneskerettighetene. En skapelsesteologisk betraktningssmåte vil måtte forankre menneskets egenart i gudbilledligheten (1 Mos 1:26). Menneskeverdet er slik forstått en fundamental verdi som mennesket har i kraft av å være skapt av Gud. Gudbilledligheten plasserer også mennesket i en særstilling i skaperverket (Salmenes bok 8:6-7) Det samme

⁷¹ Forsvarsdepartementet: «Bruk av norske styrker i utlandet», *St. meld. nr. 46 1993/94*, s. 15.

⁷² *Ibid.*, s. 15.

forhold som faktisk konstituerer menneskeverdet, fordrer også at mennesket verner om det samme menneskeverdet.

FNs Menneskerettserklæring bygger på den forutsetning at alle mennesker uavhengig av politiske, kulturelle, religiøse eller rasemessige forskjeller har en umistelig og ukrenkelig verdi. Erklæringen betrakter menneskeverdet som forutsetning og basis for menneskerettighetene. En skapelsesteologisk tilnærming vil betrakte menneskerettighetene som en konkretisering av menneskets gudgitte forvalteransvar.

Når er et rettsbrudd, på denne bakgrunnen, så fundamentalt at det rettferdiggjør en intervensjon? En må kunne forutsette at det foreligger en ekstrem nødsituasjon i den forstand at respekten for grunnleggende menneskerettigheter har nådd et absolutt bunnmål, målt kvalitativt eller kvantitativt. Mangelen på konsensus med hensyn til Menneskerettighetserklæringens praktiske konsekvenser, enten den har bakgrunn i politiske, kulturelle eller sosiale forskjeller, vanskeliggjør imidlertid en slik vurdering. Andre internasjonale rettsbestemmelser kan derimot være med å sette de nødvendige standardene.

Internasjonal rett gjenspeiler klare moralske anliggende, hvorav respekt for menneskerettighetene er et av de mest fremtredende. Den avviser imidlertid ikke bare krenkelser av menneskeverdet, men hevder plikten til å bringe slike krenkelser til opphør, samt å holde overgriperene ansvarlig. Denne forpliktelsen er absolutt og ligger hos det internasjonale samfunnet.⁷³ To forhold er fremhevet som gjenstand for sanksjoner i henhold til internasjonal rett:

- *Folkemord* – forstått som handlinger med sikte på utslette, helt eller delvis, nasjonale, etniske eller religiøse grupper.⁷⁴
- *Grove krenkelser av menneskerettighetene* – forstått innenfor rammen av begrepet «forbrytelser mot menneskeheten: vilkårlige henrettelser/mord, slaveri, deportasjon, forfølgelse på religiøst, politisk, etnisk eller nasjonalt grunnlag».⁷⁵

I internasjonal rettstenkning konstituerer slike forhold en rettslig tvangssituasjon som ikke bare hjemler, men faktisk påbyr inngripen.⁷⁶

Hensynet til statssuvereniteten må imidlertid fortsatt veie tungt. Det er av vesentlig betydning at styresmaktene i et land gis mulighet til, i positiv forstand, å være herre i eget hus. Dette aspektet lar seg forene med tanken om militær maktbruk som en absolutt siste mulighet. En eventuell intervensjon er bare mulig på bakgrunn av bredt anlagt diplomati og politisk arbeid, og da som et resultat av at dette ikke førte fram.

Vi ender altså opp med to absolutte forutsetninger for militær intervensjon:

⁷³ Chopra, J.: «Enforcement Mechanisms for Humanitarian Crimes» i Eknes, Å./McDermott, A. (eds.), op. cit., s. 44.

⁷⁴ Ibid., s. 48.

⁷⁵ Ibid., s. 47 f.

⁷⁶ Ibid., s. 51 ff.

- Den skal være fundert på juridiske og moralske prinsipper nedfelt i internasjonal lov og rett.
- Den forutsetter manglende vilje og/eller evne hos lokale styresmakter til å etterleve/virkeliggjøre disse prinsippene.

Er begge disse forutsetningene til stede, må prinsippet om suverenitet vike for humanitære hensyn. Da, og bare da, kan intervensjon sies å være en mulighet.

Forutsatt at en slik misjon har en *rettferdig grunn* etter de linjer som er anført ovenfor, må intervensjonen dernest være initiert av en *legitim myndighet*. Det avgjørende spørsmålet er hvilken instans som innehar slik myndighet, og på hvilket grunnlag den hviler. En slik myndighet må nyte alminnelig anerkjennelse og må, ikke minst, være forpliktet på den retten den er satt til å ivareta. I praksis har denne myndigheten blitt tillagt FNs sikkerhetsråd. FN må kunne sies å være representativ for det internasjonale samfunnet, og organisasjonen er i henhold til Menneskerettighetserklæringens innledning, forpliktet på å arbeide for at menneskerettighetene blir respektert og overholdt. Formelt er FNs myndighet forankret i FN-paktens kap VI, art 34, som gir Sikkerhetsrådet myndighet til å *undersøke enhver tvist eller enhver situasjon som kan lede til mellomfolkelige rivninger eller foranledige en tvist*. Videre har rådet anledning til når som helst å *anbefale egnede framgangsmåter eller metoder for å løse* slike tvister (Art 36). Vedtak i Sikkerhetsrådet er bindende for alle FNs medlemsland. FN selv rår imidlertid ikke over et egnet apparat for maktutøvelse utover det som til enhver tid stilles til disposisjon av de enkelte medlemslandene. Strengt tatt har FN heller ikke noe hjemmel i sitt eget charter til å intervensjonere i medlemslandenes indre anliggende. En slik hjemmel vil imidlertid, som vi har sett, kunne hentes ut fra Folkeretten.

Når beslutningen er fattet, må intervensjonen gjennomføres med *rette motiver*. Den må være fundert på og drevet ut fra en moralsk-rettslig forpliktelse og ha som målsetting å gjenopprette livsvilkår preget av fred og rettferdighet. Egeninteresse og politiske gevinster er diskvalifisert som motivasjonsgrunnlag. Det gjelder både når slike målsettinger er åpenlyse og uttalte, og når de er mer eller mindre kamuflert som humanitært engasjement. Der andre motiver enn de rent humanitære blir stående som de egentlige drivkreftene bak en intervensjon, tjener det bare til å korrumpere aksjonen. Bli mulige politiske gevinster sentrale anliggende, undergraves intervensjonens troverdighet.

Konsekvens er også et viktig element når motivene skal vurderes. Hvorfor reagerte verdenssamfunnet praktisk talt umiddelbart mot invasjonen i Kuwait, mens krenkelser av menneskeverdet i Somalia fikk foregå praktisk talt uforstyrret av verdensopinionen i lang tid? Hvorfor er intervensjonen i praksis stort sett bare mulig i Afrika, Asia og Latin-Amerika? Er intervensjonen i det minste en teoretisk mulighet i den industrialiserte del av verden? En selektiv intervensjonspolitik vil bidra til øke kløften mellom landene i den 3. verden og undergrave troverdigheten i kampen for humanitære livsvilkår.

Sammenblandingen av ulike operasjonskonsept, slik vi bl a har sett det i det tidligere Jugoslavia, bidrar også til å sette spørsmålsteget ved troverdigheten. Når en og samme entreprenør driver to operasjoner med helt forskjellig sikte i ett og samme operasjonsområde, blir situasjonen i beste fall uoversiktlig. Det er absolutt nødvendig med klare linjer hva intensjoner og målsettinger angår.

Intervensjon må alltid være *siste mulighet*. Kriteriet har bæring på tre forhold. For det første skal det sikre at konflikten løses med minst mulig omkostninger. Lar kritikkverdige forhold seg rette ved fredelige midler, er ingen ting bedre enn det. Attributtet *siste* har med andre ord ikke utelukkende en temporær klang. At intervensjonsalternativet er siste mulighet, betyr at andre adekvate løsninger har spilt fallitt. Dernest skal dette kriteriet tjene som garanti for at en ikke aksjonerer på feil grunnlag. Diplomati og politiske samtaler vil kunne klarlegge og dokumentere grunnlaget for en intervensjon. Og til slutt vil et slikt kriterium også sette grenser for egeninteresse og maktmotiver hos de intervensjonerende partene.

I teorien vil dette trolig være det kriterium som er lettest å møte. Ingen militær aksjon vil i dagens internasjonale klima settes ut i livet uten forutgående diplomatisk og politisk aktivitet på bred front. En har imidlertid sett at politiske sympatier og antipatier er sterkere faktorer i beslutningsprosessen enn godt er. Det samme gjelder et godt stykke på vei mulighetene for politiske gevinster.

En intervensjon på humanitært grunnlag må ha muligheten til å lykkes. En må altså kunne kreve *proporsjonalitet* med hensyn til de midler en tar i bruk. For fredsopprettende operasjoner betyr det at eventuelle krigshandlinger må utkjemper med de midler og den styrke som er nødvendig for å kunne gjenopprette en menneskeverdig og rettferdig fredsordning etter at krigen er utkjempet. Men kravet om proporsjonalitet gjelder også for andre typer humanitær intervensjon. Gode intensjoner basert på et rettferdig grunnlag og mandat fra legitim myndighet, er ikke tilstrekkelig dersom de nødvendige midlene for å gjennomføre operasjonen ikke stilles til rådighet. I stor utstrekning er dette en kritikk som rammer FN-operasjoner av nyere dato, ikke minst i det tidligere Jugoslavia. Tross et betydelig militært nærvær sammenlignet med andre FN-misjoner, var styrken ikke i nærheten av å kunne gjennomføre sitt mandat mot de stridende partenes vilje. Ved opprettelsen av de såkalte sikre sonene i Bosnia-Herzegovina våren 1993, var FN-styrken ikke i stand til å stille de nødvendige troppene for å gjennomføre oppdraget. De mannskapene som ble pålagt å sikre sonene var heller ikke utstyrt for den typen operasjoner.⁷⁷ Problemet forsterkes av at FN ikke har en egen beredskapsstyrke og derfor er avhengig av styrkebidrag fra medlemslandene når operasjoner skal iverksettes. Dette har alvorlige konsekvenser for kommando-, kontroll og ledelsesspørsmål. Det er i FN sammenheng ingen felles oppfatning av hva de ulike former for kommando og kontroll innebærer.

⁷⁷ Eknes, Å., op. cit., s. 80.

Våpenmakten skiller denne typen operasjoner fra det tradisjonelle fredsbevarende konseptet. Dette har implikasjoner som bidrar til en profilendring også i et annet henseende. Et hvert bruk av våpen impliserer i praksis et valg av side i en konflikt. Selv om våpenbruken kan rettferdiggjøres med referanse til gyldige kriterier, har slik bruk alltid en sosial/psykologisk side som det ikke er mulig å se bort fra. Dermed er også FN-styrkenes tradisjonelle upartiskhet truet. Når den intervensjonsstyrkens nøytralitet undergraves, blir han en del av konflikten på en måte som bryter med prinsippet om rett motiv. Velger en side i en konflikt, stiller en seg også åpen for andre motiv enn de rent humanitære. Nøytralitet er slik forstått en absolutt betingelse for enhver humanitær intervensjon. Her handler det ikke om å vinne krigen for den ene eller andre part, men om å restituere menneskeverdige livsvilkår.

Restitusjonsmotivet begrenser i utgangspunktet de legitime handlingsalternativene for humanitære intervensjonsstyrker. Det er i denne sammenhengen ikke slik at hensikten helliger middelet i ethvert henseende. Vold og ødeleggelse må begrenses til et absolutt minimum og kan bare aksepteres innenfor en utvidet selvforsvarsramme: Forsvar av sivilbefolkningen, forsyningslinjer og egne styrker. I siste instans kan det bety at en må avstå fra intervensjon selv om den er aldri så påkrevd på bakgrunn av begrunnelseskriteriet. En humanitær intervensjonsstyrke kan aldri gi seg i kast med noe som bare tjener til å forverre nødsituasjonen. Slike handlinger underkjennes av kravet til proporsjonalitet.

Humanitær intervensjon er ingen uproblematisk kategori enten den har fredsoppbyggende karakter eller tar form av humanitær hjelpeoperasjon. Beslutningen om og gjennomføring av en eventuell intervensjon, vil derfor aldri kunne skape presedens for senere operasjoner. Avgjørelsen må fattes på situasjonsbestemt grunnlag for hver enkelt operasjon. I denne prosessen må særlig begrunnelsen for intervensjonen etterprøves mot alvoret og omfanget av de rettsbrudd som ligger til grunn for aksjonen. Videre må muligheten for å avhjelpe en uakseptabel humanitær situasjon tillegges avgjørende vekt. Hvert av de anførte kriteriene skal sikre at det humanitære aspektet ikke svekkes eller korrumpes.

Summary

«Does the Concept of Just War fit to make an Ethical Valuation of the Case of Military Intervention?»

In this article the author – chaplain to the Royal Norwegian Naval Academy – discusses whether the «Just War»-tradition offers suitable criteria for the regulation of armed intervention for humanitarian purposes.

The use of armed force as political means has its ethical foundation in the tension between the cruelty of war and the just order of peace. Only when the

latter is fundamentally threatened – i.e. a situation characterised by grave violations of basic human rights – can acts of war be considered just and legitimate. That goes for all wars, both traditional ones and various concepts of humanitarian peacekeeping/peace enforcement operations.

The humanitarian aspect presupposes specific guidelines that regulate the use of armed force:

- In traditional war, the order of justice at which the war is aimed, will place strict demands on combat ability as well as striking power.
- Humanitarian intervention must be severely restricted by these guidelines. The use of armed forces can only be tolerated within the limits of a carefully extended understanding of self defence.

Armed intervention for humanitarian purposes can never be seen as a general moral imperative. It must be thoroughly evaluated on each occasion. The classical «Just War»-criteria are suitable guidelines for that matter. Any humanitarian intervention will have to be

- based on a just cause understood as the prevention of grave violations of fundamental human rights
- initiated by sovereign authority, i.e. the UN Security Council
- based on right intentions
- attentive to both the principles of discrimination and proportionality.
- last resort

Leif Tore Michelsen, Postboks 25 5034 Ytre Laksevåg. F. 1955. Krigsskoleprest ved Sjøkrigsskolen 1996-. Cand. theol. 1982 I fra Det teologiske Menighetsfakultet. Practicum 1983 I, samme sted. Feltprest ved Infanteriets øvingsavdeling nr 1 1983-84, UNIFIL/NMC XIV 1985, vikarprest Bjørgvin bispedømme 1985-86, Sjøforsvarsprest ved Vestlandet sjøforsvarsdistrikt 1986-96, skipsprest KV Andenes (Operation Desert Shield/Den Persiske Gulf) 1990, skipsprest KNM Trondheim (Operation Sharp Guard/Adriaterhavet) 1993.

How the Gulf War shows that Just War Principles are a Necessary Part in our Thinking about International Affairs

AV KAPTEIN HENNING-A. FRANTZEN

*1. Introduction**

The Iraqi invasion of Kuwait in 1990 seemed to provide the world with what it needed after the Cold war: a just cause to demonstrate the effectiveness of the post-Cold war international community.⁷⁸ The Coalition's campaign turned into the largest military coalition since World War Two.

The importance of just war principles in the decision to use force and to the United States (US) led Coalition's objectives and strategy can be blurred by the extensive criticism against both the decision to wage war against Iraq, as well as the Coalition strategy, the hidden agenda of the war and the political effort it takes to forge a coalition, suggesting that justice had a minor role.⁷⁹

The statement being used as a title for this paper can be divided into two parts. Firstly, it addresses the question of the utility of the just war principles in general. Secondly, it raises the question whether the Gulf war can be used as evidence for their usefulness.

Just war thinking has made an impact on the theories of international relations, influencing the United Nation's Charter⁸⁰ and balancing the view that war is a means of power politics- a means to protect the blurred term 'national

* Artikkelen er skrevet som en del av studier ved Department of War Studies, King's College, London i 1996-97, hvor forfatteren blant annet fulgte en forelesnings-, og seminarrekke ledet av Dr. Barrie Paskins som er spesialist på etiske vurderinger rundt krig og krigføring. Synspunktene i artikkelen står imidlertid for forfatterens egen regning.

⁷⁸ 'The New World Order' was a slogan introduced by the Bush administration. L. Freedman and E. Karsh, *The Gulf Conflict* (London: Faber&Faber 1994) preface and p. 215.

⁷⁹ Freedman and Karsh, *The Gulf*, pp.110-127.

interests'.⁸¹ Also, just war principles place some restrictions on warfare and strategy which are necessary if war is to be used as an instrument of justice. This essay will try to

- explore the extent to which the Gulf war, on the part of the coalition, meets the criteria set out in the just war principles and what role they had in the decision to wage war
- explore to what extent the Gulf war, its conduct, achievements and consequences set any precedents for use of military means, with regards to just war principles.

Not all aspects of just war tradition and the Gulf war can be covered but the most important and controversial aspects are dealt with.

Just War Principles

According to Walzer, the moral dimension of war has two elements.⁸² The first is concerned with the objectives of the fighting (*jus ad bellum*), the second with how the war is being fought, what are the means that are being used (*jus in bello*). These two elements are 'logically independent'. Accordingly a decision to fight an unjust war can not be made just by adhering to rules for warfare. Neither can the use of unjust means make the decision to wage war in itself unjust.

Plato, St Augustine and Thomas Aquinas are some of the sources of modern just war theory, letting justice under some circumstances, take priority over peace and thus allowing war under certain conditions. Justice was defined as 'avenge some wrong'.⁸³ But, the content of these principles is not particularly Christian or 'Western'. Most religious/cultural communities have similar restraints concerning warfare and it seems that few will have any problem in subscribing to them.⁸⁴

Just war principles and the interpretation and use of them are not a constant, but are influenced by personal and collective belief/value systems, which again vary with time and place.

⁸⁰ For instance self-defence against aggression article 51, is the only 'just cause'. 'Charter of the United Nations' in P.R. Baehr and L. Gordenker *The United Nations in the 1990s* (Great Britain: St. Martin's Press, 1994) 2nd ed. pp. 159-183.

⁸¹ Paskins & Dockrill, *The Ethics of War*, London.: Duckworth & Co,1979, pp. 277-285.

⁸² M. Walzer, *Just and Unjust Wars*, United States: BasicBooks, 1992, 2nd ed, p. 21.

⁸³ P. Ramsay, 'The Just War According to St Augustine' in J.B Elshtain (ed.), *Just War Theory* (Oxford: Blackwell, 1992) pp. 18-20 and E. Luard (ed.) *Basic Texts in International Relations*, London: Macmillan, 1992, pp. 18-29.

⁸⁴ Paskins & Dockrill, *The Ethics* pp. 191-202. See also G. Chaliand (ed) *The Art of War in World History* (Los Angeles: University of California Press, 1994) p. 387-399, texts from the Koran and the Arab World.

'The waging of war is just *only* if there is a just cause, all peaceful channels have been tried and have failed and there is a reasonable chance of success'.⁸⁵ The US Catholic Bishops in their letter of 1983 used seven criteria for a decision to wage war: (1) 'Just cause'; (2) War declared by 'competent authority'; (3) 'Comparative justice' - do the risks or values at stake justify killing?; (4) 'Right Intentions'- with regards to the ends of the war; (5) 'Last resort'; (6) 'Probability of success' and (7) 'Proportionality' - costs of war must be justified by what is being achieved.⁸⁶ The Bishops' Letter was written in a Cold War context with the dangers of nuclear war especially in mind, but it is valid also in a more general framework. With regards to the *jus in bello*, non-combatant immunity and minimum use of force are the most important ones.

These principles are interpreted in different ways. Any state that declares war will claim to have justice on its side. One dispute is between the realist and the absolutist and their differing interpretation of the just war principles and the attention they are given.⁸⁷

3. Did the Gulf War have a just Cause?

'The Theory of Aggression'

This theory outlines that in the system of sovereign states, aggression is a criminal act which gives the victim the right to self defence, unilaterally or with support from allies and that an aggressor can be punished.⁸⁸ This does not mean that aggression justifies any actions under the excuse of being defensive or reactive. The *jus in bello* criteria still apply.

Here, three questions can be asked; 1) how is aggression recognised and 2) are we *obliged* to contain aggression anywhere and whenever it occurs or is it only so that aggression provides us with a legitimate cause and thus, gives other states the *right* to intervene? and 3) must the motive to contain aggression be the one absolute and pure motive alone, or is it acceptable for states to act out of other calculations as well, as long as the basic principles are not endangered?

The reason for the first question is that Iraq tried to justify the attack by an historical argument, that Kuwait was an artificial state, a result of the times of British colonial occupation and that Iraq had an historic claim to this area.⁸⁹ There has been and still are a lot of similar situations world wide and to give in to such arguments in this setting could have had quite severe consequences.

⁸⁵ Paskins & Dockrill, *The Ethics*, p. 194.

⁸⁶ The Challenge of Peace: 'God's Promise and Our Response- The pastoral Letter on War and Peace' in Elshstain (ed.), *Just War*, pp. 98-101.

⁸⁷ Paskins & Dockrill, *The Ethics*, p. 194.

⁸⁸ M. Walzer, *Just and Unjust* pp. 61-63.

⁸⁹ Freedman and E. Karsh, *The Gulf*, p. 42-45.

What is important is that Kuwait was a state recognised by the United Nations (UN). It is obvious that Iraq by attacking Kuwait, was the aggressor. The opposite question, the right to national self-determination and to secede from a state (like former Yugoslavia, the former Soviet Union) seems to be more problematic with reference to just war principles than the Gulf case, because they constitute an attack on the status quo, but still adhere to a principle held high: national self-determination.

Secondly, it is often said that there are several similar situations around the world but they have not been met by the same clear response from a united world. There are several reasons for this. Many of these conflicts involve interests of the 'Great Powers' (the five permanent members of the Security Council) and a violent response could have severe consequences. The chance of success is far from obvious and a military involvement could endanger world peace as well as the fact that the nature of these conflicts is more complicated, the risks are higher and chances of success are lower. Just war principles include such considerations. The war in the Former Yugoslavia, which is often used to illustrate the injustice of the actions in the Gulf, is not a clear cut case and due to demography/ethnicity and topography military action without the consent of the parties would have been very risky and complicated. The Gulf war and Yugoslavia are not easily comparable.

Surely, it can seem unfair and morally questionable that the world reacts only in some cases. This calls for *equal* treatment of states and conflicts. Equality before the law is a basic democratic principle when it comes to handling individuals. In international affairs, however, it seems more difficult and even dangerous to apply this interpretation. Firstly, we have to consider if it is desirable to have more frequent violent interventions and less concern of their consequences. Secondly, if the fact that a state or a coalition of states in some cases choose to use force in order to fight for justice, should lead to demands for the same actions anywhere and anytime this would become too expensive and restrain states from acting at all.

The Western world would probably not have intervened in the Gulf if it had not been for the fact that political and economic interests were at stake. This leads to the third question, with regards to the purity of the motives. In fact, the main criticism against the involvement of the world community in the Gulf was that it was fought by the coalition in order to protect their national interest; oil.⁹⁰ The 'right intentions' are being questioned. It seems that today, economic reasons are not considered to be sufficient justification to wage war, at least not in the 'Western' part of the world. But, just because Kuwait is a rich country, supplying the world with oil, does not mean that it is morally wrong to assist its defence of independence and sovereignty. Kuwait's economic status does not alter the fact that Iraq attacked Kuwait. This was the basis for the legitimacy of the war. To say that the world reacted *only* out of economic reasons is just as

⁹⁰ Freedman & Karsh, *The Gulf*, preface.

incorrect as to say that it reacted only out of just war principles. If Kuwait or the Arab world had decided by themselves, to do what Saddam was believed to have wanted to do after he had conquered Kuwait, namely to increase the oil prices, it is not likely that the world would have started a war to solve this problem. Accordingly, the principles at stake were crucial to the decision to wage war.⁹¹

As far as the right intentions are understood in this paper, this principle is only violated if the underlying objectives are allowed to change the character of the war and cause unnecessary violence.

Restoration of status quo argument and the degree of punishment

A war which aims to restore things the way they were before aggression was applied, the status quo, meets some of the essential demands of just war theory.⁹² The status quo argument does not apply as clearly to all situations, but in this case it is hardly controversial when it comes to defending Kuwait.⁹³ The Coalition officially aimed to repulse Iraq's forces from the soil of Kuwait and then inflict sufficient damage to Iraq's military capacity and infrastructure, that his ability to pose a immediate threat was crushed.⁹⁴ The question whether or not the Coalition was to remove Saddam Hussein as the ruler of Iraq was raised and ruled out.⁹⁵ This had political motives, for example the wish not to undermine stability in the region or get entangled in a long internal power struggle and the belief that the people of Iraq should topple Saddam themselves. The important point is that this decision in itself, although debatable and questionable, does not violate the just war principles. Nor does it violate international law in any way. In the end the coalition did intervene in internal affairs, but only to protect a particular group – a protective/defensive measure – not to change the political leadership of Iraq.

To restore the status quo also meant to reinstate the dynastic, undemocratic government of Kuwait. To 'crusade' for this kind of regime is far beyond the values the UN and, at least the democratic world like to think of itself representing. But, the fact that the people of Kuwait lived in an undemocratic society does not provide a legitimate reason for not intervening. In the case of the Gulf war, it seems that the Coalition decided to follow the principle leaving

⁹¹ Freedman & Karsh *The Gulf* pp. 438-442.

⁹² Walzer, *Just and Unjust*, p.xvii in preface.

⁹³See D. Fisher 'The Ethics of Intervention' in *Survival*, 36:1, Spring 1994, and S. Hoffman 'The Politics and Ethics of Military Intervention' in *Survival*, 37:4, Winter 1995, pp. 29-51. Interstate aggression is not the only basis for military intervention.

⁹⁴ The task approved by the UN Security council was to to make Iraq withdraw from Kuwait and to 'use all necessary means [...in order] to restore international peace and security in the area'. UN Security Council resolution no. 678.

⁹⁵ Freedman & Karsh, *The Gulf* pp.400-421.

internal affairs in both Kuwait and Iraq mainly to the citizens of the two countries.⁹⁶

General Swartzkopf himself stated several times during the operation that '*...this is not a war against the Iraqi people...*', underlining the limitations of the war.⁹⁷ But, even though the aims were limited, the air campaign and the land war, it could be argued, went too far and inflicted unnecessary suffering on the part of the Iraqi people and also in destroying the army and that the coalition used maximum force instead of minimum force.⁹⁸ The principle of punishment which, it can be argued, could provide a basis for this maximum use of force also raises questions about who should be punished and to what extent. The way the Coalition destroyed the infrastructure of Iraq and the embargo following the war, causing enormous suffering on to the population, suggests that the people of Iraq were and still are being punished. Non-combatant immunity was adhered to as there were no direct attacks on civilians.⁹⁹ Even though the air campaign and some incidents were controversial, this seems to have been correct. The more interesting point, is the effect of the war on society in general.

These were not deliberate direct attacks on civilians, but the effect on society is still there. Of course, one can argue that the suffering is caused by the Iraqi leadership not complying with UN resolutions, but the question is more problematic than that. At this point the Gulf war failed, because it did not provide a solution to the problem of the Iraqi regime. The degree of destruction was less a matter of punishment, and more a matter of removing a future threat. Saddam Hussein was perceived as a threat to stability in the region as long as he possessed a strong, well-equipped army. Strong evidence of nuclear, chemical and biological capacity combined with his aggressive tendencies made him a threat which one had to make sure was reduced. Also, this fear of Saddam can explain the coalition's strategy. If the enemy is perceived as dangerous, the need to strike hard is as stronger.¹⁰⁰ Before the war, an easily won victory was not a foregone conclusion. Accordingly, the destruction must be seen more as a result of perceived military and political necessity than a desire to punish the aggressor. If the aim had been pure punishment, it should have aimed more directly at the regime and less on society. With hindsight it can be questioned if the maximum use of force was necessary.

The principle of war being declared by 'competent authority' needs further comments. The competent authority has changed together with the alterations and the political developments within the system of states and rulers over the

⁹⁶ Walzer, *Just and Unjust*, pp. xvii-xviii in preface and 86-89.

⁹⁷ Freedman and E. Karsh, *The Gulf*, p. 324.

⁹⁸ This is one of the American lessons of Korea and Vietnam and constitutes what can be called 'the American Way of Warfare'. H. Kissinger, *Diplomacy*, London: Simon and Schuster, 1994, p.700. See also 'the Weinberger doctrine' quoted from *Strategic Survey 1995/96*, Oxford: Oxford University Press, p. 50.

⁹⁹ Freedman & Karsh, *The Gulf*, pp. 315-330.

¹⁰⁰ R.A. Mason, 'The air war in the Gulf' in *Survival*, 33:3, May/June 1991, p. 211.

centuries. Since the state system was recognised with Westphalia and the termination of the Thirty Years War in 1648, the state with its sovereign has been the legitimate authority in the international system. In the 'western world' of today, only democratic states are regarded as legitimate, but even authoritarian regimes have rights according to international law. The label 'state' carries a set of rights. One fundamental characteristic of the state has been the monopoly of use of violence or coercion both internally and externally lay with the state. This principle has been held high, and the sovereignty of states is fundamental in the League of Nations and in the UN Charter. To protect the system of sovereign states has been a fundamental task for the both organisations.

After the end of the Cold War, this principle has been in a crisis. With the break up of the Former Soviet Union and Yugoslavia the focus has moved from inter-state to intra-state conflicts, often labelled inaccurately 'ethnic conflict'. These scenarios have challenged the international order based on sovereign states and the question has moved to focus on criterion for legitimate break-up of the state as an entity. The issue of 'competent authority' is clearly complicated by this.

The Iraq-Kuwait conflict, was however a traditional inter-state conflict. And in many ways, the Security Council of the UN has adopted a role as 'competent authority' in issues of inter-state conflict. Additionally, multi-national forces are also a way of enhancing the principle of legitimacy; the more states which take part, the greater is the signal from the 'international community'.

4. The Role of the Just War Principles

The criticism of the Gulf war ranges over a wide spectrum. The most extreme is the conspiracy theory, suggesting that the war was never about liberating Kuwait but that US deliberately set Saddam up, giving the green light for an invasion just to buy off the international community in order to obtain support for crushing him after he had done so in order to promote US interests in the region.¹⁰¹ There are also criticism pointing in the same direction, though not that extreme. This conspiracy thinking reveals a belief in politicians, in this case the US President as the leader of the Coalition, being in control of the situation and the international system to an extent which makes such theories lose credibility. The risks involved were and are in general too great for this kind of adventure. In the Gulf it was more a case of clumsy diplomacy and lack of a clear policy rather than the presence of one.¹⁰²

¹⁰¹ M. Heikal, *Illusions of Triumph, An Arab View on the Gulf War*, London: Harper Collins, 1993, or J. Gow (ed.) *Iraq the Gulf Conflict and the World Community*, London: Brassey's 1993, text by J.-A. Hart: *American Objectives in the Crisis* pp. 34-55.

¹⁰² J.K. Cooley, 'Pre-war Gulf diplomacy' in *Survival*, 33:2, March/April 1991 pp. 125-139.

A just cause is not necessarily enough for decision-makers nor the public to use force. Here the question of how to interpret the just war principles can be addressed; as restrictions that limit 'freedom of action', prevent the outbreak of unjust wars and allow the just, or as a motivating force, a force that makes states act out of altruism. If the latter is the case, an interpretation like this will make intervention extremely difficult. If we demand that states should apply military forces purely out of a strong wish to crusade for world justice and contain aggression or fight for human rights, probably no war will ever be considered as just. Other considerations must be permitted. These political and economic motives do not necessarily contradict justice. To fight an aggressive state is not wrong just because oil is involved.

5. *The Gulf War and Its Precedents*

The Gulf war was just, even though just war principles were not the sole basis for action. There were indeed other factors, out of which Iraq's possession of weapons of mass-destruction and oil were important. The fact that it was possible for the UN to agree on action in this case was also due to fortunate political circumstances. The questions raised in connection with the war reflect the problematic issues related to the use of military force in the international system. These problems seem to revolve around

- when to intervene in internal affairs¹⁰³
- how to make sure there is a plan for returning to 'normal life' after the war
- how to spare civilian society, even though the Gulf war was in many ways successful in this
- maximum or minimum use of forces; how to strike a balance

Much of the criticism of the Gulf war does not seem to be founded on moral considerations of any higher a standard than the decision to go to war was. The criticism seems also to express general frustration over the international system and the failure to intervene elsewhere rather than against the Gulf war in itself. As the just war principle is understood in this article, a decision to wage an unjust war will be wrong and should not take place. As this article argues 'national interest' alone is not a sufficient reason for waging war. The problem with drawing lessons from the Gulf war as a just cause is also that it is simply a too obvious a case and that most cases are more complicated.

Also, it seems that if technological developments, if used rightly, have made it possible to wage a war more discriminatory and reduce civilian suffering.¹⁰⁴

¹⁰³ T.G. Weiss and K. M. Campbell, 'Military humanitarianism' in *Survival*, 33:5 September/October 1991, pp. 451-464.

¹⁰⁴ G. I. Rochlin and C.D. Demchak, 'The Gulf war: technological and organizational implications' in *Survival*, May/June 1991, p. 260-270, focuses only on the advantages high-tech weaponry provides in order to protect own forces.

6. Conclusion

Criticising the Gulf war is of course easy when the outcome of it is known. Seven years later Saddam Hussein is still in power, he has resisted compliance with UN resolutions and the people of Iraq are still suffering.¹⁰⁵ Out of the post-Cold war interventions approved by the UN, the Gulf war was one of the more successful; the state of Kuwait was saved.

According to the understanding of the just war principles presented in this article, the Gulf war was the kind of war these principles permit. It was fought to contain aggression and to reinstate the status quo. The strategy took the restraints of the principles into consideration. That some mistakes or bad judgements were made, the fact that Saddam is still in power and still dangerous and that the Iraqi people have suffered and still are, does not alter the fact that the war was just. To topple Saddam's regime in itself did not and does not provide a guarantee that the outcome would have been less suffering or increased justice. Neither does this criticism offer an alternative course of action which would have contributed to an Iraqi withdrawal from Kuwait.

Just war principles can play an important role in restricting states both when it comes to the decision to wage war and in developing their strategy and thus add some humanity to warfare. As society has become and still is becoming more transparent due to openness and the role of the media the importance of just war principles will probably increase, because their content seems to appeal to people's (conscious or unconscious) sense of justice. Just war principles will alone not necessarily provide sufficient motivation for military action, but compliance with them can prevent unjust wars from breaking out and thus reduce the numbers of wars. Thus, just war principles are not to be considered only as a motivating force, rather as a boundary which restrict states' freedom of action and as a framework for action. It could be argued that just war principles are important in preventing the unjust, rather than promoting the just. Also, they take risk and benefit calculations into consideration. To contain aggression is thus only legitimate if there is a reasonable chance of success and the costs are not to be too high. Accordingly, even an absolutist interpretation of the principles will include considerations of political realities concerning what is possible, and not only desirable.

Bibliography

P.R. Baehr and L. Gordenker: *The United Nations in the 1990s*, Great Britain: St. Martin's Press, 1994, 2nd ed.

Chaliand (ed.): *The Art of War in Modern History* (Los Angeles: University of California press 1994).

¹⁰⁵ P. Marr 'Gulf Security and Iraq's Uncertain Future' in *JFQ Forum* Autumn 1995, pp. 55-54.

- J.K. Cooley: 'Pre-war Gulf diplomacy' in *Survival* 33:2, March/April 1991.
- J.B. Elshtain (ed.): *Just War Theory*, Oxford: Blackwell, 1992.
- D. Fisher: 'The Ethics of Intervention' in *Survival* 36:1, Spring 1994.
- L. Freedman & E. Karsh: *The Gulf Conflict*, London: Faber&Faber, 1994.
- J. Gow (ed.): *Iraq the Gulf Conflict and the World Community*, London: Brassey's, 1993.
- M. Heikal: *Illusions of Triumph. An Arab View on the Gulf War*, London: Harper Collins, 1993.
- S. Hoffman: 'The Politics and Ethics of Military Intervention' in *Survival* 37:4, Winter 1995.
- H. Kissinger: *Diplomacy*, London: Simon and Schuster, 1994.
- E. Luard (ed.): *Basic Texts in International Relations*, London: Macmillan, 1992.
- Marr 'Gulf Security and Iraq's Uncertain Future' in *JFQ Forum* Autumn 1995
- R.A. Mason: 'The air war in the Gulf' in *Survival* 33:3 May/June 1991.
- S. Mønnesland: *Før Jugoslavia og etter*, Oslo: Sypress forlag, 1994.
- B. Paskins & M. Dockrill: *The Ethics of War*, London.: Duckworth & Co, 1979.
- G. I. Rochlin and C.D. Demchak: 'The Gulf war: technological and organizational implications' in *Survival* 33:3 May/June 1991.
- M. Walzer: *Just and Unjust Wars. A Moral argument with Historical Illustrations*, 2nd edition, United States: BasicBooks, 1992.
- T.G. Weiss and K. M. Campbell: 'Military humanitarianism' in *Survival* 33:5 September/October 1991.
- Security Council resolutions 674, 677, 678, 688, 687, and 688 in *Survival* January/February and May/June 1991.
- Strategic Survey 1995/96*, Oxford: Oxford University Press.

Henning-A. Frantzen, f. 1968. Adr. Krigsskolen, p.b. 42, 0517 Oslo. Instruktør i taktikk på Krigsskolen. Tilhører Hærens sanitet. Krigsskole II, 1992. Statsvitenskap grunnfag og russisk/øst-europeisk historie. I tillegg Master of Arts, War Studies, Department of War Studies, King's College, London 1996-97 med spesialisering i europeisk sikkerhetspolitikk; hovedoppgave om Norden og Batikum. Tjeneste fra Brigaden i Nord-Norge 1992-1996, med unntak av perioden 1993-94 da han tjenestegjorde i det norske sanitetskompaniet i Bosnia- Hercegovina.

Noen pastorale overveielser over feltpresten og utenlandstjeneste

AV KAPTEIN ASLAK BREKKE

1. Innledning

Bakgrunnen for denne artikkelen er egne erfaringer fra utenlandstjeneste samt refleksjoner etter fire aktive år som feltprest her hjemme.

Jeg ble sendt til ex-Jugoslavia som en ung og uerfaren feltprest på 28 år, våren 1993. For å gjøre en lang historie kort: Jeg opplevde og lærte en masse, men i «ettertidens klare lys» er det en rekke ting jeg skulle gjort annerledes. Det er ikke min egen «ulastelige» tjeneste som alene danner bakgrunnen for mine betraktninger, men mer det ståsted jeg har i dag med utdanning av soldater til utenlandstjeneste. Fra mitt tjenestested i Telemark bataljon (Tmbn) har jeg fulgt utenriktjenesten tett de fire siste årene og har fått erfaringsgrunnlag for uttalelser i denne sammenhengen. Det må selvsagt sies at mine vurderinger vil være preget av den konteksten jeg til daglig beveger meg i.

Feltprestkorpset (FPK) har i løpet av få år endret sin organisasjon. Tyngdepunktet er forskjøvet fra å utdanne vernepliktige feltprester til å ansette prester i faste stillinger. Resultatet er blitt et profesjonalisert feltprestkorps. Forsvarets virksomhet totalt sett er endret. Utenriktjenesten har ekspandert både hva personell og budsjetter angår. Fram til 1992 hadde vi en til to prester ute. Nå har vi fire, med en femte på veg. Her hjemme er det minimum seks av oss som til daglig jobber i retning av utenriktjenesten (IRF – Immediate Reaction Forces – innen hær, sjø og luft, Jegerkorpset Akershus regiment – JAR, Telemark regiment –TMR, og Distriktskommando Østlandet – DKØ). Mange andre avdelinger vil indirekte være berørt gjennom avdelingens personell som tjenestegjør ute.

En begrensende faktor for min erfaringsbakgrunn er at jeg kun har tjenestegjort i Hæren. Jeg har liten kjennskap til den noe annerledes tjenesten som vil prege hverdagen for prester plassert i Sjøforsvaret og Luftforsvaret. Likevel tror jeg at mange av mine synspunkter vil ha en generell karakter. Hensikten med denne fremstillingen er ikke å fremlegge noe fullverdig planverk for hvordan FPK skal håndtere utenlandstjenesten, men jeg ønsker å fremlegge momenter og betraktninger som jeg mener er viktige for at vi skal kunne fremstå som et troverdig og profesjonelt korps.

Stikkord: Utvikling, Utfordring, Utvelgelse, Utdanning og Utførelse.

2. Utvikling

I løpet av de siste årene har Forsvarets struktur, rolle og størrelse endret seg dramatisk. Fra en situasjon hvor vi var nettoimportør av sikkerhet og konsentrerte mye av vår oppmerksomhet omkring Nord-Norge, opplever vi i dag at den kalde krigs trusselscenarier er totalt endret. St meld 46 (1993-94) konkluderer: «Den nye internasjonale situasjon, preget blant annet av regionale og etniske konflikter i Europa, gjør at den nasjonale sikkerhet og sikkerhet i det internasjonale samfunn blir uløselig knyttet sammen».

Forsvaret er i ferd med å ta konsekvensene av dette, antall hoder i FN-beredskapsstyrker er hevet, IRF-avdelinger innen hær, sjø og luft er etablert, NORDCAPS (Nordic Coordinated Arrangement for Military Peace Support) er i støpesjeen, SHIRBRIG (UN Stand-By Forces High Readiness Brigade) diskuteres, Brig Ss nye rolle er på planleggingsstadiet, lov om beordring (1996) er innført, osv.

På den annen side har forsvarer av Norge endret karakter. Antallet brigader er redusert fra 13 til 6. Årlig utdanning av vernepliktige er snart halvert i Hæren (fra ca. 22000 til ca. 12000 mann). Behovet for en forsvarlig krigsproduksjon er enda lavere (ca. 6000 mann). Vi har en overproduksjon av soldater i forhold til det vi trenger til dagens krigsstruktur.

For FPK har de nye tider gitt store forandringer. I 1990 hadde vi 9 yrkestilsatte feltprester, stort sett fordelt på ledende stillinger. Høsten 1997 har vi ca. 50 yrkestilsatte feltprester på alle nivå. FPK fremstår som et korps av profesjonelle feltprester. Tjenestepfiktige stillinger er redusert til et minimum. Med sterk reduksjon i antallet mobiliseringsbrigader er behovet for utdanning av feltprester også redusert.

Vi har gått fra verneplikt til profesjonalisering. Spissformulert kan vi si at FPK er «pådriver i handling» hva diskusjonen om vernepliktige kontra profesjonelle soldater angår!

Feltprosten fremla i april 1995 forslag til ny organisasjon. Stabsstudien som danner grunnlaget for forslaget er fremdeles et leseverdige dokument, og diskutabelt! Leseverdige fordi den på en grei måte gir oss innsikt i den nye organisasjonen, diskutabel fordi dens argumentasjon er pragmatisk og lite

nøyaktig i hvilke konsekvenser den nye organisasjonen gir. Med profesjonalisering følger et større ansvar for arbeidsgiver. Karriereveier, personalplaner, tjenestestamtaler, spesialisering, kompetanseheving, status er ord som offiserer i allminnelighet må forholde seg til. FPK har nå påtatt seg dette ansvaret overfor egne ansatte.

Vi er alle prester, men grad, lønn og tjenestestillinger er forskjellige. Før kunne man etter førstegangstjenesten søke engasjement for noen år, deretter skulle man ut i sivil prestetjeneste. Nå blir man ansatt på et nivå og kan i prinsippet sitte i stillingen livet ut. Faren for stagnasjon og utbrenthet vil være overhengende dersom man ikke klarer å gi stillingene innhold og mening. For mange av stillingene som i dag bekles av yrkesprester ble det for kun få år siden argumentert med at disse skulle være forbeholdt vernepliktige. Det var *for belastende* å være der for lenge. De «slitsomme» stillingene har vi fremdeles, men i dag er de betjent av yrkestilsatte prester. Jeg tror vi med profesjonelle feltprester kan utvikle innholdet i stillingene til å gi mening langt utover sosialsamtaler, undervisning og soldatlag. Da kreves det vilje, innsats og bevisstgjøring fra arbeidsgiver, utover det å være fornøyd med at alle stillinger er besatt. Det kan selvsagt drives en personalforvaltning som tilsier at en hver skal være «sin egen lykkes smed», basert på at prestene kjenner sin egen besøkelsestid, men dette ville i såfall fremstå som slett ressursforvaltning. Utfordringene som finnes i tjenesten som feltprest må bevisstgjøres og synliggjøres.

3. Utfordring

Tjeneste i utlandet. Noen av oss har vært der, de fleste ikke. Mange har lyst, noen kan ikke, andre vil ikke. Uansett, temaet berører oss alle i større eller mindre grad. Om ikke annet, så er vi prester ved en avdeling som har personell ute, står i ferd med å reise ut, eller har mottatt personell i retur.

Om vi «bare» er i sistnevnte gruppering har vi mer enn nok å ta tak i!

Til enhver tid har vi ca. 1600 norske kvinner og menn i tjeneste under NATO- og FN-flagg. Det skal liten fantasi til for å forstå at de fleste av oss prester berøres. Her er noen av kontaktpunktene:

- undervisning
- oppfølging før, underveis og etter hjemkomst
- forbønnstjeneste
- egen kunnskap (historiske, geografiske, kulturelle og religiøse forhold)
- bevisstgjøring (prestens rolle og muligheter)
- familiestøtte (separasjonsproblematikken)
- kunnskap/støtte ved repatriering, ulykker og død

I tillegg mener jeg at presten kan være pådriver til samarbeid mellom personellavdeling, sykestue og velferd (eventuelt Voksenopplæring). Gjennom dette kan en helhetlig oppfølging/støtte etableres. Det vi ikke må glemme, er at de av

våre som er i utenlandstjeneste fremdeles tilhører *vår* avdeling. Det er i vår interesse at de skal fungere best mulig når de kommer hjem igjen. Dette er *også* et feltprest-ansvar!

Satt opp som en spissformulering: Alle yrkesansatte prester bør i løpet av sin tjeneste ha minst en kontigent i utenlandstjeneste! Det er uten tvil den beste måten å tilegne seg kunnskap om de nevnte kontaktpunkter på. Det forventes av alle norske offiserer at de er villige til å påta seg belastningen med utenlandstjeneste. Sogar har vi fått «lov om beordring» som tilsier at alle krigsskoleutdannede offiserer utdannet etter 1996 kan beordres til utenlandstjeneste. Vi kan jo spørre om vi kan utføre en *troverdige* feltprest-tjeneste dersom vi ikke kan identifisere oss med våre arbeidskollegaer?

En mye brukt frase i våre sammenhenger er «feltpresten som etisk premissleverandør». Kan vi med selvspekten intakt fortsette våre leveranser, men selv definere oss utenfor? Først når villighet til utenlandstjeneste forutsettes ved yrkesansettelse, kan vi snakke om en «fullverdige» profesjonalisering av FPK! Hvor langt skal vi gå som prester for å identifisere oss med den konteksten vi jobber i? Og, hvor går grensen for troverdighet med henblikk på villighet til tjeneste i utlandet?

4. Utvelgelse

Det eneste skriftlige materiale jeg har funnet om utvelgelse av prester til utenlandstjeneste er den før omtalte stabsstudien om organisasjons-endring i FPK. Jeg siterer: «Feltprester i FN-tjeneste engasjeres etter gjeldende bestemmelser og gis majors grad. Feltprosten er av den oppfatning at slike oppdrag bør gis til gode, erfarne og modne prester som ivaretar en kirkelig identitet og en holdning til omsorg for det hele menneske. De må ha livserfaring og yrkeserfaring for å kunne mestre oppgavene. Det må videre stilles som et krav at de er sosialt godt tilpasningsdyktige utover det vanlige for å virke som en positiv miljøfaktor i avdelingen. Dette vil styrke trykghetsopplevelsen for FN-mannskapet i en ofte belastet og på mange måter krevende tjeneste.»

Med all respekt for mine sivile kollegaer, dere har gjort og gjør en fremragende jobb i våre utenlandsavdelinger! Det jeg reagerer på, er den totale mangel på hvordan man tenker seg bruken av de profesjonelle feltprestene. I henhold til teksten skal prester i utenlandstjeneste være gode, erfarne og modne prester. Det eneste ekstraordinære som kreves er at de er sosialt godt tilpasningsdyktige utover det *vanlige*! Hva med krav til militære ferdigheter, kjennskap til avdelingen, terminologi, kunnskap om konflikten, fysikk, psykisk helse, osv.? Det er noe som skurrer for meg, en eller annen plass. Det tar tid å bli en god sykehusprest eller fengselsprest, det er allment akseptert. Selvsagt er det mulig at enkelte kan gå inn i tjenesten og gjøre en fullgod jobb fra første dag. For de fleste av oss kreves det en viss tid for å komme inn i jobben. I tjenesten som feltprest har tydeligvis Feltprosten en annen oppfatning. Konsekvensene av

dette må være at de profesjonelle feltprestene ute ved avdelingene ikke representerer noe annet enn kontinuitet i stilling?

Jeg er av den oppfatning at den kunnskap og erfaring som erverves av de profesjonelle feltprestene, er av en slik karakter at FPK snarest må legge en strategi for å utnytte denne maksimalt. Tjenesten ute og hjemme må sees i sammenheng. Det indre livet i mange av avdelingene våre er preget av befal som ruller til og fra utenlandstjeneste. Skal vi ha mulighet til å gjøre en forsvarlig og god jobb i forhold til mange av disse, er vi avhengige av å erverve oss kunnskaper fra utenlandstjenesten. Vi har som korps, rett og slett ikke råd til å la sivile prester «stikke av» med den erfaringen som sårt er tiltrengt ute ved avdelingene. Vi klarer antakeligvis ikke å dekke opp all stillingene ute med hjelp av egne ressurser, men dette må være unntaket og ikke reglen.

Jeg vil foreslå følgende tiltak:

- Enkelte stillinger må forutsette villighet før yrkesansettelse. Fleksibilitet er også et behov for FPK.
- Krav om utenlandstjeneste må tillegges stillinger som utdanner for utenlandstjeneste (eks. JAR, TMR, Tmbn).
- Personellplaner må etableres. Utenlandstjeneste må være meriterende for videre karriere (som i Forsvaret forøvrig).
- Beordringsstillingene (Tmbn og Shape) må forutsette tidligere utenlandstjeneste. Begge stillingene bør tituleres spesialister og gjøres tilgjengelige for feltprester i stilling, etter søknad og seleksjon.

I tillegg vil jeg understreke viktigheten av frasen «rett mann på rett plass»! Det er ikke alle som passer til å leve i et tett militært miljø over tid. Sivil livssituasjon kan forsterke dette. God fysikk er en viktig forutsetning for å takle stress og hard belastning over tid. Kunnskap og kjennskap til avdeling og oppdrag er som oftest en fordel. Kriteriene for utvelgelse bør utvides i forhold til hva stabsstudien legger opp til. Legger man i tillegg større vekt på å hente personell fra egne rekker vil man i større grad kunne vite hva man får!

5. Utdannelse

Kompetanseheving er for tiden et populært omkved. Som oftest gjøres dette med en eller annen form for teoretisk tilnærming. Utenlandstjenesten er etter mine begreper den beste form for kompetanseheving en feltprest kan utsettes for. Som feltprest i Norge har vi en daglig funksjon vi skal utføre, i tillegg skal vi utdannes til å fungere under krig/krise/krigsliknende situasjoner.

I utenlandstjenesten forenes disse to motivene. Med andre ord, utenlandstjenesten er det nærmeste vi kan komme det oppdrag vi utdannes til.

Utdannelse i forhold til utenlandstjeneste innehar flere faktorer:

- Utdannelse av prest til tjeneste (helhetlig)
- Utdannelse av prest til oppdrag
- Utdannelse av befal og mannskaper i hjemmeavdeling

- Utdannelse av befal og mannskaper til oppdrag
- Utdannelse av prest til mestring av krise/brå død i utenlandstjeneste
- Utdannelse av prest til oppfølging av hjemvendte mannskaper

Ovenstående opplisting kan utmyntes i to hovedspørsmål: Hva kan/bør presten bidra med i hjemmeavdeling og hvilken utdanning må presten ha innen han drar i utenlandstjeneste? Jeg vil anbefale at man etablerer et to-trinns kurs hvor første trinn blir obligatorisk for alle feltprester. Kurset må ta sikte på å gi en grundig innføring i de problemene man kjenner til fra utenlandstjenesten, samt (ikke minst) de positive sidene ved tjenesten. I tillegg må kurset inneholde ideer og planer for utdanning og oppfølging fra hjemmeavdeling.

Det andre kurset må ta høyde for å være et forberedende kurs for utenlandstjeneste som blir obligatorisk for alle prester (sivile og militære) som søker og avgir villighet til utenlandstjeneste. Målet må være å gi gode kunnskaper, retningslinjer og ivareta kontinuitet for prestatjenesten. Forsvaret har i flere år hatt forberedende kurser for befal som drar i observatørtjeneste. I nyere tid har det blitt etablert forskjellige kurs for ledende stillinger, logistikk, etc. Prestens funksjon er uten tvil av en slik art at det ikke kan være opp til enhver å utforme sitt eget konsept, men at en avdeling skal kunne vite og kalkulere med presten som en *kjent* del av avdelingsorganisasjonen.

6. Utførelse

Det er en selvsagt tanke for all operativ utdanning at øvelsesgrunnlaget hjemmefra er grunnleggende for suksess i utenlandsoppdrag. «Indre tjeneste» og «sluttet orden» er grunnleggende mestringsfaktorer i stressede og uoversiktlige situasjoner. Jeg tror det bør være et mål for oss å gi prestatjenesten en mere enhetlig fremstilling, fra utdanning til oppdrag. En soldat/et befal skal lære å kjenne prestatjenesten gjennom et utdanningsår. De bærende kjennetegn ved feltprestetjenesten: *Gudstjenesten, sjelesorg og besøkstjenesten* skal være en rød tråd, hjemme og ute. Reglement for den indre tjeneste (TJ 14-3) gir oss grunnlaget og viser oss rammene for tjenesten. Feltgudstjenesten er blitt en institusjon, kirkepausene er godt innarbeidet gjennom år med øvelser. Dette er direkte overførbart til tjenesten ute, forskjellen er bare den at det kreves regelmessighet over tid! Jeg hører av og til fra soldater som har vært i utenlandstjeneste at presten har de knapt sett, og gudstjenester har vært sjelden vare. *Det er uhørt!* Jeg har også blitt fortalt at prester har sluttet å kalle samlingene gudstjeneste. De har heller brukt det psykologiserende begrepet «Tid til ettertanke». Det er fullt mulig at innholdet er det samme, kanskje er det også noen som synes det er et mer «ufarlig» begrep og en lettere måte å nærme seg soldatene. Det er også mulig at det i enkelte sammenhenger kan fungere. Problemet er forholdet mellom utdanning og oppdrag. De fleste av oss som jobber i Forsvaret bruker mye tid og ressurser på feltgudstjenesten, nettopp fordi vi opplever dette som meningsfullt. TJ 14-3 gir denne, bønnen og kir-

keparaden legitimitet. Det er på dette grunnlag vi kan forvalte et fullverdig gudstjenesteliv i Forsvaret. «Tid for ettertanke» kan gjerne være et supplement til gudstjenesten, men aldri et alternativ. Mellom utdanning og oppdrag skal vi forvalte en kontinuitet som er like gjenkjennelig i fred som i strid.

At feltpresten har et sivilt engasjement er til en viss grad naturlig. Her hjemme har vi samarbeid med lokale menigheter og annen aktivitet som måtte engasjere oss. I utenlandstjeneste er det mange prester som har gitt et betydelig bidrag til humanitær innsats. Problematikken mellom sivilt og militært engasjement er likevel påtakelig og bør vies oppmerksomhet.

Presten er i kraft av sin utdanning (erfaring/interesse) ofte en ressurs i SIMIC (S-5) arbeid, sågar er han i enkelte sammenhenger foreslått underlagt S-5 i stabsarbeid. Presten har også fått tildelt rollen som humanitæroffiser.

En prest er tildelt en militær avdeling for å være prest for avdelingens soldater, ikke S-5. En feltprest er ikke utsendt for å være misjonær, fredsforhandler eller økumenisk brobygger. Er noe slikt av nasjonal interesse, bør arbeidsgiver være Den norske kirke, en humanitær organisasjon eller UD. Feltpresten skal være ytterst forsiktig med engasjement utover avdelingens rammer, dels av sikkerhetsmessige grunner, men også fordi avdelingens humanitære innsats må inneha kontinuitet. Sjefer kommer og går, det samme gjør prestene. Presten bør derfor vektlegge kontinuitet og begrense avdelingens humanitære iver, fremfor å være pådriver! Et humanitært engasjement må planlegges i forkant av en utsendelse, kontakter må etableres og kontinuitet må sikres. Presten skal derfor aldri bedrive humanitære prosjekter for sin egen samvittighets skyld, han skal være en del av avdelingens planlagte aktivitet. Både Norsk Folkehjelp og Flyktningerådet har i dag et utstrakt samarbeid med Forsvaret, gjennom øvelser hjemme og oppdrag ute. Muligheter for kunnskap på området er tilstede.

Lojalitetsspørsmålet nevnes i enkelte sammenhenger som et problem. Det burde ikke være noe problem da alle prester som drar i utenlandstjeneste skulle ha erfaringer og kunnskap om kommandoforhold gjennom utdannelsen. Forskjellen fra hjemmesituasjon er at presten i utenlandstjeneste kan si opp kontrakten og reise hjem!

Når jeg reiser spørsmålet om utførelse av prestatjenesten er det ikke for å uniformere prestene. Som i hjemmesituasjonen skal hver enkel prest farge tjenesten gjennom sin personlighet, men det betyr ikke at han til enhver tid skal velge hva han har lyst/ikke lyst til å gjøre. Vår tjeneste skal være gjenkjennelig på samme måte som hjemme. Gudstjenestene holdes regelmessig, kirkeårstekstene følges, etc. Kontinuiteten skal være med på å normalisere «menighetens» livssituasjon og gjøre presten trygg i sitt arbeid.

7. Konklusjon

Jeg har prøvd å sette fokus på tema jeg mener er viktige for utviklingen av et allerede *profesjonalisert* FPK. Utenlandstjenesten utfordrer oss til å tenke nytt

om den nye organisasjonen som vi bare såvidt har begynt å implementere. Tjenestens innhold er den samme. Gudstjenestelivet er og skal være den sentrale bærebjelken i feltpresttjenesten. Jeg tror at denne erkjennelsen er viktigere nå enn før, og vil bli viktigere fremover. Utenlandstjenesten og det «krigslignende» har satt fokus på mer enn «bare» fredsdriften. Feltpresten fremstår som mere enn bare sosialkurator.

Vi er blitt aktuelle på en annerledes måte enn før. Vi har fått muligheten til å forvalte en tjeneste som starter fra utdanningens første dag, gjennom operasjoner og hjem igjen, – for så å fortsette, men med litt mer ballast! Feltpresten kan på en ny måte tenke menighet, og bli en viktig ressurs for Forsvaret og Forsvarets personell gjennom skiftende livssituasjoner. For den enkelte feltprest og FPK handler det om forvaltning av de muligheter som blir oss gitt. Kallet til det å være feltprest handler om mer enn bare det å gjennomføre førstegangstjenesten, evt å la seg engasjere et par år i påvente av et skikkelig prestekall. Det handler også om villighet til å følge «menigheten» (med ord og sakrament) gjennom krise og krig (ref. målstruktur FPK).

Jeg har reist spørsmålet om hvor grensen for troverdighet med henblikk på villighet til tjeneste i utlandet går. Hver enkelt av oss feltprester får svare for seg, men jeg håper at viljen til å holde denne «uroen» levende, er til stede i FPK. Skal profesjonaliteten til feltprestene bli mere enn bare yrkesstatus i lønnsammenheng, utfordres FPK til å utvikle en dynamisk organisasjon hvor kompetanseheving blir mer enn å lagre kunnskap hos de enkelte prester. Kunnskap og erfaringer må i likhet med Forsvaret forøvrig pløyes tilbake i organisasjonen gjennom god personalforvaltning og bevisst ledelse. Utenlandstjenesten utfordrer ikke bare profesjonen vår, den gir oss mulighet til å innholdsbestemme profesjonaliteten som feltprest!

Summary

«Some Pastoral Considerations about the Chaplain and International Service».

The Chaplaincy of The Norwegian Armed Forces has in the course of few years changed. The Chaplaincy has moved away from young inexperienced conscripted chaplains to professional full-time chaplains. This change has increased the continuity within the Chaplaincy, and at the same time given the opportunity to develop the Chaplaincy at all levels.

Service abroad has placed the focus on a series of challenges where the chaplain's knowledge and competence are tested. In regard to this, it is apparent that chaplains at all levels are in need of developing their skills. At the same time they are being encouraged to take such service. Selection, training and execution of spiritual, social and moral support are areas where the Chaplaincy ought to concentrate its efforts for self-development.

Noen pastorale overveielser over feltpresten og utenlandstjeneste

Kaptein Aslak J. Brekke, Telemark bataljon, P.b. 25, 3645 Heistadmoen. Bataljonsprest Telemark bataljon, 1994-. Cand. theol. 1991. Praktisk teologisk seminar 1991-92. Feltprest IØ 1, Evjemoen, 1992-93, Movcon, UNPROFOR (tidligere Jugoslavia) 1993-94.

Milites Christi?

*Katolsk feltpresttjeneste
fra Trettiårskrigen til Jernteppets fall**

AV MAJOR TORBJØRN OLSEN

2. februar 1955 utferdiget Vatikanets Ordenskongregasjon en instruksjon om ordensfolk som feltprester. I Art. V het det at disse feltprester spesielt skal sørge for å *overgå de øvrige feltprester i broderkjærlighet og brennende prestelig iver*, slik at de i egen person kan legge for dagen et levende bilde på en *bonus miles Christi Iesu*, en god Jesu Kristi stridsmann eller soldat.¹⁰⁶

Uttrykket «bonus miles Christi Iesu» har man hentet fra 2 Tim 2:3, der forfatterens litt fyldigere oppfordring til Timoteus lyder: «Ta din del av strabasene, som en god Kristi Jesu stridsmann (som en *bonus miles Christi Iesu*). Ingen som drar i felten bryr seg med slikt som hører det borgerlige liv til, han må stå helt til hærførerens disposisjon.» Hærføreren er Jesus Kristus selv, og ordensfolk i tjeneste som feltprester skal være et bilde på en god Jesu Kristi soldat.

Vårt mer generelle spørsmål blir: Har de katolske feltprester stått frem som Kristi soldater? Eller har de vist seg som soldater for helt andre herrer, eller overhodet ikke som stridsmenn?

1. Egne feltprester og feltpresttjeneste?

1.1. Problematisering

Kongregasjonen som sendte ut instruksjonen i 1955, var selv ikke så veldig sikker. I Art. II hadde den nemlig advart mot slike som søkte seg til

* *Artikkelen ble holdt som foredrag 9. juni 1997 i «Katolsk forum», St. Olav menighet, Oslo. Materialet stammer fra forfatterens doktoravhandling i kanonisk rett «Die Natur des Militärordinariats» (forsvart ved det Pavelige Universitet Gregoriana i Roma, mars 1997).

¹⁰⁶ Jfr. Sacra Congregatio pro Religiosis et Institutis Saecularibus (SC Rel), Instr., *Sacrorum administri*, 2. februar 1955, om ordensfolk som kategorialprester for militært personell [de cappellani militum religiosi], Art. V, 9, a: «Studeant imprimis Cappellani religiosi caeteros militum Cappellanos antecellere amore fraternitatis et zeli sacerdotalis ardore, ita ut in ipsis vivam exhibeant imaginem boni militis Christi Iesu.» (*Acta Apostolicae Sedis* (AAS) 47, Roma 1955, 97)

feltpresttjeneste, drevet av lengsel etter falsk frihet. Alle ordensfolk i feltpresttjeneste hadde tydeligvis ikke primært fremstått som Kristi soldater.¹⁰⁷

Den videnomkjente tyske mainzerbiskop *Wilhelm Emmanuel Frhr. von Ketteler* hadde snaut 90 år tidligere vært mange hakk mer kritisk. Da man på slutten av 1860-tallet skulle organisere en egen katolsk feltpresttjeneste i Preussen, gikk han i en pamflett¹⁰⁸ til voldsomt motangrep: Feltprestene er preget av en forskjellig ånd (s. 443), de arbeider nesten aldri (s. 447), de er ikke spesielt verdige prester (s. 451), og vil bare karriere (s. 454). Blant soldatene går den gode moral tapt (s. 449-450). De militærgeistlige kan som «theologische Dienerschaft» bli mer avhengig av staten og militærapparatet enn av Kirken (s. 443, 450-456).

Bakgrunnen for disse voldsomme utfall var planen om å innrette et såkalt «feltvikariat» (latin: *Vicariatus Castrensis*) eller «feltprosti» (tysk: *Feldpropstei*) for katolikkene i Preussen. Dermed er vi inne i en klassisk problemstilling: Hvem skal ha det åndelige ansvar for det militære personell?

1.2. Eksempsjon fra territorialmyndighet

Den generelle myndighetsstruktur i samfunnet har normalt vært territorial, både på det åndelige og det verdslige plan. Det betyr at en stats utstrekning og kompetanse følger av de territoriale statsgrenser. I Kirken var det lenge også slik at bispedømme- og soknegrensene definerte kirkelig ansvar og autoritet. Riktignok er ikke alle ansvarsproblem derved avklart (hvem har f.eks. ansvar for en person på reise: myndigheten på hjemstedet eller på oppholdsstedet? - og hvem har ansvaret for utlendinger: statsborgermyndigheten, bostedsmyndigheten eller oppholdsmyndigheten?); men territorialprinsippet er utvilsomt svært vesentlig. Likevel kan det noen ganger bli direkte uhensiktsmessig. En hær som er på fremmarsj eller som okkuperer fremmed land, vil naturligvis bare i begrenset utstrekning rette seg etter lokale myndigheters anvisninger. Dertil kommer at sosiologiske, faglige og åndelige forhold kan skape helt andre og naturlige bindinger enn de territoriale.

Et klassisk redskap for å løse slike problem er «eksempsjon» (*exemptio*), nærmest fristilling i forhold til ordinære og lokale myndigheter. Deres ansvar blir overtatt av egne myndighetsorgan for de eksempte personer m.v. Det mest åpenbare eksempel på eksempsjon er diplomatiets fristilling i forhold til myndighetene i oppholdslandet. Også det norske militærpolitiets stilling må forstås på bakgrunn av tysklandsbrigadenes (1947-53) situasjon: ved et

¹⁰⁷ Jfr. *ibid.*, Art. II: «Ad munus Cappellani militum, onerata conscientia eorum ad quos pertinet, eligendi sunt, tempore pacis, religiosi: [...] 2) qui doctrina, pietate ac spiritu religioso sint praestantes, nec falsae libertatis amore ducti munus amplectantur.»

¹⁰⁸ Jfr. von Ketteler, Wilhelm Emmanuel Frhr., *Die Gefahren der exemten Militärseelsorge*. - Trykt som «Manuscript» i 1869, og på nytt i *Archiv für katholisches Kirchenrecht (AfKKR)* 58, Mainz 1887, 434-457. - Våre sidehenvisninger gjelder sistnevnte utgivelse.

kompetent norsk militærpoliti slapp man en «uverdige» situasjon der tysk politi skulle gripe inn mot lovovertreddende norske soldater.

Også mange klosterordener har helt fra middelalderen vært eksempt i forhold til de lokale biskoper og sokneprester. Paven eksimiert f.eks. fransiskanerne, og derved fikk han en sterk åndelig bevegelse som var uavhengig av det lokale kleresi. (Selv om Paven så dette som fordelaktig, var det nok mange biskoper som opplevde det ganske annerledes!) I forhold til lokalkirken fikk vi en struktur «i, men ikke under Kirken».

1.3. Eksempt feltpresttjeneste

Fra militært hold var det lenge ønske om eksempsjon fra de sivile kirkelige strukturer. Det kunne oppnås ved at det omkring egne feltprester ble bygd opp spesielle kirkelige institusjoner for soldater og offiserer med familier. Militærpersonene opphørte m.h.t. både skatt (tiende e.l.) og sakramentforvaltning å tilhøre de lokale menigheter. I stedet fikk de sine egne garnisonsmenigheter.

Vi skal senere komme tilbake til utviklingen i Preussen, nå bare merke oss at i 1868 skulle *også* katolikkene få sin egen *stabile* statlig og kirkelig etablerte feltpresttjeneste. 22. mai opprettet Rom et *kirkelig embete* som «storkapellan» (Cappellanus maior) eller «feltvikar» (Vicarius castrensis - feltprost).¹⁰⁹ Samme person skulle utnevnes til både det statlige og det kirkelige embete som feltprost.

Derved skjer det en kirkelig selvstendigjøring av det militære personell i forhold til det sivile samfunn. *Von Ketteler* var mildest talt lite begeistret for en slik utvikling!

For å finne bakgrunnen for utvikling, må vi ytterligere 2-300 år tilbake i tiden.

2. Trettiårskrigen

2.1. Virkninger av krigen

Trettiårskrigen var en forferdelig katastrofe for Europa, spesielt for Tyskland. Ifølge *Der große Ploetz* resulterte den i 1.976 ødelagte slott, 1.629 ødelagte byer og 18.310 ødelagte landsbyer.¹¹⁰ Dertil kom den ubeskrivelig omfattende menneskelige nød og lidelse, med tilhørende moralsk totalforfall. Dette var altså følgen av den serie kriger som har fått betegnelsen «Trettiårskrigen», som fremstår som det militære sluttoppgjør mellom Europas katolikker og protestanter, og som varte helt fra 1618 til 1648, en hel generasjon.

¹⁰⁹ Jfr. Pius IX, Lit. Ap., *In hac Beatissimi Petri Cathedra*, 22. mai 1868, Innretning av et feltvikariat/feltprosti i Preussen [de Vicariatu Castrensi apud Borussos instituendo] (*AfkKR* 20 (1868), 432-434).

¹¹⁰ Jfr. *Der große Ploetz*²⁹, Freiburg 1980, s. 649.

Men Trettiårskrigens langsiktige ettervirkninger lå på et annet plan enn ødeleggelsene, og gjelder såvel militærvesenet generelt som feltpresttjenesten spesielt.

Før Trettiårskrigen ble hæravdelinger primært etablert når krig var aktuelt - ved at bønder samlet seg til kamp. Etter Trettiårskrigen fortsatte i mange land de etablerte avdelinger som stående regimente til disposisjon for landets hersker. Vi fikk den «permanente soldat» (miles perpetuus) eller yrkessoldaten.

At den norske Hær ble organisert i 1628/41, samsvarer for såvidt med mønsteret i forbindelse med Trettiårskrigen; men dens ordning med utskrevne mobiliserbare soldater gjorde likevel vår hær til et nokså annerledes fenomen i datidens Europa.

I de fleste land fikk vi et sosiologisk skikt, bestående av soldater og offiserer med familier *ved siden av* det sivile, territorielt organiserte samfunn.

Selv om ideene fra den franske revolusjon (1789) om allmenn verneplikt (borgernes kollektive selvforsvar) hadde revolusjonerende konsekvenser, fortsatte det å bestå et viktig skikt av profesjonelt og varig militært personell.

2.2. Feltpresttjenesten

Prester sammen med soldater i krigstjeneste er kjent fra lenge før Trettiårskrigen. Det kunne være soknegeistligheten; og dersom det ikke fantes andre til å ta seg av de krigførende soldater, måtte naturligvis prestene på stedene hvor de befant seg, tre hjelpende til. Dertil kom spesielt ordensgeistlige som uavhengig av soknegrenser, og med basis i gamle pavelige privilegier, oppsøkte menneskene hvor de var, også på krigstokt. Endelig hadde dessuten mange fyrster sin egen hird- eller hoffgeistlighet, gjerne kalt «kongelige kapellaner», eventuelt «kongelige storkapellaner», en institusjon som kan føres helt tilbake til Karl den Store på 800-tallet. Også disse fattet interesse for sin konges krigførende menn. Fra slike prestegrupperinger stammer nok de prester som var med ved oppdagelsen og erobringen av Amerika.

Trettiårskrigens varighet og katastrofale konsekvenser økte sterkt behovet for en omfattende og kompetent feltpresttjeneste. Initiativtakende var ofte soldatenes øverste krigsherre, kongen eller fyrsten. I 1642 beskikken kurfyrst *Maximilian* av Bayern abbed *Benedikt Raub* av Wibling som «generalvikar for Hæren», d.v.s. en slags ledende feltprest på generalsnivå. I keiserriket opprettet jesuittene en feltmisjon bestående av 4 patres, og disse ble av keiseren beskikken til å drive misjon blant troppene. Keiserens skriftefar ble deres overordnede. Og i Spania beskikken kong *Filip IV* sine storkapellaner til å sørge for prestetjeneste i forskjellige deler av Hæren.

Den sivile kirkelige territorial- og ordensorganisasjon la i utgangspunktet store begrensninger på en kongelig forordnet prestetjeneste. Disse søkte krigsherrene å komme til rette med ved å be Paven om spesielle privilegier og fullmakter for feltgeistligheten. I alle de tre nevnte land svarte Paven imøtekommende, *dog kun for de aktuelle krigers varighet* (quoad bella

praesentia in dictis regnis duraverint). Man var i ferd med å få en *fast organisert, men provisorisk feltpresttjeneste*.

3. Utviklingen henimot vårt århundre

3.1. Fra provisorisk til permanent feltpresttjeneste

Siden gikk det - som det ofte går med provisoriske ordninger - de ble til faste institusjoner. Det svarte til et behov som fulgte av at hærene ble stående. Spesielt ble feltprestinstitusjonen stabil og langvarig i habsburgermonarkiet (det senere Østerrike-Ungarn) og i Spania. Da Jesuitordenen ble opphevd, overtok biskopen av Wiener Neustadt, senere St. Pölten, ledelsesfunksjonen hos habsburgerne (1773), og fra 1826 en egen «feltvikar» eller militærbiskop.

I Spania bar den ledende kongelige storkapellan tittelen «patriark av Vestindia».

Felles for disse ledende feltgeistlige var deres avhengighet av tidsbegrensede pavelige fullmakter (gjerne for 7 år ad gangen), og at eventuell bispeordinasjon var til «titularbiskop».

Det geistlige embete er inndelt i tre «grader» (diakon, prest, biskop) som meddeles ved tre ulike ordinasjoner. Den høyeste grad (biskop) er prinsipielt forbeholdt den øverste leder eller hyrde i en lokalkirke (bispedømme), og mønsteret kan føres tilbake til tidlig i oldkirken. Hos Ignatius (død som martyr ca 117 e. Kr.) møter vi lokalkirken i form av en «bykirke» bestående av en biskop, et presbyterium (prestene, de eldste), diakoner og kristenfolket i byen. - Ønsker man å gi «bispegraden» til en annen person enn lederen av et bispedømme, skjer det av prinsipielle grunner ved at vedkommende formelt utnevnes til «titularbiskop» i et bispedømme som ikke mer eksisterer, f.eks. en ruinby i Sahara der det en gang fantes en kristen lokalkirke med egen biskop.

Underlagt de ledende feltgeistlige ble det innen troppene bygd opp en egen permanent feltpresttjeneste. Personer med tilknytning til de væpnede styrker ble eksimiert fra territorialmenighetene. Det ble ofte opplevd svært negativt hos territorialgeistligheten, og i f.eks. Bayern forhandlet kongen midt på 1800-tallet direkte med Den hl. Stol, uten München-erkebispens viten, om en egen feltpresttjeneste.

3.2. Preussen

På denne bakgrunn må vi forstå de markante protestene fra *von Ketteler* mot etablering av en egen fredsmessig feltpresttjenesten i Preussen.

I parentes kan bemerkes at det spesielt fra 1832 ble bygd opp en selvstendig og sterk «evangelisk» (d.v.s. protestantisk) feltpresttjeneste i Preussen - under ledelse av en «feltprost». Selv om de evangeliske *Landeskirkchen* hadde fått stor indre selvstendighet, beholdt kongen sitt «Summepiskopat», og deri hadde feltpresttjenesten sitt fundament. I begynnelsen ble den opplevd svært negativt

på katolsk hold - fordi katolske soldater ble tvangsinnlemmet i denne evangeliske, eller heller «kongelige» kirkeinstitusjon. Også på evangelisk hold ble det etter hvert protestert som følge av feltprostens «uevangelisk» sterke stilling, nærmest som en katolsk biskop. Dette tiltok i slutten av århundret, og fikk sitt symbolske uttrykk bl.a. ved at keiser *Vilhelm II* i 1889 forærte Feltprosten et gammelt bispekors som han hadde kjøpt i Bergen.¹¹¹

Kan det ha vært et emerituskors etter Peder Christian Hersleb Kjerschow som var biskop i Bergen frem til 1857 og som døde i 1866, for øvrig morfar til statsminister Christian Michelsen? - Etter et luftangrep på Berlin i 1943 regnes korset som forsvunnet.

Men før dette hadde det skjedd andre interessante ting. I 1870 vedtok 1. Vatikanekonsil bl.a. dogmet om Pavens ufeilbarlighet, et dogme som støtte på stor motstand i Tyskland. De mest konsekvente motstandere ble til Den gammelkatolske kirke, og dens senere utvikling til å bli en «sekt» var i begynnelsen ingenlunde klar. *Bismarck* håpet på at det skulle ende med at det katolske Tyskland - liksom gammelkatolikkene - brøt med Rom. Den katolske feltprost/militærbiskop som var utnevnt i 1868, *Franz Adolf Namszanowski*, hørte til de skarpeste motstanderne av å dogmatisere ufeilbarligheten; men etter konsilet sluttet han seg til episkopatets lojale enhetsfront da det ble satt under hardt press fra Bismarck-staten. Man forsøkte å presse feltprosten til tjenestlig å nærme seg gammelkatolikkene, og da det ikke lyktes, ble det innledet en statlig-militær disiplinærsak mot ham i 1872 som endte med avskjedigelse. Først i 1888 - da paven het *Leo XIII*, *Vilhelm II* var blitt keiser, Bismarcks stilling var svekket og «kulturkampen» (mellom Bismarck-staten og Den katolske kirke) var avblåst - kunne en ny katolsk feltprost utnevnes og bispesies. Men da er vi inne i den «vilhelminske epoke», der man med de væpnede styrker som arena og med offiserene og feltprestene som de viktigste redskaper ville bygge en ideologisk voll mot det fremstormende og truende sosialdemokrati. Staten lot nå bl.a. reise en rekke evangeliske og katolske garnisonskirker.

3.3. Andre land

Feltpresttjenestens oppbygging og/eller svekkelse i andre land varierte, langt på vei avhengig av makthavernes holdning til Den katolske kirke.

I Frankrike fikk vi i 1875 en statlig og kirkelig ordning med feltprester som hadde sine kirkelige fullmakter fra den lokale biskop. Disse kunne de imidlertid «ta med seg» ut av bispedømmet dersom Hæren skulle bli «ført ut fra ekserserplassene», d.v.s mobilisert eller satt på krigsfot.¹¹² Siden opphevet staten felt-

¹¹¹ Jfr. Vogt, Arnold, *Religion im Militär*, Frankfurt am Main 1984, s. 46-60.

¹¹² Jfr. Pius IX, Breve, *Quae catholico nomini*, 6. juli 1875: «Quibus in locis Gallorum copiae in stativis habeantur, eorum locorum Archiepiscopis, aut Episcopis, tales presbyteri, seu capellani praesidarii in spiritualibus omnino subiecti sunt. Quum vero eadem copiae e stativis eductae fuerint (*mobilisées*), tunc ne aeterna animarum salus [...] singulis universisque presbyteris, seu capellanis huiusmodi [...] elargimus ut singuli quique eorum, vel extra dioecesim [...] omnes et singulas facultates exercere libere et licite queant, quibus [...] antequam copiae stativa reliquissent.» (*Acta Sanctae Sedis (ASS)* 9, Roma 1876, 113-114.

presttjenesten mer og mer og i 1905 helt. Kort etter måtte man dog bøye seg for press fra soldatenes pårørende, og slippe feltprester til, spesielt på lasarettene.

4. Begynnelsen av 1900-tallet

Også typisk protestantiske land som Storbritannia og USA opprettet omkring århundreskiftet fast katolsk feltpresttjeneste.

Det eldste av de nåværende katolske «militærordinariater» ble opprettet i Chile i 1910. Det har en merkelig bakgrunn. I Salpeterkrigen (1879-83) erobret Chile deler av Peru - med den følge at de nye nordligste områdene i Chile stod under kirkelig jurisdiksjon av en meget selotisk og patriotisk biskop syd i Peru. Han slapp ikke til chilenske prester. Chile som ønsket å chilenisere eller integrere området, opplevde at det peruanske presteskap representerte en siste håpløs skanse. I begynnelsen av mars 1910 arresterte man så samtlige sokneprester i området og deporterte dem - med den følge at den kirkelige virksomhet ble totalt lammet. Det skapte stor bekymring hos pave *Pius X*; og da Chiles president etter et par måneder ville løse problemene ved å opprette et chilensk feltvikariat, passet det paven svært godt. Så ble - til bestyrtelse i Peru - en hel tropp med chilenske feltprester sendt inn i området. Da disse tok seg relativt fritt til rette i forhold til soknekirkene og sivilbefolkningen, måtte nuntiusen i Chile gripe inn og gjøre klart for feltvikaren at det var *felt*-presttjeneste det dreide seg om. (Disse opplysninger har vi hovedsakelig funnet ved interessante dokumentstudier i Vatikanets hemmelige arkiv.)

5. Verdenskrigsepoken

5.1 Først Verdenskrig

Første Verdenskrig (1914-18) representerte den neste virkelig store menneskelige katastrofe og kirkelige utfordring.

Dels ble den statlige feltpresttjeneste - også katolske - utvidet, dels havnet det en stor mengde prester og ordensfolk innenfor de væpnede styrke som krigsinnkalte soldater. I England fikk f.eks. hver divisjon tre katolske feltprester, dertil fikk flåten 19. Kirken var generelt sterkt imot at prester og ordensfolk skulle gjøre militærtjeneste, men ideen om alminnelig verneplikt og til dels politiske ønsker om å få disiplinert geistligheten, gjorde det ofte umulig å forhindre innkallingen til soldattjeneste.

Nå som krigen var et faktum, kom man fra Rom den vanskelige situasjon i møte ved å gjøre en stor rekke lettelser i de mange detaljerte og strenge forpliktelser som da gjaldt for alle katolikker, og i særdeleshet for prestene. 18. desember 1914 ble det f.eks. gitt adgang til bruk av generalabsolusjon (til flere, uten

individuell skriftemål). Omfattende og generelle skriftemålsfullmakter ble gitt, også til prester som utførte militærtjeneste uten å være feltprester.

Selv om Kirken fremdeles lå i hard strid med Italia om «det romerske spørsmål», ble det i 1915 opprettet en offisiell (egentlig provisorisk) statlig og kirkelig feltpresttjeneste der 2.200 feltprester ble engasjert, herunder den senere pave Johannes XXIII. I Frankrike ble et par biskoper av Kirken utnevnt til inspektører for h.h.v. hær og marine. Til Sveits kom det prester fra de krigførende land for å utføre prestetjeneste for krigsfanger som partene hadde latt internere der, og det viste seg adskillig bedre enn den tjeneste som sveitserne selv kunne tilby. I keiserriket Østerrike-Ungarn hadde man en «apostolisk feltvikar» som var meget aktiv; bl.a. gjennomførte han en rekke frontreiser. I Bayern ledet (den sivile) erkebiskop av München-Freising feltpresttjenesten relativt aktivt. Adskillig dårligere gikk det i Preussen, tross at man der hadde en egen bispeviet katolsk feltprost. Han var nok ikke sin oppgave voksen.

5.2. Mellomkrigstiden

Etter Første Verdenskrig skjedde det mange politiske endringer i Europa. Disse hadde stor innflytelse på feltpresttjenesten.

I Spania ble f.eks. «feltprestkorpene» (!) i 1931 av den republikanske regjering oppløst, og da de pavelige fullmakter et par år senere utløp, ble de selvsagt ikke fornyet. Under borgerkrigen (1936-39) sluttet imidlertid mange prester seg til den «nasjonale side», og divisjonssjefene fikk innlemme prester blant sine kadre. Fra Rom ble erkebiskopen av Toledo i 1937 gitt myndighet til å organisere feltpresttjenesten (på den nasjonale side).

De nye stater øst i Europa fikk sin feltpresttjeneste, ofte ved at man i forbindelse med statsdannelse og nyorganisering av episkopatet fikk et bispeembete med ansvar for de væpnede styrker, f.eks. i Polen (egen armebiskop), Litauen (erkebiskopen av Kaunas), Tsjekkoslovakia (erkebiskopen av Praha) og Ungarn (apostolisk feltvikar).

5.3. Annen Verdenskrig

Annen Verdenskrigs (1939-45) smerte, utfordringer og vanskeligheter overgikk langt Første Verdenskrig. Det både nødvendiggjorde og problematiserte en god feltpresttjeneste. Vi skal ta med et par kanskje litt spesielle eksempler.

I Tyskland hadde man kort etter Hitlers maktovertakelse i 1933 fått sluttforhandlet og ratifisert det såkalte «Rikskonkordat». Fra Kirkens side var det nok et forsøk på å redde det som reddes kunne. For Hitler ble det den første utenrikspolitiske triumf. Konkordatet garanterte en eksempt feltpresttjeneste. I et hemmelig vedlegg ble dessuten prestene garantert fritak fra kombattant militærtjeneste i fall allmenn verneplikt skulle bli innført (noe som dog ville

være i strid med fredsbedingungen etter Første Verdenskrig). Når det kom til stykke, ble det fra statens side under krigen gjort markante forsøk på å få til en mer interkonfesjonell «nasjonal» kirkelig virksomhet. Innpå 20.000 katolske prester ble innkalte til militærtjeneste - rett nok (i motsetning til deres evangeliske kollegaer) hovedsakelig til sanitetsavdelinger. Tross at det fra statens side var forbudt for dem å utføre prestatjeneste, forekom det i mange tilfeller. En relativ svak feltpresttjeneste eksisterte på divisjonsnivå. Den ble etterhvert svekket ytterligere. Feltbiskopen, *Franz Justus Rarkowski* (1873-1950) som var blitt utnevnt til biskop og bispeviet i 1938, fremstår som en tragisk skikkelse. Med sitt enorme nasjonale engasjement er han blitt bedømt som et kreatur av nasjonalsosialismen, som en sjåvinist og militarist. Andre har ment at han klarte å redde det lille som var å redde i en vanskelig situasjon. I det tyske episkopat ble han helt isolert. Helsemessig gikk det dårligere og dårligere, og 1. februar 1945 ble han pensjonert.

I Polen het militærbiskopen ved krigsutbruddet *Józef Gawlina*. Etter det militære sammenbrudd oppstod det splittelse mellom de nydannede eksiltroppene og de irregulære undergrunnstroppene. Gawlina som kom seg utenlands, oppnådde å få sine jurisdiksjoner stadfestet av Paven. Men nå viste det seg at man også ønsket feltprester i de polske avdelinger som ble bygd opp i Sovjetunionen - for også slik å kunne hevde kontinuitet med førkrigsforsvaret. En oblatpater *Wilhelm Kubsz* som var gått under jorden, ble smuglet til Moskva, og der gjort til major og dekan for 1. divisjon. I sin selvbiografi forteller *Wojciech Jaruzelski* fra 11. november 1943 - hans divisjon ble da tatt i ed - hvordan han erindrer pater Kubsz på ærestribunen.¹¹³ Det var dog først da styrkene kom tilbake til Polen at antallet feltprester fikk et visst omfang.

6. Etterkrigstiden

6.1. Krigstrussel, soldattjeneste og feltpresttjeneste

Tiden fra Annen Verdenskrig til Jernteppetts fall er på mange måter en av de mest alvorlige og truende perioder i Europas historie - mye alvorligere enn vi nå ofte erindrer, vi som ble voksne i slutten av perioden, og som lett tenker på kommunismens kollaps og rivningen av Berlinmuren i 1989 som det mest selvfølgelige av all historisk utvikling. Realitetene er at situasjonen var ganske annerledes, med svært uvisse fremtidsutsikter, spesielt i de første etterkrigsår. Bak seg hadde man krigen som en forferdelig katastrofe. Foran lå kommunismen som en uhyggelig trussel.

Det katolske syn på militærvesen ble i denne situasjon gjort helt klart av pave *Pius XII* i en radiotale julaften 1948. Her sa han at fredsbudet hører til den «guddommelige rett». Samtidig er forsvaret av visse menneskelige goder mot

¹¹³ Jfr. Jaruzelski, Wojciech, *Un così lungo cammino*, Rizzoli (Italia) 1992, s. 69.

urettferdig aggresjon så viktig at det uten tvil er fullt legitimt. Og han tilføyde på latin den kjente formulering: «Si vis pacem, para bellum» (vil du fred, så bered deg på krig), og dessuten: «fred for enhver pris».¹¹⁴ Dermed var i realiteten også feltpresttjeneste et selvfølgelig krav.

Den eksisterte alt i mange land, også som en permanent fredstidstjeneste. I noen land var den fra Rom blitt etablert som «feltvikariat» under ledelse av en bispeviet «feltvikar». Nye vikariater var etter krigen kommet til (1949: Colombia, Indonesia; 1950: Brasil, Filippinene, Spania; 1951: Canada).

6.2. Nye instruksjoner fra 1951

Dette får sin kirkerettslige stadfestelse i form av en felles «instruksjon» for alle feltvikarer, under navn «Sollemne Semper», som ble utferdiget på festen for den hl. Georg, 23. april 1951. Selv om instruksjonen i seg selv knapt skapte mer feltpresttjeneste, la den en mal for tjenesten og gav den en klar status.

I prinsippet ble Paven forstått som direkte ansvarlig leder av den katolske feltpresttjenesten i hvert land der det fantes et «feltvikariat». Ansvar utøvde han gjennom en stedfortreder, en såkalt «feltvikar», i praksis en egen feltbiskop. Det innebar ingen umyndiggjøring av tjenesten, men tvert imot en reell selvstendigjøring, nemlig i forhold til de lokale biskoper, og avstanden til Rom er jo stor!

Men instruksjonen inneholdt også en annen viktig presisering. Ingen militærpersoner skulle lenger være eksempt i forhold til de territoriale bispedømmer og sokn. Feltpresttjenesten innebar ikke alternativ kirketilhørighet, men en supplerende tjeneste som innholdsmessig stort sett skulle fremby det samme som soknene.¹¹⁵

Instruksjonen ble fulgt opp med flere supplerende bestemmelser. Innledningsvis nevnte vi instruksjonen om ordensfolk som feltprester. Året etter, i 1956, ble feltvikarene pålagt en omfattende rapporteringsplikt til Rom hvert 3. år. Faktisk skulle 146 spørsmål besvares, om alt fra prestenes militære grader til den moralske tilstand. I 1959 ble feltvikarene pålagt, likesom (andre) biskoper, å avlegge regelmessige *Ad Limina*-besøk hos Paven. I 1960 ble deres rett til å høre skriftemål fra andre enn egen soldater sterkt utvidet.

¹¹⁴ Jfr. AAS 41 (1949) 13-14.

¹¹⁵ Jfr. SC Consist, «Instructio de Vicariis Castrensibus», 23. April 1951, Art. II: «Vicarii Castrensis iurisdictio non est exclusiva, ideoque personas, stationes ac loca militibus reservata (idest: militaria contubernia, navalia armamentaria, aëroportus, nosocomia militaria, etc.) ab Ordinarii loci potestate minime subtrahit: quae iurisdictio nullo modo exemptionem, nec munus cappellani militum a dioecesi excardinationem parit. - Quibus tamen in locis Ordinarii locorum et parochi in subditos Vicariatus Castrensis potestatem tantum secundario exercent: necesse est proinde foedere quodam opera iungantur et concordia duce actiones et functiones agantur praesertim extra militum septa.» - Art. III: «Domicilium canonicum non agnoscitur nisi dioecesanum vel paroeciale.» (AAS 43 [1951] 562-565)

6.2. Organisatorisk utvikling

Minst like viktig er det at den katolske feltprestjeneste nå i en rekke nye land ble opprettet som feltvikariat, nemlig: 1951: Syd-Afrika; 1952: Frankrike; 1953: Storbritannia; 1957: Belgia, Nederland, USA, Argentina; 1958: Dominikanske republikk; 1959: Østerrike; 1961: Bolivia, Paraguay; 1966: Portugal; 1968: El Salvador; 1969: Australia; 1976: New Zeland; 1981: Kenya; 1983: Equador. I tillegg ble den tyske tjeneste reetablert i Vest-Tyskland i 1956.

At hvert av feltvikariatene skulle ledes av en feltvikar, ble ulikt tilrettelagt. I de fleste land ble en stiftsbiskop utnevnt til feltvikar som et tilleggsoppdrag. Under seg hadde han f.eks. en eller tre provikarer som forestod den praktiske ledelse av feltpresttjenesten, enten samlet eller innen forsvarsgrenene. I andre land ble det utnevnt en egen feltvikar, og han ble normalt bispeviet som titularbiskop. Dertil fantes det også eksempler på at en stiftsbiskop innehadde embetet som feltvikar, mens tjenesten i praksis ble ledet av en bispeviet provikar.

7. Fra 2. Vatikankonsil til Jernteppets fall

7.1. 2. Vatikankonsil

2. Vatikankonsil (1962-65) kom med et par uttalelser som er veldig viktige for den prinsipielle forståelse av feltpresttjenesten. For det første heter det i den pastorale konstitusjon om Kirken i verden av i dag, *Gaudium et spes*, nr 79: «De som tjener sitt fedreland i hæren, bør betrakte seg selv som tjenere av folkenes sikkerhet og frihet. Så lenge de oppfyller sin plikt på rette måte, bidrar de også faktisk til å trygge freden.» Videre heter det i dekretet om biskopenes hyrdeverv i Kirken, *Christus Dominus*, nr. 43: «Da det kreves en særlig grundig omsorg i sjelesorgen for soldater, på grunn av deres særlige livsforhold, skal det i hver nasjon etter evne opprettes et feltvikariat.» Like viktig er det at denne tjeneste blir rubrisert som en bispeledet «interdioecesan» tjeneste, d.v.s. fellestjeneste for flere bispedømmer.

Selv om det etter konsilet ikke ble opprettet særlig mange feltvikariater, hadde tjenesten likevel fått en fast og selvstendig kirkelig forankring.

7.2. Apostolisk konstitusjon fra 1986

Etter at den nye Kanoniske lovbok (CIC) var promulgert i 1983, følte man tiden moden for revisjon av bestemmelsene om feltpresttjeneste i instruksjonen fra 1951. Pådrivende virket de nye regelmessige konferanser for alle verdens katolske feltvikarer. I 1986 kom så pave *Johannes Paul II* med den Apostoliske konstitusjon «*Spirituali Militum Curae*» om ny kanonisk ordning av den åndelige omsorg for militært personell.

Uenighet om betegnelse førte til at det tradisjonelle uttrykk «feltvikariat» ble erstattet av den nokså innholdsløse nyskaping «militærordinariat». Samtidig som avvisning av eksempsjon ble fastholdt, la man opp til at militærordinariatene skulle ligne, så langt det lot seg gjøre, på bispedømmer.¹¹⁶ Fra 1986 kan diakoner og prester ordineres direkte til et militærordinariat; tidligere måtte samtlige feltprester «utlånes» fra bispedømmer og ordener. Et militærordinariat kan endog få opprette eget presteseminar (og i Colombia har man gjort det). Militærordinariusen skal normalt være bispeviet og ikke ha andre bispeoppgaver.

Den praktiske hensikt med en del av disse bestemmelser var å styrke rekrutteringen til feltpresttjenesten, samt å heve tjenestens status. Personlig frykter vi at resultatet i realiteten kan bli en farlig isolering av tjenesten.

7.3. Jernteppets fall

Tre år senere falt jernteppet. Den nå godt fikserte feltpresttjeneste var derved klar for «eksport» til nye områder.

Innlemmelsen av Øst-Tyskland i Vest-Tyskland (1990) innebar at den tyske katolske feltpresttjeneste uten videre, med basis i Rikskonkordatet fra 1933, kom til å omfatte hele Tyskland. (På evangelisk hold med mange selvstendige og i øst de svært pasifistiske *Landeskirchen* oppstod det derimot enorme problemer.)

I 1991 ble den «kanoniske» feltpresttjeneste reetablert i Polen. (Polen er for øvrig det eneste land i øst som i hele etterkrigstiden har hatt en fungerende feltpresttjeneste, men under sterkt politisk press, og ofte i konflikt med de egentlige kirkelige organer.) I 1994 fikk Ungarn sitt militærordinariat.

Nevnes kan også at Korea i 1983 fikk sitt militærordinariat og Venezuela sitt i 1995. I 1997 gjaldt det samme for Kroatia.

I dag finnes det i hele verden 32 katolske militærordinariater. Fredsmessig omfatter de antakelig 2,8 millioner soldater og offiserer¹¹⁷, dertil sivilansatte og familiemedlemmer. Ved mobilisering vil antallet tilhørende øke voldsomt. I tjeneste for ordinariatene står 36 biskoper og 3.789 prester, og de har 3.247 kirker til disposisjon. I 1994 ble 52.568 dåpshandlinger registret av ordinariatene.¹¹⁸

¹¹⁶ Jfr. Johannes Paul II, Ap. Konst., *Spirituali Militum Curae*, 21. april 1986, ved hvilke det gis ny kanonisk ordning av den åndelige omsorg for militært personell [qua nova canonica ordinatio pro spirituali militum curae datur], Art. I, § 1: «Ordinariatus militares, qui etiam castrensens vocari possunt, quique dioecesisibus iuridice assimilantur, sunt peculiare circumscriptiones ecclesiasticae, quae propriis reguntur statutis ab Apostolica Sede conditis, in quibus pressius determinabuntur huius Constitutionis praescripta, servatis ubi exstent Conventionibus inter Sanctam Sedem et Nationes initis.» (AAS 78 [1986] 482)

¹¹⁷ Tallene har vi beregnet på grunnlag av *The Military Balance 1995-1996*, Published by Oxford University Press for The International Institute for Strategic Studies, London 1995.

¹¹⁸ Tallene baserer seg på *Annuario Pontificio per l'anno 1996*, Città del Vaticano 1996, s. 1050-1056.

7.4. Vatikandiplomatiet

Bak kulissene har Vatikanets diplomati spilt en viktig rolle for å sikre feltpresttjenesten.

I tillegg til Genevekonvensjonenes (1949) generelle garantibestemmelser for feltpresttjeneste, skrev pave *Johannes Paul II* 1. september 1980 et brev til samtlige signaturstater bak sluttakten fra Helsinki (1975), der han presiserte at Kirken på grunnlag av forhandlingsresultatene forventet adgang til å yte kirkelig betjening også «inne i kasernene» (dans les casernes militaires).

Ved inngåelse av konkordater med enkeltstater har alltid to mål vært vesentlige: 1) å sikre muligheten til feltpresttjeneste, både ved statlige og kirkelige garantier; 2) å få fritatt geistlige, ordensfolk, prestestudenter og noviser - så langt det lar seg gjøre - fra militærtjeneste eller i det minste fra kombattant tjeneste. Lagt på vei har man lyktes.

8. Konklusjon

Med hva slags «soldater» har vi så å gjøre når vi tenker på de katolske feltprester? - «*Milites Christi*»?

Helt fra Konstantin den Stores tid (300-tallet) kjenner vi eksempler på geistlig virksomhet blant soldater. Men i 579 avsatte konsilet i Chalons to biskoper for deres krigslidenskap. *Thomas Aquinas* (1227-74) søkte å gå opp grensene: Geistlige kan delta i krig, men ikke med egne hender involvere seg i kamp. Hensikten med deres deltakelse er å gi dem som fører en rettferdig kamp, åndelig understøttelse ved formaninger og absolusjoner (tilgivelse).¹¹⁹

Logikken er egentlig klar: I den utstrekning det er legitimt for kristne å gjøre militærtjeneste, har Kirken en moralsk plikt til selv å sørge for en best mulig åndelig hjelp til lekfolk i en til dels svært alvorlig og vanskelig livssituasjon. Dersom feltprestene gjør en god åndelig tjeneste, fortjener de betegnelsen «*milites Christi*». De representerer likevel en annen virkelighetsdimensjon enn militærapparatet som sådan. Derfor er det viktig at de har status og funksjon som non-kombattant.

Men representerer feltprestene Kirken eller stats- og militærapparatet? Historien viser uten tvil at de er knyttet mye nærmere til det verdslige maktapparat enn prester ellers. Det er f.eks. enestående at den spanske militærbiskopen fremdeles utnevnes ved kongelig «presentasjon». Denne binding kan rett nok i en del vestlige demokratiske land svekkes ved statlig imøtekommenhet og forståelse, uten at det skader feltpresttjenesten. Tyskland gir det beste eksempel på det.

Men militær situasjon og politiske omstendigheter vil ofte være slik at en effektiv feltpresttjeneste fordrer en nær tilknytning til militærapparatet. Det bør

¹¹⁹ Jfr. *Studia Theologiae* II-II, q. 40, art. 2, ad sec.: «Ad secundum dicendum quod praelati et clerici, ex auctoritate superioris, possunt interesse bellis, non quidem ut ipsi propria manu pugnent, sed ut iuste pugnantis spiritualiter subveniant suis exhortationibus et absolutionibus et aliis huiusmodi spiritualibus subventionibus.»

vi etter min mening se på som en tributt Kirken aksepterer og betaler *av hensyn til dem som gjør militærtjeneste*. Desto viktigere er det at vi ser på feltpresttjenesten som en *praktisk tjeneste* som bør stå i omfattende forbindelse med den sivile Kirke. Den historiske erfaring viser dessuten at det ikke behøver å ha noe svekkende innvirkning på tjenesten. - Vi er dog betenkt ved den utvikling man har lagt opp til ved den Apostoliske konstitusjon fra 1986.

Summary

«Milites Christi? Catholic Army Chaplaincy from the Thirty Years' War till the Collapse of the Iron Curtain».

The Thirty Years' War was so extensive, and continued so long, that both military service and the army chaplaincy service became established as permanent institutions. In the First and Second World Wars, the need for army chaplains increased tremendously. The threat of Communism strengthened the general acceptance by the Church of the legitimacy of military service (Pius XII, 1948). After a general instruction was issued, in 1951, for «Military Vicars», many countries set up their own chaplaincy systems. In 1986 a new model was laid down for army chaplaincy, in the Apostolic Constitution «*Spirituali Militum Curae*».

Major Torbjørn Olsen, Hernesveien 22 A, 8003 Bodø. Sokneprest i St. Eystein katolske menighet, Bodø. Doctor in iure canonico på en avhandling om «Die Natur des Militärordinats». Tidligere prest i Den norske kirke (1980-89). Feltprest i Brig N 1979-82, NORBATT XV (1985), SHLF/IR 14 (1983-86), samt i Feltprostens stab/FO (1988-89).

Mandatspørsmålet i Forsvarets etikkundervisning

AV MAJOR NILS TERJE LUNDE

*1. Innledning**

En av de mest synlige oppgavene til feltprestene i Forsvaret er etikkundervisningen. Idag er det feltprestene som underviser i etikk både på soldatnivå, befalsskolenivå og krigsskolenivå i Forsvaret. Undervisningen er en obligatorisk del av Forsvarets undervisning. Egne obligatoriske «Prestens timer» fikk en etter 2 verdenskrig. Denne ordningen kom til etter mønster fra Storbritannia (Padre's hour). De siste årene er det blitt utarbeidet både fagplaner og omfattende undervisningsopplegg, mens det ikke har vært noen prinsipiell drøftelse av grunnlaget for etikkundervisningen i Forsvaret og for feltprestenes medvirkning i denne undervisningen, utover tidligere feltprest Geir Afdals fagdidaktikk til etikkfaget i Forsvaret: *Forsvar av verdier?* (Afdal 1993).

Grunnlaget for etikkundervisningen i Forsvaret er imidlertid ikke bare av akademisk og prinsipiell interesse. Som en konsekvens av den omfattende debatten omkring krigsskoleprestens lærebok i etikk våren 1996, ble behovet for en prinsipiell drøftelse aktualisert. Dette reiser tre beslektede problemstillinger:

a. Personal problemstilling

Underviser presten i etikk på grunnlag av sin ordinasjon og under tilsyn og mandat av Kirken, eller underviser presten i etikk på grunnlag av sin fagkompetanse under tilsyn og mandat fra avdelingens sjef? Dersom det siste er utgangspunktet; vil andre personer med tilsvarende relevant kompetanse (filosofar, idéhistorikere m. fl.), kunne ivareta etikkundervisningen på lik linje med feltprester?

* Denne artikkelen er en omarbeidelse av en utredning som Luftkrigsskolepresten utarbeidet til Feltprestkorpsets teologiske fagråd for å få klargjort mandatspørsmålet for etikkundervisningen.

b. Formal problemstilling

Skal etikkundervisningen forstås som kirkens undervisning i Forsvaret, eller skal etikkundervisningen forstås som en integrert del av Forsvarets soldat-/befalsutdanning?

c. Material problemstilling

Skal etikkundervisningen basere seg på Kirkens tros- og bekjennelsesgrunnlag, eller skal etikkundervisningen basere seg på Forsvarets/samfunnets verdiholdninger?

Hensikten med denne artikkelen er å klargjøre mandatspørsmålet for etikkundervisningen. Mandatspørsmålet dreier seg om hvem som definerer form og innhold i etikkundervisningen og er dermed en sentral del av fagdidaktikken. Den kortfattede fagdidaktikken som idag foreligger til etikkfaget i Forsvaret, analyserer ikke denne problemstillingen i tilstrekkelig grad. Den diskusjonen som fulgte i kjølvannet av «Mælandsaken», har vist at det er behov for en grundig drøfting av dette spørsmålet. I tillegg til den konkrete saken vil denne artikkelen også ta utgangspunkt i diskusjon om feltprestenes enerett på etikkundervisning og religiøs virksomhet i Forsvaret.

2. Den aktuelle bakgrunnen

Mælandsaken

17. mars 1996 skrev Landsforeningen for Lesbisk og Homofil Frigjøring brev til Forsvarsministeren angående etikkundervisningen ved Krigsskolen. Bakgrunnen for deres engasjement var Krigsskoleprest Jens Olav Mælands etikkbok *På livets side* hvor avsnittet om homofili ikke var i samsvar med Landsforeningens eget syn. Boken var ikke i bruk som obligatorisk pensum ved skolen, men som støttelitteratur. I udatert brev til Landsforeningen svarer statsråden at «*undervisningen i etikk ved Krigsskolen skal ha forankring i de holdninger, verdier og normer som ellers er akseptert i vårt samfunn. På den annen side må det i undervisningen selvsagt kunne åpnes for debatt slik at ulike synspunkter kommer frem*». Videre responderer statsråden på den konkrete foranledning for brevet med å «*sørge for at boken trekkes helt ut av undervisningen slik at mitt standpunkt i denne saken gjøres helt klart*».

30. mai 1996 sender Feltprestkorpsets tilsynshavende biskop, biskop Andreas Aarflot, et brev til Forsvarsministeren hvor han stiller seg kritisk til statsrådets avgjørelse. Han mener statsrådets inngripen er «*et anslag mot min tilsynsmyndighet som biskop. Det vil innebære en uholdbar innskrenkning av kirkens lærefrihet dersom det skal øves politisk sensur mot presters undervisning i eller utenfor Forsva-*

ret». Videre stiller Aarflot spørsmålsteget ved den forvaltningsmessige side av vedtaket. Han mener det er viktig å innhente faglige vurderinger før slike saker avgjøres. Det største problemet i statsrådets vedtak er etter Aarflots mening antydningen om at etikkundervisningen skal baseres på en «*autorisert departemental etikkforståelse*». Aarflot fremhever at Kirkens forkynnelse og etiske veiledning ikke kan «*underlegges politisk kontroll og styring*».

Saken blir også tatt opp i Stortinget på spørretimen 5 juni 1996. Representanten Odd Holten (KrF) spør her Forsvarsministeren om han mener «*det er riktig å utelukke en etikkbok som representerer kirkens syn på sentrale etiske spørsmål fra denne undervisningen?*» Forsvarsministeren svarer at boken inneholder «*enkelte uheldige formuleringer om homofili som klart kan virke støtende og diskriminerende, og etter min mening være i strid med de holdninger, verdier og normer som ellers er akseptert i vårt samfunn*». Videre understreker statsråden at å fjerne boken som støttelitteratur ikke er ment som sensur av etikkundervisningen ved Krigsskolen. Han uttaler at ulike synspunkter på både samlivsformer og religion må få komme frem i debatten, men han ønsker ikke at «*Forsvaret skal kunne bli tatt til inntekt for det syn på homofili som framkommer i den omtalte lærebok*».

Forsvarsministeren svarer også på den kritikken som er fremkommet ved hans inngripen i Krigsskolens etikkundervisning. Han fremhever at det er Forsvarssjefen og i siste instans Forsvarsdepartementet som er ansvarlig for etikkfagets utforming. «*Selv om feltpresten normalt forestår den praktiske gjennomføringen av faget, er dette ikke å betrakte som Kirkens undervisning*». Han sier videre at undervisningen i etikkfaget legges opp i samsvar med Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse, der det heter at «*vi kan og skal ikke isolere oss fra den samfunnsmessige utvikling. Ledelse og samarbeid i Forsvaret må bygge på de verdier og normer som gjelder i samfunnet for øvrig*». Dette utdyper Forsvarsministeren i svar på tillegsspørsmålet. Her heter det: «*Det norske storting har gjennom å fatte vedtak om partnerskap sagt ganske klart ifra at homofilt partnerskap er akseptert som samlivsform. Det kan da ikke aksepteres at det i Forsvarets etikkundervisning trekkes skillelinjer der dette klassifiseres som noe uetisk*». Forsvarsministeren sier videre at «*feltpresten, når han opptrer som lærer eller instruktør ved etikkundervisningen, opptrer som instruktør basert på Krigsskolens læreplaner, ikke som prest i Den norske kirke*».

Debatten om feltprestenes enerett

I *Forsvarets Forum* nr. 18/96, tar informasjonssjef Barbro Sveen i Human-Etisk Forbund et oppgjør med det hun karakteriserer som feltprestenes «*enerett på livssyn blant soldater og offiserer*». Hun hevder videre at det ikke finnes noen form for «*livssynslikestilling i Forsvaret*». Sveen innser at en feltprest kan gjøre en god jobb også for en ateist, men sier at hennes inntrykk er at mange soldater blir møtt med religiøse floskler i møte med prestene. Sveen ønsker at Forsvaret skal gi innpass også for andre livssynsgrupper og trossamfunn.

I intervjuet berøres ikke prestens time/etikk direkte, men i et leserinnlegg i Forsvarets Forum nr. 20/96 tar korporal Thor Audun Saga opp tråden fra intervjuet med Sveen, hvor også etikkundervisningen blir behandlet. Korp Saga sier at han er blitt *«kommandert til etikkundervisning hos en feltprest - som i praksis viste seg å være et ensidig partsinnlegg for kristen etikk»*. Han fremholder videre at ordrene kom fra lavere befal, og at *«Forsvaret her, sikkert mot kirkens vitende og vilje, forgriper seg sterkt på religionsfriheten som for mange står som et meget viktig prinsipp»*. På denne bakgrunn etterlyser korp Saga klare retningslinjer for befalet som skal kommandere de vernepliktige. Vi merker oss her at korp Saga stiller sterke spørsmålstegn både til etikkundervisningens obligatoriske karakter og til selve innholdet i undervisningen. Han mener at etikkundervisningen fremstår som *«et ensidig partsinnlegg for kristen etikk»*.

3. Hjemler for etikkundervisningen i Forvaret

De grunnleggende hjemler for etikkundervisningen finnes i *Bestemmelser for Feltprestkorpsset*, BFPK 6-1 og BFPK 6-2. I tillegg til de referanser som oppgis i BFPK, finnes en sentral hjemmel i TJ 14-3 *Reglement for den indre tjeneste* pkt 45b hvor «Prestens time» inngår som en del av feltprestens oppgaver. BFPK 6-1 henviser til UD 0-1, undervedlegg A-3, hvor Prestens time/etikk fastsettes til 20 timer og inngår som en del av undervisningen i fellesdisipliner under førstegangs-tjenesten. Dette gjelder også for grunnleggende befalsutdanning, kfr. FO/PIII6 notat 5. feb. 91/164791/K-2.

BFPK 6-2, 2. mars 94 fastsetter formålet med prestens time/etikkundervisningen:

«Prestens timer/etikk er faglig undervisning og bevisstgjøring på etiske spørsmål med aktualitet for både det militære og det sivile liv, og med klar referanse til sentrale livssynsspørsmål.

Prestens timer/etikk er ikke gudstjeneste, andakt eller preken. Dette må klart presiseres og overholdes. Presten opptrer her på linje med andre instruktører. Det forutsettes likevel at undervisningen har et normativt preg, forankret i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier.

Det er av største betydning at presten henvender seg til personellet under den forutsetning at han taler til det moralsk ansvarlige menneske, slik at personellet engasjeres uten hensyn til personlig trosstandpunkt. Prestens time/etikk legges opp med sikte på spørsmål, samtale og debatt».

4. To kirkelige syn på feltprestens rolle i etikkundervisningen

Fra kirkelig hold har det i debatten etter «Mælandsaken» utkrystallisert seg to hovedsyn på prestens rolle i etikkundervisningen, og derigjennom også en ulik forståelse av mandatet for etikkundervisningen.

Presten som kirkens representant

Feltprestkorpsets faglige tilsynsmann, biskop Andreas Aarflot, har i debatten markert seg ut fra en sterk understrekning av det kirkelige. Aarflot fremholdt at feltprestene står under kirkelig tilsyn og at de er bundet av sitt ordinasjonsløfte. Etikkundervisningen i Forsvaret kan utfra feltprestenes ordinasjon og kirkelige tilsyn ikke forstås med Forsvaret som mandatgiver, men må forstås utfra et klart kirkelig mandat. Aarflot mener dette dreier seg om «*prestenes frihet i forkynnelse og undervisning, så lenge den skjer i samsvar med kirkens lære*». Aarflots posisjon kan karakteriseres som en sterk understrekning av det kirkelige ved feltpresttjenesten. Styrken ved Aarflots posisjon er at feltprestenes kirkelige basis vektlegges, samt at feltprestene ut fra denne modellen unngår to prinsipielt forskjellige roller som henholdsvis prest og instruktør. Svakheten ved Aarflots posisjon er at forholdet til Forsvaret og til Forsvarets øvrige virksomhet, må betegnes som heller uavklart. Aarflot har ikke gått inn på de viktige problemstillingene om hvorvidt etikkundervisningen kan forstås som en integrert del av den grunnleggende soldat/gasteutdannelsen, slik det er forutsatt i dagens hjemler, ei heller til spørsmålet om obligatorisk fremmøte ved undervisningen.

Presten som instruktør

Tidligere krigsskoleprest (Krigsskolen Gimlemoen) Odd Terje Døvik har et helt annet utgangspunkt enn Andreas Aarflot. I en artikkel i Vårt Land 10. juni 1996 tar han opp debatten om Mælands etikkbok. Døvik mener at feltprestene må skille mellom etikkundervisningen og den øvrige virksomhet. Han mener etikkundervisningen i Forsvaret ikke er kirkens undervisning, men «*en integrert del av soldatopplæringen*». I Forsvaret er all undervisning på vegne av sjefen. Feltpresten fremstår først og fremst som fagperson og sakkyndig. «*Det er i kraft av sin teologiske kompetanse feltpresten underviser i etikk, ikke i kraft av sin ordinasjon*». Han mener videre at etikkundervisningen er «*Forsvarets undervisning*». Dette medfører at presten kommer inn i en dobbeltrolle og verdikonflikt, «*fordi den verdimeslige basis for de to funksjonsområdene er forskjellig. Som prest står man på kirkens grunn, som etikkinstruktør må man nødvendigvis forholde seg til den pluralisme Forsvaret dels gjenspeiler, dels er satt til å forsvare*». Døvik mener det mest konsekvente ville være å legge etikkundervisningen i andre hender, og han tror denne debatten vil fremskyndes av et feltprestkorps «*som ikke ser forskjellen mellom prekestol og kateter*».

5. Formalplassering av etikkundervisningen i Forsvaret

I dette avsnittet vil jeg forsøke å plassere etikkundervisningen i forhold til annen undervisning både i skole og kirke. Det er med andre ord tale om bestemmelse av undervisningens «*Gattung*» og «*Sitz im Leben*».

a. Undervisningens institusjonelle kontekst

Etikkundervisningen skjer innenfor Forsvaret. Fagplaner, formål og sikte er godkjent og fastlagt av Forsvaret. De formelle hjemlene for undervisningen finnes derfor utelukkende innenfor Forsvarets kontekst. Imidlertid er det Feltprestkorpset som har fått i oppdrag av Forsvaret å utarbeide de forskjellige fagplanene for etikkundervisningen i Forsvaret.

b. Undervisningens plass innenfor Forsvaret

Etikkundervisningen blir i gjeldende hjemler fastsatt som en del av den obligatoriske grunnutdannelsen for soldater/gaster i førstegangstjenesten. Det finnes derfor ikke noen fritaksordning for de som ikke ønsker å følge etikkundervisningen, slik tilfellet er når det gjelder kirkeparader. Det er derfor tydelig at etikkundervisningen har en annen status enn kirkeparader og bønn på linje. I BFPK understrekes det at etikkundervisningen ikke er «*gudstjeneste, andakt eller preken*». Dette presiseres i *TJ 19-2-1, Hefte 0: Kirken i Forsvaret*, pkt. 3. Der heter det at Prestens time ikke er forkynnelse, men «*sjefens time i etikk*». Det er tydelig at prestens funksjon i etikkundervisningen her blir forstått som et utslag av forståelsen av feltpresten som «*sjefens veileder i etiske og moralske spørsmål*».

c. Begrunnelsen for etikkundervisningen

De soldatene/gastene som er inne til førstegangstjeneste er alle over 18 år og er dermed myndige i både religiøs og politisk betydning. Det betyr at undervisning for dem får en annen begrunnelse enn undervisning i grunnskolen. Det er større likhetstrekk med undervisningen i videregående skole både formalt og materialt. I formålsparagrafen for den videregående skole heter det bl.a. at den videregående skole skal «*bidra til å utvide kjennskapet til og forståelsen av de kristne grunnverdier, vår nasjonale kulturarv, de demokratiske ideer og vitenskapelig tenkemåte og arbeidsmåte*» (Asheim 1987:76). Det er endel likheter mellom formålet for etikkundervisningen i BFPK 6-2-2 og den videregående skoles formålsparagraf. I begge legges det vekt på en verdimeisig forankring, samtidig som denne forankring ikke har noe særlig høyt taksomatisk nivå. Den grunnleggende forskjellen på Forsvaret og den videregående skole er at mens videregående skole i prinsippet er frivillig, er Forsvaret i prinsippet obligatorisk. Videre har videregående skole en fritaksordning for undervisningen, mens det ikke finnes et slikt unntak i Forsvaret. Et interessant historisk aspekt som kan være

verd å se nærmere på, er at etikkundervisningen kan forstås innenfor rammen av «nasjonal folkefostring». En slik terminologi brukes i den kongelige resolusjonen om opprettelse av feltpresttjeneste etter 2. verdenskrig. I tillegg til forkynnelse, kirkelige handlinger og sjelesorg sies det at feltprestene skal bidra til «nasjonal-kulturell folkefostring» (sic!). Det er da mulig å forstå begrunnelsen for prestens time/etikkundervisningen ut fra dette historiske perspektivet.

d. Undervisningens hensikt

I BFPK slås det fast at etikkundervisningen skal dreie seg om «*etiske spørsmål med aktualitet for både det militære og det sivile liv og med klar referanse til sentrale livssynsspørsmål*». Her understrekes klart at det er etiske spørsmål som har hovedvekten. I forhold til tidligere BFPK har det imidlertid skjedd en viss utvidelse av definisjonen. Tidligere var det orientering om sosialetiske spørsmål som var utgangspunktet, mens i den nye BFPK er dette forandret til undervisning og bevisstgjøring på etiske spørsmål. Det betyr at etikkundervisningen ikke bare skal ta opp typiske sosialetiske spørsmål, men også mer individetiske og livssynsmessige spørsmål.

e. Undervisningen som prestens time

I fagplanene blir «etikkundervisning» og «prestens time» anvendt som synonyme. Det forutsettes dermed at det er presten som har etikkundervisningen. I BFPK 6-2 forutsettes det at presten i etikkundervisningen opptre «på linje med andre instruktører». Samtidig utfører presten tjeneste i Forsvaret ut fra kirkelig ordinasjon og kollas. Han står under faglig tilsyn av Feltprosten/biskopen i Oslo. I BFPK blir etikkundervisningen definert som «faglig undervisning». Det kan derfor være nærliggende å forstå etikkundervisningen som underordnet den faglige linje og ikke den militære kommandolinje i Forsvaret.

6. Avklaring av mandatinnehaverne

Hvem har rett til å bestemme hva som skal foregå i etikkundervisningen i Forsvaret? Når vi spør slik, spør vi etter hvem som har ansvar og myndighet. I pedagogisk fagterminologi er dette spørsmålet etter pedagogisk mandat (Asheim 1987:24). Et grunnleggende spørsmål er spørsmålet om hvem som er mandatinnehavere. En kan prinsipielt tenke seg flere mandatinnehavere i relasjon til etikkundervisningen i Forsvaret:

a. Soldaten/gasten

Som nevnt er elevene i etikkundervisningen myndige i både religiøs og statsrettslig forstand. I grunnskolen er det vanlig å tale om «foreldreretten» som den grunnleggende. Når eleven når myndig alder, kan en så tenke seg at han

overtar «foreldreretten» selv og dermed fremstår som mandatinnehaver. I tillegg understrekes det i BFPK 6-2 at presten skal tale til «*det moralsk ansvarlige menneske*». Det forutsettes dermed at soldaten/gasten ikke skal være en passiv tilhører, men at undervisningen skal legges opp ut fra idealet om «*spørsmål, samtale og debatt*». Dette gir soldaten/gasten et stort ansvar for undervisningens innhold og struktur.

b. Presten

Etikkundervisningen blir også definert som «Prestens time». Det er feltpresten som i stor grad legger opp den konkrete undervisningen ved avdelingen. Selv om det er gitt rammeplaner fra sentralt hold, står feltpresten i realiteten meget fritt med hensyn både til hvilke emner han vil ta opp og vinklingen av de forskjellige emnene. I BFPK 6-2 er det presten det refereres til i fastsettelsen av formålet med etikkundervisningen. I tillegg er presten fagmann på området og en fratagelse av prestens pedagogiske mandat, vil lett gjøre ham til en pedagogisk teknolog. Når presten gis et mandat for etikkundervisningen, er det samtidig viktig å understreke at dette mandatet også er et bundet mandat. En feltprest må ha klart for seg at han er ansatt på bestemte premisser. Han skal utføre et nærmere definert oppdrag. Dette oppdraget angir ramme for arbeidet.

c. Forsvaret

Undervisningen skjer som en del av Forsvarets obligatoriske undervisning for dem som er inne til førstegangstjeneste og ved Forsvarets skoler. Det er Forsvaret som fastsetter og godkjenner rammetimetall, hjemler, formål og veiledende undervisningsmateriell. Det er videre lokal sjef som fastsetter sted og tidspunkt for prestens time og som har ansvaret for at personellet møter opp til undervisningen. Forsvaret har derfor formelt sett en sterk mandatposisjon.

d. Samfunnet/opinionen

Forsvaret er en del av samfunnet og etikkundervisningen skal dessuten tangere de etiske spørsmål som er aktuelle i samfunnsdebatten. Den generelle samfunnsdebatten og samfunnets/opinionens synspunkter vil naturlig nok gjenspeile seg både i den konkrete diskusjonen i prestens time og i holdningene hos soldatene/gastene og Forsvaret. Allikevel kan en ikke si at samfunnet/opinionen er noen sterk mandatinnehaver, ut fra et formalt perspektiv.

e. Kirken

Den norske kirke har både i kraft av statskirkeordningen og gjennom opprettelsen av Feltprestkorpset en særskilt plass innenfor Forsvaret. Samtidig som Feltprestkorpset er et prosti i Oslo bispedømme, har det også en militær tilknytning som del av Forsvarets Overkommando. Denne doble strukturen med både faglige og

militære linjer danner grunnlaget for dagens ordning med feltprester. Dette får dermed også prinsipielle følger for etikkundervisningen. Kirken gis en faglig og teologisk tilsynsmyndighet med hele feltprestens virksomhet i Forsvaret, hvilket også vil si etikkundervisningen.

7. En prinsipiell teologisk avklaring av etikkundervisningen

Hensikten med dette punktet er å plassere etikkundervisningen i Forsvaret inn i en prinsipiell teologisk ramme. Den grunnleggende hermenevtiske struktur tar utgangspunkt i den såkalte «to-regimentslæren». Grunnspørsmålet er: I hvilken grad kan etikkundervisningen karakteriseres som «kristen», og dermed i kvalifisert forstand inngå som en del av feltprestens kjerneoppgaver?

To-regimentslæren er ikke først og fremst et dogme, men mer en hermenevtisk tolkningsnøkkel for all luthersk teologi. Kort sagt går den ut på å skjelne mellom to linjer i Guds verdensstyre. Gud styrer sin verden på to måter. Dette henger sammen med forståelsen av 1 og 2 trosartikkel, hvor Gud bekjennes som henholdsvis skaper og forløser. Gjennom første trosartikkel forstås Gud som verdens skaper og opprettholder. Gud styrer indirekte gjennom naturens prosesser, historiens gang, lov og rett, offentlige institusjoner som f.eks. Forsvaret. Dette er Guds «verdslige regimente». Gjennom annen trosartikkel forstås Gud som forløseren som virker gjennom frelseshistorien, evangeliets forkynnelse og sakramentenes forvaltning. Dette er Guds «åndelige regimente». Disse to linjene skal ikke sammenblandes, men heller ikke adskilles. Det verdslige regimente trenger evangeliets lys. Derfor skal kirken både forkynne lov og evangelium. Det kan derfor tales om at det må være en interaksjon mellom de to regimentene. En slik forståelse av to-regimentslæren avgrenser seg dermed fra tanken om statens og politikens «egenlovmessighet», en tolkning som fikk fatale konsekvenser for den lutherske kirken i Tyskland under nazistenes styre.

I tillegg til den hermenevtiske struktur, som tar utgangspunkt i to-regimentslæren, kan det prinsipielle teologiske grunnlaget også suppleres med *tanken om den allmenne åpenbaring*. Denne tanken har en strukturell likhet med to-regimentslæren og henger prinsipielt sammen med den. Ifølge tanken om den allmenne åpenbaring har Gud åpenbart seg både gjennom sitt skaperverk, den allmenne historie og gjennom evangeliet og frelseshistorien. Den allmenne åpenbaring er prinsipielt tilgjengelig for alle, slik at kristentro ikke er nødvendig for å forstå den allmenne åpenbaring. Dette medfører at det er mulig å diskutere og komme til enighet på en hel rekke punkter som bl. a. gjelder etiske spørsmål. Det er mulig å anvende fellesmenneskelige redskaper som fornuft, logikk, følelser og tradisjoner uten å gjøre dem absolutt avledet av den spesielle åpenbaring.

Med dette grunnleggende utgangspunkt kan vi så gå til etikkundervisningen for å søke å plassere den inn i en teologisk prinsipiell ramme.

Ifølge BFPK 6-2 er undervisningen «*faglig undervisning og bevisstgjøring på etiske spørsmål med aktualitet for både det militære og det sivile liv og med klar*

referanse til sentrale livssynsspørsmål». Undervisningen skal samtidig ha «*et normativt preg forankret i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier*». Personellet skal videre engasjeres «*uten hensyn til personlig trosstandpunkt*», ved at presten skal ha som forutsetning at han taler til «*det moralsk ansvarlige menneske*».

Det formålet som er nedfelt i BFPK forutsetter tydelig en allmenn tilnærming til etikkproblematikken. Det er derfor klart at etikkundervisningen må ta utgangspunkt i linjen fra 1. trosartikkel. Etikken kan derfor ikke ha et kristosentrisk eller evangelisk utgangspunkt. Dette medfører at etikken ikke kan søkes begrunnet i en barthiansk preget konsepsjon, men må ta utgangspunkt i to-regimentslæren og tanken om den allmenne åpenbaring. Dersom en som prest skulle ta utgangspunkt i et kristosentrisk forståelse av etikken, ville det fastsatte formålet med etikkundervisningen blitt vanskelig å komme i rette med. Det ville i tillegg være vanskelig i å begrunne en obligatorisk etikkundervisning for de vernepliktige med dette utgangspunktet uten å havne i en teokratisk tankegang.

Med utgangspunkt i to-regimentslæren og tanken om den allmenne åpenbaring er det mulig å fastholde en etikkundervisning som ikke har som hensikt å bringe soldatene frem til en kristen tro, men samtidig anerkjenne undervisningen som helt ut teologisk forsvarlig.

Samtidig er det viktig å understreke den prinsipielle sammenhengen det må være mellom de to regimentene og mellom den allmenne og den spesielle åpenbaring. Kirken/presten har et ansvar for å holde dem sammen i sin forkynnelse. Det går ikke an å isolere dem fra hverandre. Det innebærer at den spesielle åpenbaring kan kaste lys over og korrigere den allmenne åpenbaring.

8. Etikkundervisningens normative tilknytning

Selv om BFPK 6-2 avgrensner undervisningen fra handlinger som gudstjeneste, andakt eller preken, så slås det likevel fast at forutsetningen er at «*undervisningen har et normativt preg forankret i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier*». Det forutsettes dermed at undervisningen ikke bare skal være en generell orientering om ulike etiske emner, men at undervisningen skal ha et normativt preg.

Den materiale bestemmelsen av normgrunnlaget er imidlertid svært generell og allmenn. Hva er det som ligger i «*samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier*»? Skal uttrykket henviser til den såkalte «kulturarven» (et historisk normativt sikte)? Eller skal uttrykket henviser til det som er allment akseptert i samfunnet idag (et aktuelt normativt sikte)? Den mest sakssvarende forståelsen av dette utsagnet er trolig en form for kombinasjon mellom det historiske og det aktuelle sikte.

Det norske samfunn har vært et relativt homogent samfunn i verdimesig forstand. Den kristne enhetskulturen har satt dype spor i den norske selvforståelsen. Derfor vil den kristne tradisjonen spille en viktig rolle i hva som defineres som

etikkundervisningens normative grunnlag. Samtidig er det viktig å være klar over at samfunnet er i ferd med å bli mer verdipluralistisk (såkalt vertikal pluralisme) enn tidligere. Dersom en skal forstå etikkundervisningens normative forankring under et aktuelt sikte, vil forholdet til det spesifikt kristne innslaget i grunnverdiene bli preget av en stor grad av spenning.

Denne spenningen må etikkundervisningen ta hensyn til, samtidig som det forutsettes at dette er mulig uten at det vil sprengte etikkundervisningens enhet. Det mønsteret som avtegner seg på bakgrunn av den fastsatte normative forankring, er tanken om at det finnes mange fellesverdier i det norske samfunnet, fellesverdier som er av en slik art at det gir mening å tale om et verdsett som kan danne en normativ basis for etikkundervisningen i Forsvaret. Den mest fremtredende problemstillingen i vår sammenheng vil fremkomme i en situasjon der forståelsen av de historiske og kulturelle grunnverdiene spriker mellom de viktigste aktørene (Forsvaret og Kirken) i relasjon til etikkundervisningen.

I *Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse i Forsvaret* (oktober 1992) er det et eget kapittel om Forsvaret i samfunnet. Her heter det: «*Forsvaret og øvrige deler av samfunnet griper inn i og påvirker hverandre. Forsvarets oppgaver i krig gjør at vi på en del områder må stille andre krav enn det som ellers er vanlig, men vi kan og skal ikke isolere oss fra den samfunnsmessige utvikling. Ledelse og samarbeid i Forsvaret må bygge på de verdier og normer som gjelder i samfunnet forøvrig. Forsvarets ledere må være åpne for impulser fra alle deler av samfunnet for også på denne måten å få inspirasjon til nytenkning og videreutvikling*».

Som tidligere nevnt, refererer forsvarsminister Kosmo til dette punktet når han responderer på Holtens spørsmål i Spørretimen 5. juni 1996. I tilleggssvaret sier Kosmo videre: «*Ledelse og samarbeid må bygge på de verdier og normer som gjelder i samfunnet for øvrig. Det norske storting har gjennom å fatte vedtak om partnerskap sagt ganske klart ifra at homofilt partnerskap er akseptert som samlivsform. Det kan da ikke aksepteres at det i Forsvarets etikkundervisning trekkes skillelinjer der dette klassifiseres som noe uetiskt*».

Denne argumentasjonsrekken reiser to viktige prinsipielle spørsmål: Hvordan skal *Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse* forstås? Det er mye som taler for at Kosmos utgangspunkt, hvor han forutsetter at personellet i Forsvaret er forpliktet på Forsvarssjefens grunnsyn, er relevant. Allikevel har også feltprestene en faglig tilsynsmann som står utenfor det militære systemet. Denne tilsynsmyndigheten er fastsatt ved kongelig resolusjon, og står derfor formelt sterkt. Det grunnleggende og vanskelige spørsmålet er imidlertid om den kirkelige tilsynsmyndigheten også strekker seg inn i etikkundervisningen. Selv om en kan følge Kosmo i hans argumentasjon for at også etikkundervisningen skal være i samsvar med de prinsippene som er nedfelt i *Forsvarssjefens grunnsyn*, er det grunn til å stille spørsmålsteget ved den tolkningen som Kosmo her foretar. Kapitlet: «*Forsvaret i samfunnet*» kan på den ene side tolkes som at Forsvaret lojalt skal følge regjeringens politikk. Dette er en tolkning som har støtte i tradisjonell tenkning. Ifølge den store militærteoretikeren Carl von Clausewitz

skal krigen forstås som en fortsettelse av politikk med andre midler. Det innebærer at Forsvaret skal forstås som et politisk instrument og at Forsvarets personell derfor skal være lojale mot den politiske ledelse.¹²⁰ På den annen side kan også kapittelet forstås som et uttrykk for at Forsvaret må være relevant også i et moderne samfunn, men at Forsvaret har plikt til å holde en høy standard.

Det andre spørsmålet er av enda større prinsipiell betydning. Kosmo foretar en følgeslutning fra et politisk vedtak som ble gjort med meget knapt flertall, til at dette dermed er etisk korrekt. Det som vedtas politisk, er dermed også kvalifisert etisk. En slik følgeslutning er imidlertid svært problematisk. Kosmos prinsipielle argumentasjon fra situasjon til norm kan tilbakevises på et vitenskapsteoretisk grunnlag. På den annen side kan en også oppfatte Kosmos argumentasjon som et uttrykk for en positivistisk rettsoppfatning, hvilket i seg selv er en helt legitim posisjon. Til forskjell fra en positivistisk rettsoppfatning, er det også mulig å ha en naturrettslig oppfattelse. En slik oppfattelse skiller mellom retten som et apriorisk element og den positive retten som et aposteriorisk element.

9. Embedssyn og etikkundervisning

Det er feltprestene som underviser i etikk i Forsvaret. Skjer denne undervisningen på grunnlag av feltprestens ordinasjon eller skjer den på grunnlag av feltprestens fagkompetanse? Fra kirkelig hold er dette blitt besvart på to helt ulike måter. Biskop Aarflot har, som påvist tidligere, argumentert for at presten underviser på grunnlag av sin ordinasjon og under tilsyn av biskopen, mens tidligere feltprest Døvik har argumentert for at presten i etikkundervisningen går inn i en instruktørrolle. Bak disse to posisjonene er det tydelig to forskjellige pastorale grunnposisjoner. Det er ikke uten videre lett å identifisere klare og entydige embedsteologiske posisjoner ut fra det foreliggende materiale, men det er allikevel klart at Døvik tar utgangspunkt i en mer funksjonelt rettet embedsteologisk posisjon enn det Aarflot gjør. Døvik mener feltpresten kan gå inn og ut av forskjellige funksjoner, slik at feltpresten i etikkundervisningen representerer noe annet enn i en liturgisk sammenheng. Døviks poeng er at det må skilles mellom «prekestol og kateter». Dette representerer forskjellige «*Sitz im Leben*» og det får også følger for forståelsen av presten. Døviks argumentasjon kan karakteriseres som en funksjonell argumentasjon. Aarflot på sin side er opptatt av det kirkelig helhetsmessige. Det er ut fra det foreliggende materialet vanskelig å karakterisere Aarflots embedsteologiske posisjon, da argumentasjonen tar utgangspunkt i «*biskopens tilsynsmyndighet*» og «*kirkens lærefrihet*». Det sies ikke noe direkte om forståelsen av prestens person eller rolle. Allikevel er det tydelig at Aarflot tar avstand fra tankegangen om at feltpresten kan gå inn og ut av ulike roller. Dermed kan ikke Aarflots posisjon karakteriseres som funksjonalistisk. På den andre side

¹²⁰ Jfr. Generalmajor Werner Christies artikkel i *Heimevernsbladet* 1/97: «Tradisjonelt skal offiserene være regjeringens blanke sverd som skal kunne svinge til høyre og venstre, de skal sørge for makt og disiplin i nødens stund, og politiserende generaler er som kjent en vederstyggelighet».

er det heller ikke grunnlag for å karakterisere hans posisjon som personalistisk, til det er det foreliggende materiale for snevert. Uansett understreker Aarflot at presten er underlagt biskopen i all virksomhet. Dette kunne da tyde på en posisjon i retning av det personalistiske.

Selv om de to embedsteologiske grunnposisjonene: det funksjonalistiske og det personale ikke kan utledes klart utfra det foreliggende materialet, er disse to grunnposisjonene et relevant hermenevtisk utgangspunkt for å drøfte den foreliggende problemstillingen. Dersom en tar utgangspunkt i en funksjonalistisk embedsforståelse, er det relevant å foreta et kvalitativt skille mellom feltprestens pastorale oppgaver og andre pålagte oppgaver, som f. eks. etikkundervisningen. Feltpresten opptrer da i etikkundervisningen ikke som prest, men som fagperson i etikk. Denne undervisningen forstås dermed ikke som en del av feltprestens kirkelige virksomhet, men som instruktørvirksomhet i Forsvaret. Som instruktør er kravet at en skal ta utgangspunkt i de gjeldende fagplaner og undervise i samsvar med Forsvarets grunnsyn på ledelse. Andre krav eller bindinger kan ikke gjøres gjeldende. Det er i fagplanene fastsatt at undervisningen skal ha en normativ karakter. Det grunnleggende spørsmål utfra et funksjonalistisk embedssyn vil være om presten/personen som underviser kan gå god for det normative grunnlaget i forhold til sin egen samvittighet. En eventuell kirkelig tilsynsmyndighet overfor undervisningen vil imidlertid måtte avvise, da undervisningen ikke blir definert inn under prestens ordinasjonsforpliktelse.

Med utgangspunkt i en personal embedsforståelse vil hele prestens liv, lære og virksomhet bli forstått og vurdert i lys av ordinasjonsforpliktelsen. Presten er forpliktet på kirkens tro og lære i alt han gjør, både i liturgisk sammenheng og i sekulær sammenheng. Det er umulig å skille mellom forskjellige normgrunnlag da dette vil skape en uholdbar dobbeltrolle og dobbeltkommunikasjon. Også med utgangspunkt i et personalt embedssyn vil en forutsette at etikkundervisningen har en annen «Sitz im Leben» enn liturgisk tjeneste, men at presten i alle «Sitz im Leben» fremstår som prest. Presten vil da undervise i etikk på grunnlag av sin ordinasjon og er dermed underlagt ordinasjonsforpliktelse og kirkelig tilsyn. Det innebærer at biskopen også har tilsynsmyndighet overfor etikkundervisningen i Forsvaret.

Begge disse grunnposisjonene har sine styrker og svakheter. Styrken med den funksjonalistiske posisjonen er understrekningen av at etikkundervisningen er noe annet enn prestens forkynnelse. Etikkundervisningen er i fagplanene definert som faglig undervisning, og det blir understreket at den ikke er forkynnelse eller lignende. Svakheten med denne posisjonen er imidlertid at feltpresten lett kan komme i en uholdbar dobbeltrolle og står i fare for å dobbeltkommunisere med tilhørerne dersom han skal ta utgangspunkt i forskjellige normgrunnlag når han møter soldatene/gastene i hhv. undervisning og forkynnelse/sjelesorg. Det er ikke som privatperson han underviser, men både tilhørerne og undervisningsansvarlig (Forsvaret) oppfatter ham som feltprest. Styrken med den personale posisjonen er at feltpresten kan ta utgangspunkt i en integrert basis for hele sin tjeneste.

Feltpresten kan forholde seg til ett normgrunnlag og én faglig tilsynsmyndighet. Svakheten med denne posisjonen er at relasjonen til undervisningens oppdragsgiver kan bli svak. Da undervisningen blir definert som en obligatorisk del av soldatutdannelsen, vil en slik grunnposisjon kunne komme i konflikt med viktige forutsetninger for etikkundervisningens obligatoriske og allmenne karakter.

10. Sammenfatning

Det er Forsvaret som fastsetter rammene og formålet for den etikkundervisningen som foregår innenfor Forsvaret. Forsvaret må derfor forstås som den grunnleggende mandatinnehaver. Dette innebærer imidlertid ikke at Forsvaret ikke kan delegerer myndighet til fagledd for å utarbeide nærmere rammer og innholdsbestemmelse av faget. Feltprestkorpset har stått for utarbeidelsen av materiellet, og dette er en praksis som har vist seg hensiktsmessig.

Tradisjonelt er det feltprestene som har stått for selve undervisningen i etikk ved avdelingene. I andre land, som også har feltprester, er det eksempler på at andre fagpersoner har stått for undervisningen. Det er flere som har hevdet at det bør være andre fagpersoner som står for etikkundervisningen. Dette begrunnes ofte i en økende verdipluralisme i samfunnet. Feltprestenes plass i Forsvaret er en interessant og viktig diskusjon. Imidlertid kan vi ikke se at verdipluralismen pr. idag er av en slik art, at en endring av praksis er påkrevet. Gjeldende praksis fungerer tilfredsstillende, og feltprestene bør fortsatt stå for etikkundervisningen i Forsvaret. Et moment som taler for at det er feltprestene som skal ha ansvaret for etikkundervisningen, er at feltprestene gjennom konvensjonene om Krigens folkerett har en bestemt plass i krigstid. Feltpresten følger soldatene i såvel fred som i krig, og den etikkundervisningen som foretas i fredstid skal også være med på å forberede soldatene til en krigssituasjon.

Feltprestene har en hel rekke oppgaver som ikke står på samme prinsipielle linje. Det er forskjell på gudstjeneste og sosialsaker. På samme måte har etikkundervisningen sin egen forankring, som ikke stiller feltpresten fritt med hensyn til rammene og innholdet i undervisningen. Feltprestens kjerneoppgave er å forkynne ordet og forvalte sakramentene. Andre oppgaver er tilleggsoppgaver og har en annen prinsipiell vekt.

Etikkundervisningen er en obligatorisk del av soldatutdannelsen. Det er ingen fritaksmulighet slik det er for gudstjenester som feltpresten forretter. Dette innebærer at etikkundervisningen ikke i form eller innhold skal kunne forveksles med denne. Det slås fast at det er faglig undervisning og bevisstgjøring på etiske spørsmål. Samtidig skal det være en klar referanse til sentrale livssynsspørsmål. Videre skal undervisningen ha et normativt preg. Det innebærer at presten ikke bare skal undervise i deskriptiv etikk, men også i normativ etikk. Samtidig understrekes det at personellet skal engasjeres uten hensyn til personlig trosstandpunkt.

Det normative grunnlaget for etikkundervisningen blir definert som «samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier». Dette er et normativt grunnlag som ikke nødvendigvis sammenfaller med Den norske Kirkes bekjennelse. Allikevel kan den kristne tro og kirkens lære sees på som en sentral og viktig del av de historiske og kulturelle grunnverdier.

Dersom etikkundervisningen bare var undervisning i deskriptiv etikk, ville ikke normgrunnlaget spille noen fremtredende rolle. Så lenge undervisningen har et normativt preg, forutsettes det at feltpresten skal undervise normativt. Dersom den samfunnsmessige utviklingen medfører en grunnleggende idémessig konflikt mellom de rådende grunnverdier i samfunnet/Forsvaret og feltprestens lovpålagte forpliktelse på kirkens bekjennelsesgrunnlag, er det skapt en situasjon som vanskeliggjør ordningen med at feltprestene skal undervise i etikk.

Selv om etikkundervisningen har en mer generell og svakere normativ basis enn Den norske kirke, kan feltprestenes medvirkning i undervisningen legitimeres ut fra to-regimentslæren. Denne hermenevtiske modellen tar imidlertid utgangspunkt i en interaksjon mellom de to regimentene. Dersom det oppstår en prinsipiell og vedvarende konflikt mellom regimentene, basert på grunnleggende forskjellige normgrunnlag, kan feltprestenes medvirkning både føre til en problematisk legitimering og til en uholdbar «schizofreni» mellom rollen som prest og etikkinstruktør.

Feltpresten er i alt sitt arbeide og liv underlagt kirkelig tilsyn. Det medfører derfor at presten også i etikkundervisningen er underlagt dette tilsynet. Tilsvarende er alle prester, også sivile, underlagt kirkelig tilsyn også i spørsmål som ligger utenfor gudstjenesten og kontorholdet. Dersom det kirkelige tilsynet finner at feltprestene tvinges til å basere sin undervisning på et normgrunnlag som på avgjørende punkter avviker fra Kirkens tro, må feltprestene trekkes tilbake fra en slik undervisning, og Forsvaret må finne andre instruktører.

Som nevnt er det to grunnposisjoner fra kirkelig hold: Aarflots og Døviks. Den første forstår etikkundervisningen som et rent kirkelig anliggende, mens den andre forstår etikkundervisningen utelukkende som Forsvarets anliggende. Ingen av disse posisjonene kommer til rette med etikkundervisningens art, en mellomposisjon mellom Aarflots og Døviks synspunkt er etter min mening mest adekvat. På den ene side må etikkundervisningen forstås som en del av Forsvarets undervisning, og på den andre siden har kirken et tilsynsansvar med feltprestene som underviser i etikk. Videre har Forsvaret gitt Feltprestkorpset i oppgave å utarbeide materiell og planer for undervisningen. Så lenge dette er tilfelle, er det ikke noen grunn til å trekke feltprestene ut av etikkundervisningen. Dersom de forutsetningene som nå ligger til grunn, i en gitt situasjon skulle endre seg i negativ retning, må det kirkelige tilsyn ta opp ordningen med feltprestenes undervisning i etikk til ny og kritisk vurdering.

Anvendt materiale

- Afdal, Geir, 1993: *Forsvar av verdier? Fagdidaktikk til etikkfaget i Forsvaret*.
- Asheim, Ivar og Sverre Dag Mogstad, 1987: *Religionspedagogikk*. Oslo.
- Christie, Werner: «Offiseren», *Heimevernsbladet* 1/97.
- Døvik, Odd Terje: Innlegg i *Aftenposten* 6. juni 1996.
- Døvik, Odd Terje : Innlegg i *Vårt Land* 10. juni 1996.
- Feltprosten: *Bestemmelser for Feltprestekorpset* (BFPK), 1989 med senere endringer.
- Feltprosten: *Prestens time under førstegangstjenesten* (TJ 19-2-1).
- Forsvarets Forum*: Artikkel: «Forlanger likestilling», nr 18/96, 25. september 1996.
- Forsvarets Overkommando/Hærstaben, 1991: *Reglement for den indre tjeneste* (TJ 14-3).
- Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse i Forsvaret*, Forsvarets overkommando oktober 1992.
- Kosmo, Jørgen: Brev til Landsforeningen for Lesbisk og Homofil Frigjøring, udatert.
- Mathisen, Georg: «Hvorfor er det religiøs bakgrunn som avgjør hvem som blir ansatt som “Forsvarets medmennesker”»?», lederartikkel i *Forsvarets Forum*.
- Saga, Thor Audun: Innlegg i *Forsvarets Forum* 20/96 23 oktober 1996.
- Stortinget, referat fra møtet i Stortinget 5 juni 1996: sak nr 1: spørretime sp mål 34.
- Utaker, Helge: Innlegg i *Vårt Land* 12 juni 1996.
- Aarflot, Andreas: Brev til Forsvarsministeren 30 mai 1996.

Summary

«The Question of Mandate in the Education in Ethics in The Armed Forces»

The article discusses the education in ethics (Padre`s hour) in The Norwegian Armed Forces, with focus on the question of mandate. The author, Major Nils Terje Lunde is chaplain and instructor in ethics at The Royal Norwegian Air Force Academy. The background for the question of mandate in the education in ethics is a discussion two years ago about a book in ethics written by the former Chaplain of The Norwegian Military Academy. The principal question is: Is the education in ethics based on the general accepted values in society or is it based on the moral teachings of the Church? The article conclude that the principal holder of mandate is The Armed Forces, but the Church can and have to resign from participating in the education if the basic values for the education are in conflict with the moral teachings of the Church.

Major Nils Terje Lunde, cand. theol. Brøsetveien 127, 7046 Trondheim. Prest ved Luftkrigsskolen i Trondheim. Har tidligere undervist ved Diakonhjemmets Teologiske Høyskole og ved Luthersk Bibel- og Menighetsseminar.

Krigens folkeetikk?

- et forsøk på å formulere en etisk basis for den skriftlige delen av krigens folkerett

AV MAJOR BÅRD MÆLAND

1. Krigens folkerett og krigens folkeetikk

«Vi er godt innenfor Genevèkonvensjonene når vi behandler krigsfanger slik!». Jeg har hørt denne og lignende uttalelser ved ulike anledninger. Men hva er det egentlig man forsøker å si med dette?

I utgangspunktet sier man selvsagt dette for å legitimere det man faktisk gjør – i dette tilfelle: behandlingen av krigsfanger. Det ligger ikke sjelden i kortene at man opptrer helt på kanten av hva man bør tillate seg – sympatisk kalt «gråsoner». Utsagn av den type som er nevnt ovenfor, kommer da også gjerne som svar på kritiske spørsmål fra tilfeldige utenforstående.

Men vi kan gå videre og spørre: Hvilken type legitimering er det man søker ved å hevde at man er innenfor Genevèkonvensjonenes bestemmelser? Jeg mener det finnes to ulike alternativer: a. En *juridisk* legitimering, og b. en *etisk*. Sagt med andre ord: Det å trekke frem Genevèkonvensjonene, kan gjøres på ulike måter. Noen bruker det til å si at «Vi kunne handlet annerledes (verre), men ønsker (av helt pragmatiske årsaker) å holde oss innenfor lovens rammer!». For andre betyr det mer i retning av at «Vi gjør vår militære innsats på en moralsk høyverdig måte!», eller: «Vi handler (tross alt?) humant når vi gjør dette på denne måten!».

Denne mer «folkelige» forståelsen av deler av krigens folkerett,¹²¹ penser oss inn på spørsmålet *om krigens folkerett er uttrykk for jus eller etikk*. Som et utgangspunkt er krigens folkerett internasjonal jus i form av traktater og sedvane som regulerer stridigheter mellom stater som har forpliktet seg på krigens folkerett. Vår påstand er likevel at krigens folkerett har bestemte *etiske implikasjoner*. Denne artikkelen ønsker å tematisere disse. Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er: *Hvordan forholder det etiske seg til skriftlige tekster innenfor krigens folkerett?*

Et slikt spørsmål er mer enn akademisk gymnastikk. Spørsmålet berører forholdet mellom jus og etikk. For en offiser vil dette forholdet fokusere hvorvidt man kun er rent tjenestemessig forpliktet på krigens folkerett, eller om man i tillegg anser det å skulle handle i pakt med krigens folkerett som et uttrykk for en moralsk overbevisning. Min påstand er at det vil være av uvurderlig betydning å inneha en moralsk motivasjon for å overholde krigens folkerett. Med det er det ikke sagt at det er minst like viktig at stridende parter forpliktes juridisk på regler som kan begrense krigens lidelser.¹²²

2. Konvensjons-basert moral eller moral-baserte konvensjoner?

Vi skal starte med å se på hvordan forholdet mellom etikk og konvensjonstekster kan forstås. Som vi så ovenfor, har f.eks. Genèvekonvensjonene ofte den signaleffekt at de oppfattes likelydende med moralske fordringer. Vi har allerede problematisert dette ved å si at krigens folkerett i utgangspunktet er jus. Samtidig har krigens folkerett, som nevnt, klare etiske implikasjoner. Denne dobbeltheten gjenspeiler seg i en svært varierende forståelse av forholdet mellom konvensjonstekster og moral. Vi skal her bare kort behandle tre av dem, for enkelthets skyld kalt den dikotomiske, konvensjonsbaserte og moralbaserte

¹²¹ Man deler gjerne krigens folkerett inn i *sedvane* og *traktater*. Større traktater kalles konvensjoner. Av eldre konvensjoner er Haagkonvensjonene av 1907 mest kjent. Disse omhandler særlig begrensninger i forhold til hvordan striden skal føres. Også protokollen om gass og bakteriologiske våpen av 1925 bør nevnes. Etter siste verdenskrig har nok de fire Genèvekonvensjonene av 1949 blitt mest kjent av de skriftlige overenskomstene innenfor krigens folkerett. Disse omhandler beskyttelse av krigens ofre (syke, sårede, skibbrudne, krigsfanger og sivile). Til disse hører også to tilleggsprotokoller fra 1977 (for hhv. internasjonale og interne konflikter), som i tillegg til å føre Genèvekonvensjonene videre, også tar opp i seg tenkningen fra Haagkonvensjonene. Av andre viktige traktater kan nevnes: Konvensjon og protokoll til beskyttelse av *kulturverdier* i tilfelle av væpnet konflikt (1954), forbud mot bruk av *kjernefysiske* våpen (1961 og 1978), konvensjon og forbud mot utvikling, fremstilling eller lagring av *bakteriologiske* våpen og *toksinvåpen* samt om tilintetgjørelse av slike (1972), konvensjon om forbud mot eller restriksjon på bruk av *visse konvensjonelle* våpen som kan forårsake unødige skader eller som kan ramme vilkårlig (1980), konvensjon om forbud mot bruk, lagring, produksjon, og videreformidling av *anti-personellminer* og om tilintetgjørelse av slike (1997).

¹²² Til en vektlegging av tjenesteplikt fremfor appell til en «moralisk plikt overfor internasjonale prinsipper», se Generaladvokat Arne Willy Dahls artikkel «Krigens folkerett og det norske forsvar», *Mennesker og rettigheter* 4 (1986), nr. 3, s. 14, 1. spalte. Begrunnelsen for dette er at «prinsippenes motiverende kraft lett vil svikte dersom man med eller uten grunn tror at de ikke følges av motparten». Ved dette fremstår gjensidig tillit som en for risikabel forutsetning for etterlevelse av krigens folkerett.

forståelsen av forholdet moral-konvensjon. Man kan profilere disse posisjonene slik:

- a. *Dikotomisk*: Konvensjonene er jus; moral er noe annet.
- b. *Konvensjonsbasert*: Konvensjonene er *i seg selv* uttrykk for moralske forpliktelser.
- c. *Moralbasert*: Konvensjonene er i sin natur jus, men de gjenspeiler i ulik grad moralske forhold, og de kan begrunnes moralsk. Derfor fremtrer de *også* som moralske forpliktelser.

Den første posisjonen kan uttrykkes på to måter: a. Man kan avgrense alle vanskelige spørsmål i krigstid til juristene. Dette er *legalisme* i den forstand at man gjør jusen selvtilstrekkelig i forhold til konvensjonene. Men man kan også b. avgrense de vanskelige dilemmaene knyttet til krigen, til etikkens område. Altså: Et hvert dilemma er et etisk dilemma. Også denne tilretteleggingen står i fare for å sette et uoverskridelig skille mellom etikk og jus, mellom konvensjonstekster og moral, i form av en konkurransesituasjon.

Nå er de fleste lite fornøyd med et så stramt skille. Enkelte har derfor tatt til orde for å formidle mellom disse posisjonene. En av dem er George I. Mavrodes.¹²³ Hans utgangspunkt har vært at en del forhold innenfor krigens folkerett ikke lar seg begrunne moralsk i seg selv. Samtidig har han med dette som utgangspunkt, tatt til orde for å la konvensjonstekstene selv representere de moralske fordringer. Konvensjonene skal på samme tid som de er jus, også oppfattes som moralske plikter, fordringer, rettigheter, etc.

Mavrodes' hensikt er ikke å påstå at moralen går restløst opp i konvensjonstekstene. Ikke enhver konvensjon genererer moralske fordringer, men noen gjør det. Hovedintensjonen er likevel å etablere en moralitet knyttet til konvensjonene. Noen annen finnes ikke, i følge Mavrodes. Hvilken moralitet er det så snakk om?

Mavrodes utvikler sitt argument rundt spørsmålet om det finnes uskyldige/immune i en krigssituasjon. For å forstå hans resonnement, må man imidlertid kjenne til at han utvikler dette i opposisjon til det han kaller «immunity theorists», altså til dem som forfekter at noen grupper mennesker i krigstid er immune mot voldsytringer. I særdeleshet forholder han seg til Elizabeth Anscombe og Paul Ramsey. Hans argumentasjon er altså knyttet til ett bestemt spørsmål og en bestemt meningsgruppe. Spørsmålet han stiller er imidlertid det viktigste: Hvorfor skulle noen mennesker være immune mot militære angrep i krigstid? Finnes det overhode noen slike?

Mavrodes' synspunkt er at skillet mellom kombattante og ikke-kombattante ikke kan etableres via moralske prinsipper. Enkle praktiske argumenter kan belegge dette: Noen stridende kan ha alt annet til hensikt enn å drepe fienden, mens fanatiske ikkestridende kan nøre opp under krigen på en måte som ingen

¹²³ «Conventions and the Morality of War», *Philosophy & Public Affairs* 4 (1975). Her hentet fra *International Ethics, A Philosophy & Public Affairs Reader*, Charles R. Beitz et. al. (eds.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1985, s. 75-89.

andre er i stand til. Hvem er da mest skyldig i stridighetene? Hvem bør beskyttes?

Mavrodes mener at distinksjonsprinsippet (mellom kombattante og ikke-kombatante) kun gir seg ut fra bestemte konvensjonstekster som må leses i en pragmatisk forstand: Ved å forplikte seg gjensidig mot slike prinsipper, kan man utkjempe krigen med samme endelige utfall, men i en mindre målestokk som krever mindre lidelse og færre liv.¹²⁴

Poenget er at en slik rasjonell konsensus kan begrense en rekke av krigens følger, samtidig som «vinneren» forblir det samme. Premisset for det må jo være at overholdelse av bestemte folkerettslige forpliktelser ikke påvirker utfallet av krigen. Mavrodes argumenterer derfor for at «the convention itself is presumably to be justified by its expectable results».¹²⁵

Spørsmålet er imidlertid om ikke Mavrodes ved dette nettopp har fjernet seg fra konvensjonene som sådan. Ved å måle moraliteten i konvensjonene opp mot et resultat-kriterium, har han innført *noe annet* enn konvensjonen selv for å begrunne dens moralske status, nemlig en *pragmatisk norm*: minst mulig lidelse og død. Etisk formulert: Han har gått inn i en konsekvensetisk begrunnelse for distinksjonsprinsippet i krigens folkerett.

Robert K. Fullinwider har sett inkonsekvensen Mavrodes havner i ved sitt opplegg, og foreslår en annen strategi.¹²⁶ Fullinwider mener det finnes en mulighet til fortsatt å hevde immunitet for ikkestridende i en krigssituasjon, men på grunnlag av et uttalt prinsipp som er konvensjons-uavhengig.

I korte trekk går hans opplegg ut på å skille spørsmålet om *hvorvidt man er kombattant* fra spørsmålet om man er *skyldig* eller ikke. Det første spørsmålet hører først og fremst hjemme i en selvforsvarssituasjon, det andre knytter seg til spørsmålet om straff og straffeutmåling. I en selvforsvarssituasjon er det legitimt å drepe de man er truet av. Men det er ikke legitimt å drepe dem som ikke truer deg, men som gjerne kan ha større skyld i det forholdet som har utløst den direkte trusselen mot deg.

Konklusjonen blir derfor at distinksjonsprinsippet lar seg hevde på grunnlag av behovet for selvforsvar, og hvorvidt man virkelig er truet eller ikke. På grunnlag av dette, blir grensedragningen mellom kombattante og ikke-kombatante meningsfull i moralsk forstand.¹²⁷ Samtidig understrekes det at denne grensen ikke er identisk med hvem som er skyldig eller ikke i et gitt tilfelle. Med disse overveielser blir Fullinwider en representant for det vi kalte en moral-basert tilrettelegging av forholdet moral-konvensjon. Det tilsvarer også min egen posisjon.

¹²⁴ Ibid., 85.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ «War and Innocence», i: *International Ethics, A Philosophy & Public Affairs Reader*, Charles R. Beitz et. al. (eds.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1985, s. 90-97.

¹²⁷ Ibid., s. 91.

Jeg mener nemlig at den skriftlige delen av krigens folkerett kommer i en mellomposisjon mellom jus og etikk. Det er ikke uten grunn at krigens folkerett – og deler av folkeretten for øvrig – ikke bare omtales som internasjonal rett, men som internasjonal *humanitær* rett. I dette ligger det nettopp en forståelse av krigens folkerett som ligner på den vi tidligere har omtalt som en «folkelig» forståelse: Krigens folkerett er *mer enn* jus, den fremtrer også som uttrykk for moral.

Dersom man anlegger et *historisk* perspektiv på forholdet mellom moral og konvensjon innen krigens folkerett, så settes disse størrelsene inn i følgende rekkefølge: Først moral, så konvensjoner. Når vi formulerer dette slik, så har det sin bakgrunn i at de konvensjonstekstene vi forholder oss til i dag, er av mye nyere dato enn den tradisjonsstrøm som har behandlet militær innsats utfra et moralsk synspunkt, nemlig tenkningen som er knyttet til termen «rettferdig krig».¹²⁸

Samtidig er dette noe forenkende. Den tenkningen og de konvensjonene som de siste århundrer er knyttet til krigens folkerett, fyller nemlig et tomrom i den tradisjonelle rettferdig krig-tenkningen, nemlig *selve krigføringen*, inklusive *beskyttelse* for krigens ofre (jus in bello). Dersom man tilrettelegger det slik, får krigens folkerett også en selvstendig *moralsk* funksjon i forhold til det vi har kalt «krigens folkeetikk», nemlig på den måte at førstnevnte utfyller og regulerer forhold under krigføringen som de moralske overveielserne tradisjonelt sett ikke har regulert.¹²⁹

Et annet anliggende i denne sammenheng, er hvordan man skal forstå krigens folkerett som et sett av *regler/plikter/rettigheter*? Peker dette i retning av jus eller etikk? Etter min mening gir det seg ikke noe svar på dette uten at man angir hvilken *kontekst* reglene og rettighetene skal settes inn i. Det vanlige er å sette dem inn i en juridisk kontekst der sanksjonsmuligheter, domsmyndighet, prosessuelle forhold, spørsmål om presedens, lovfortolkning, osv., utgjør nødvendige størrelser med tanke på å realisere og underbygge reglene og rettighetene.

På tilsvarende måten kan man også knytte reglene og rettighetene til en etisk helhetsforståelse. Dersom man gjør det, vil ‘*pliktetik*k’ (eller ‘deontologisk etikk’) være begreper som ligge nær for hånden. Disse fokuserer handlingen i seg selv, gjerne spesifisert til å gjelde bestemte situasjoner/forhold, uavhengig

¹²⁸ Jfr. Trond Bakkevig: «The Doctrine of Just War – Relevance and Applicability» *Studia Theologica* 37 (1983), 125-129.

¹²⁹ I tillegg til den utfyllende funksjonen i forhold til rettferdig-krig-tenkningen, er det vanlig å si at krigens folkerett har tre andre «tøtter», jfr. Asbjørn Eide: «Humanitet i væpnet kamp?», *Internasjonal politikk*, Nr. 2, 1973, s. 341-343: 1. *Den amerikanske borgerkrigen*, der man formulerte krigens lover og sedvaner under tittelen «Instruksjoner for De forente staters regjeringshær i felten». Her omtales bl.a. forholdet til krigsfanger og sivilbefolkningen. 2. Det arbeidet som *Henry Dunant* la ned etter sine opplevelser ved slaget i Solferino, som bl.a. førte til opprettelsen av Den Internasjonale Røde Kors-Komité og utarbeidelsen av Genèvekonvensjonen av 1864. 3. Den internasjonale militærkommisjonen i St. Petersburg i 1868, som bl.a. utformet en deklarasjon omkring begrensninger i våpenbruk, der ikke minst begrunnelsen kom til å spille en stor rolle for ettertiden.

av formål og konsekvenser.¹³⁰ Samtidig vil også spørsmål om hvilke (egen)verdier og goder man ønsker å virkeliggjøre ved å overholde reglene og fremme rettighetene, peke i retning av en '*formålsetikk*' ('teleologisk etikk').

Til sist vil man også måtte tematisere spørsmålet om hvilken *etisk tradisjon* – religiøs, filosofisk, eller annen – denne delen av krigens folkerett kan tenkes å inngå i. Stilt på en annen måte: Hva *begrunner* at nettopp disse reglene er uttrykk for god moral?

På denne måten mener jeg det gir mening å si at krigens folkerett både kan knyttes til en juridisk og etisk kontekst/sammenheng. Det siste – å etablere en etisk basis for krigens folkerett, som også er artikkelens målsetting – er derfor et prosjekt som både kan og bør løpe parallelt med en tilsvarende juridisk tilrettelegging.¹³¹

3. *Hvilken etikk danner basis for krigens folkerett? «Den større sammenheng»*

Før vi gå inn på traktaters og konvensjoners konkrete reguleringer, skal vi starte med et overgripende synspunkt, nemlig *den Martenske klausul*. Navnet hen-spiller på en av de russiske delegatene ved Haagkonferansen i 1907, Frédéric de Martens. Denne klausulen inngår i innledningen til IV Haagkonvensjonen. Samtidig danner den en tolkningshorisont for hele krigens folkerett. Dette tekstavsnittet har mer enn noe annet fått betydning for fortolkningen av krigens folkerett som en helhet. Vi gjengir klausulen her:

Indtil en mer fullstændig samling av krigens love kan utfærdiges, finner de høie kontrahe-rende parter det hensiktsmæssig at fastslaa, at i de tilfælde, som ikke er indbefattet i de reglementariske bestemmelser, som er antat av dem, skal befolkningene og de krigførende beskyttes av og stilles under folkerettens prinsipper, saaledes som de fremgaar av fastslaaede sedvaner mellom civiliserte nationer, av menneskehetens love og av den offentlige samvittighets krav.

Her begrenses de krigførende parter ikke bare til det man har skrevet under på av regler og overenskomster. I tillegg til pliktene, får *folkerettens prinsipper*, forstått som *sedvaner, menneskehetens lover* (i ettertid rimelig å forstå som bl.a. menneskerettighetene) og *den offentlige samvittighets krav*, betydning for hvor-

¹³⁰ Interessant er det her at Morten Ruud kaller de folkerettslige reglene i krigens folkerett for «forholdsnormer», og, føyer han til: «det vil si regler som sier noe om hvordan man skal forholde seg i gitte situasjoner; forbud og påbud av ulik art», Morten Ruud: *Innføring i krigens folkerett*, Oslo: Tanum-Norli, 1980, s. 305. Normer er jo tradisjonelt sett like mye et etisk begrep som et juridisk. Dersom det presenteres som et etisk begrep, bør det bety noe i retning av et *etisk kriterium for å skjelne mellom gode/dårlige handlinger/formål/sinnelag*.

¹³¹ Jfr. det tilsvarende arbeidet som ble fullført i 1993 i forhold til Menneskerettighetserklæringen av 1948 av det interreligiøse *The World Parliament of The World's Religions*, under ledelse av de katolske teologene Hans Küng og Karl Josef Kusche. Skriftlig dokumentasjon på dette arbeidet finnes utgitt på SCM Press, London 1993, under tittelen *A Global Ethic*.

dan krigen føres av de underskrivende parter. Vi kunne kalle dette «den større sammenheng» for bedømmelse av krigsdeltakelse.

Dette er dessuten et prinsipielt synspunkt: Det vil alltid kunne tenkes forhold som er av betydning for vurderingen av gitte situasjoner, uten at behandlingen av dem er eksplisitt foreskrevet i form av påbud eller forbud. Ikke minst Genevèkonvensjonenes I. Tilleggsprotokoll bekrefter denne forståelsen ved at den – i tid etter både Nürnberg- og Tokyo-prosessene og utarbeidelsen av Genevèkonvensjonene av 1949 – integrerer deler av den Martenske klausul i selve protokollteksten, nemlig tanken om andre «almennlig anerkjente folkerettslige prinsipper og regler som gjelder under væpnet konflikt» (art. 2.b.).

Vi skal imidlertid gjøre et forsøk på å forstå den Martenske klausul innen en etisk sammenheng. Eller bedre formulert: Dersom man opererer innenfor alt dette – både konvensjonenes forbud og påbud og denne «større sammenheng» – hvilken etikk kan man da tenke seg at man indirekte forutsetter? Dette spørsmålet berører det etiske grunnlaget for grunnprinsippene i krigens folkerett. Hvis man kan besvare dette, vil det også kunne komme til å fungere som en forståelseshorisont i forhold til innholdet i enkeltkonvensjoner og -traktater.

Den første delen av det vi har kalt «den større sammenheng», utgjøres av det den Martenske formel kaller 'folkerettens prinsipper'. Hva menes med dette? Morten Ruud henviser i sin *Innføring i krigens folkerett* til L. Lauterpacht som mener følgende prinsipper angir intensjonen for regelverket i krigens folkerett:¹³² 1. *Retten til å anvende makt* av den styrke og den art som er nødvendig for å nedkjempe fienden. 2. *Humanitet*, dvs. at enhver maktbruk som overskrider det som trengs for å nedkjempe fienden er utelukket.¹³³ 3. *Ridderlighet*, dvs. en viss gjensidig hensynsfullhet og respekt overfor sine fiender. Særlig gjelder det overfor de som ikke lenger tar del i stridighetene (sårede, krigsfanger og sivile).

Tilsvarende prinsipper har oberstløytnant Stein Westlye Johannessen, juridisk rådgiver/FO, lansert på kurs i krigens folkerett på Krigsskolen, desember 1997. Han hevder at følgende prinsipper ligger til grunn for det han (noe modifierende) kaller «regler i væpnet konflikt» (RVK): *Proporsjonalitet, militær nødvendighet, distinksjon* og (sc. å unngå) *unødig lidelse*. Som man kan se, faller disse i stor grad sammen med de som Lauterpacht formulerte.

¹³² Lauterpacht er kjent som redaktør av *Oppenheim International Law*, Vol. II, 7. utgave, London/New York/Toronto 1952. Se Ruud 1980, s. 98.

¹³³ I det hele tatt ser disse prinsippene ut til å ha sitt sentrum i forholdet mellom de *militære behov* og det som er til *menneskets beste*. Et godt eksempel på hvordan denne problematikken tas inn i konvensjonstekstene, finnes i St. Petersburg-deklarasjonen av 1868 der det i begrunnelsen for å unngå bruk av «visse prosjektiler i krigstid» heter: «Denne kommisjonen er blitt enige om å fastlegge de tekniske grenser hvor krigens behov bør vike for de menneskelige krav», jfr. også slutten av deklarasjonen, som på mange måter er en fremtidsvy: «(...) for å forene krigens behov med menneskelighetens lover».

Denne forståelsen av grunnprinsippene for krigens folkerett henger på det nøyeste sammen med rettferdig krig-tradisjonen. Kort fortalt svarer retten til å gå til krig (*jus ad bellum*) til det første prinsippet hos Lauterpacht og Johannessen.¹³⁴ Kravet om proporsjonalitet under krigen (*jus in bello*) svarer til prinsippet om humanitet og begrenset maktbruk. Og kravet om diskriminering mellom kombattanter og ikke-kombattanter, evt. sivile/kulturelle mål (*jus in bello*), tilsvarer prinsippene om gjensidig hensynsfullhet og (å unngå) unødig lidelse.

Dersom vi nå forsøker å formulere disse prinsippene som etiske prinsipper, kan de tenkes å ta følgende form – i samme rekkefølge:

1. *På visse betingelser vil det i en gitt situasjon være etisk forsvarlig - og riktig - å utføre en væpnet operasjon mot fiendtlige styrker for å hindre et større onde.*

2. *Fordi det alltid vil være et onde i seg selv å ty til våpenbruk mot mennesker, må den militære innsats være av en slik art at den benytter seg strengt av den våpenart og -mengde som trengs for å bekjempe fienden.*

3. *Den godhet mot mennesker som for en tid erstattes av militær innsats med sikte på bekjempelse, fortsetter i det øyeblikk mennesker som tidligere var å anse som en fiendtlig trussel, ikke lenger deltar i stridshandlingene. De tilkommer da omsorg og behandling på lik linje med dem man i utgangspunktet er satt til å forsvare.*

Når vi reformulerer de folkerettslige prinsippene slik, kan vi si at vi opererer på et *etisk prinsipp-nivå*. Vi forsøker altså å finne generelle etiske setninger som kan tenkes å ligge til grunn for de konkrete prinsippene som vi fant hos Lauterpacht og Johannessen. Samtidig kan vi tenke oss et enda «dypere» nivå enn disse etiske prinsippene. Vi kaller dette nivået, som er mer generelt og som derfor har større rekkevidde, for *etiske grunnforhold*.

Til grunn for de etiske prinsippene knyttet til krigens folkerett ovenfor, kan vi tenke oss følgende etiske grunnforhold:

1. *Man kan i visse tilfeller tillate et mindre onde for å bekjempe et større onde.*

2. *For at dette mindre onde ikke skal komme til å få en varig legitimitet, skal det begrenses strengt i forhold til det gode man ønsker å oppnå og det onde det volder.*

3. *Dette mindre onde utgjør dermed ikke regelen for moralsk adferd. Regelen er omsorg, respekt og likebehandling.*

Vi har nå med utgangspunkt i *prinsippene* for krigens folkerett, forsøkt å tegne en første etisk kontekst for krigens folkerett. Spørsmålet er om dette i så

¹³⁴ Her bør man være klar over den dobbelte betydningen 'proporsjonalitet' kan ha: 1. Den kan bety at krigen *i sin helhet* skal innebære at utfallet veier opp for de onder og den lidelse man har forårsaket. Dette er slik forstått et *jus ad bellum*-kriterium. 2. Men proporsjonalitet kan også brukes som kriterium for krigen i dens *enkeltoperasjoner*, ned til den minste og enkleste bruk av våpen. Også her skal det antatt onde veies opp av et antatt større gode. Dette faller da inn under *jus in bello*.

fall lar seg gjøre med utgangspunkt i de mindre delene av konvensjonene og traktatene – *reglene*. Vi stiller derfor spørsmålet:

4. Er enkeltreglene i krigens folkerett uttrykk for den samme type etikk?

Vi skal her følge en relativt enkel metodikk: 1. Først skal vi presentere korte tekstutdrag fra krigens folkerett. 2. Deretter skal vi først forsøke å formulere de(t) *etiske grunnforhold* som vi mener kan legges til grunn for de enkelte regler i krigens folkerett. 3. Deretter skal vi formulere de *etiske prinsippene* som kan tenkes å formidle og bygge bro mellom regel-nivået og grunnforhold-nivået. Dersom vi klarer det har vi gått fra konkrete regler i krigens folkerett til det dypeste etiske planet.

Når det er sagt, så finnes det etter min mening et dypere nivå enn det vi har kalt «etiske grunnforhold». 4. Det er den/det livssynsmessige, religiøse eller (moral)filosofiske *sammenheng/tradisjon* som disse etiske grunnforholdene, og dermed også reglene og prinsippene, kan tenkes å inngå som et strukturelement i. Altså: Det som til syvende og sist gir etisk motivasjon og perspektiv for å overholde – i vårt tilfelle – krigens folkerett. Skal man med berettigelse kunne kalle vårt prosjekt for *folkeetikk*, må etikken derfor kunne integreres i de tradisjoner som mennesker under ulike himmelstrøk føler seg mest forpliktet på. Det universelle må altså stå sin prøve mot det partikulære.

Humanitet, likebehandling og likeverd

Vi starter med et utdrag fra en av gjennomgangsartiklene i Genèvekonvensjonene, art. 3. Uthevingene som er gjort, er våre.

Personer som ikke direkte tar del i fiendtlighetene, derunder også medlemmer av de væpnede styrker som har nedlagt sine våpnene, og personer som er blitt satt utenfor kampen på grunn av sykdom, eller fordi de er blitt såret eller tatt til fange eller av hvilken som helst annen grunn, skal under alle forhold bli behandlet human og uten forskjell av ugunstig art på grunn av rase, farge, religion eller tro, kjønn, fødsel, formuesforhold, eller noe liknende forhold.

Derfor er det og skal det til enhver tid være forbudt å foreta følgende overfor de nevnte personer: a. vold mot liv og legeme, især mord i alle former, lemlestelse, mishandling, tortur og pinsler; b. å ta gisler; c. krenkelse av den menneskelige verdighet, især ydmykende og vanærende behandling; d. domfellelser og henrettelser foretatt uten forutgående dom avsagt av en regulært opprettet domstol med de judisielle garantier som de siviliserte folk anser som uunnværlige.

Dette tekstavsnittet er identisk i alle de fire Genèvekonvensjonene. Slik sett kan man si det fungerer som en tolkningshorisont for å forstå denne delen av krigens folkerett i sin sammenheng. Skal man forstå enkeltdeler av Genèvekonvensjonene, må de derfor bl.a. leses i lys av denne passasjen.

Hovedordene i det anførte tekstavsnittet er *humanitet* og *likebehandling*. Disse konkretiseres videre til å bety: Avståelse fra vold, mord og tortur, gisseltaking, krenkelse av ære og verdighet, og tilfeldig rettsutøvelse.

Dersom vi nå skal angi et «etisk grunnforhold» i denne sammenheng, er det nærliggende å henvise til to *verdier*: humanitet og likeverd. Nå vi kaller dette verdier, mener vi *egenverdi*, dvs. noe som alle mennesker har eller tilkommer i kraft av å være menneske – eller å være skapt, alt etter om man legger en menneskerettstenkning eller en teologisk (jødisk, kristen, islamsk) skapelsesetikk til grunn.

Dersom vi nå går til trinn 3 – det «etiske prinsipp» som binder disse verdiene sammen med regelen i art. 3, Genèvekonvensjonene, så kan den formuleres slik: *Alle mennesker skal behandles menneskelig, og uten forskjell med tanke på egenskaper og nytte for andre*. Altså en avgrensning mot en instrumentell verdi-forståelse.

Dette er en nokså absolutt måte å formulere seg på. Man vil raskt se at dette ligner på Immanuel Kants kategoriske imperativ: *Man skal alltid behandle et menneske som et formål, aldri som et middel*. Dermed har vi også sagt noe om trinn 4, nemlig at denne tenkningen kan inngå i både en menneskerettslig (FNs Menneskerettserklæring, art. 1 og 2), religiøs (jødisk, kristen, islamsk) og (formal) moralfilosofisk tradisjon (Kant).

Nå vil noen protestere på dette, og si at dette er for enkelt i en militær kontekst. Her må humanitet og likeverd i beste fall ses i lys av det som er det primære fokus for all militær innsats: å løse sitt oppdrag, underforstått på en effektiv og suksessrik måte. La oss forfølge denne linjen helt ut og se hva vi da kommer frem til. Det kan nemlig tenkes at art. 3 i Genèvekonvensjonene også kan inngå i en *pragmatisk* sammenheng.¹³⁵

La oss tenke oss et konsekvensetisk system der kriteriet (normen) for om en handling blir god eller ikke, blir om den kan bidra til militær suksess og effektivitet. Disse størrelsene – *suksess* og *effektivitet* – blir da trinn 2 (etisk grunnforhold) i en slik argumentasjon. At de er etiske, burde være klart nok om man overhode aksepterer militær innsats i et gitt tilfelle.

Hva blir så trinn 3 – det etiske prinsipp? Jeg tror det kan formuleres på følgende måte: *Syke, sårede, skibbrudne, krigsfanger og sivile¹³⁶ skal behandles humant og uten forskjell fordi det motsatte ville føre til svekkelse av stridsevnen*.

I dette tilfellet vil det være vanskelig å antyde noen annen helhetssammenheng enn det at denne tankemåten er pragmatisk. At militær innsats ses under denne synsvinkelen, burde ikke forundre noen. Samtidig ser vi altså at det kan

¹³⁵ Jfr. det skillet som Thomas Nagel gjør mellom en *absolutt* og en *utilitaristisk* («størst mulig nytte/lyst for flest mulig») måte å tilrettelegge den etiske tenkningen omkring militær innsats på. «War and Massacre», i Charles R. Beitz et. al. (eds.): *A Philosophy & Public Affairs Reader: International Ethics*, Princeton: Princeton University Press, New Jersey 1985, s. 53-74.

¹³⁶ Som kjent er det jo disse gruppene de ulike Genèvekonvensjonene omhandler: 1. Syke i felten, 2. Syke, sårede og skibbrudne til sjøs, 3. Behandling av krigsfanger, og 4. Beskyttelse av sivile i krigstid.

skisseres to ulike etiske resonneringer som rammer inn en og samme regel i krigens folkerett. Det betyr i motsatt fall at man med ulike utgangspunkt kan gi motivasjon for å overholde den samme regel.

Militær nødvendighet og proporsjonalitet

Dette forholdet mellom en absolutt og en pragmatisk måte å tenke etisk på, spisser seg på mange måter til innenfor den tematikken som kalles *militær nødvendighet*. Vi skal også her se på en tekst som aktualiserer dette, art. 54 i Tilleggsprotokoll I (av 1977) til Genèvekonvensjonene. Der heter det i henholdsvis paragraf 1, 2 og 5:

1. Utsulting av sivilpersoner som krigføringsmetode er forbudt.

2. Uansett motivet, enten det er for å utsulte sivilpersoner, få dem til å flytte bort eller av noe annet motiv, er det forbudt å angripe, ødelegge, fjerne eller gjøre ubrukelige gjenstander som er uunnværlige for at sivilbefolkningen kan overleve, slik som matvarer, jordbruksområder for produksjon av matvarer, avlinger, buskap (...) i den bestemte hensikt å berøve sivilbefolkningen eller motparten disse goder på grunn av den betydning de har for deres evne til å overleve.

5. I erkjennelse av de livsviktige krav som påhviler en part i konflikten i forsvaret av dens nasjonale territorium mot invasjon, tillates en part i konflikten å gjøre unntak fra forbudene i paragraf 2 innenfor et slikt territorium under dens kontroll der dette er nødvendig av tvingende militære grunner.

Det er de tre siste ordene i paragraf 5 («tvingende militære grunner») som fungerer som tekniske termer for tematikken «militær nødvendighet». En slik måte å formulere seg på, finnes spredt rundt i ulike deler av krigens folkerett.¹³⁷

Poenget med militær nødvendighet, er å kombinere handlinger som ikke setter seg utover krigens folkerett, med handlinger som setter en i stand til å overmanne fienden.¹³⁸ Likevel ligger det i sakens natur at vi her snakker om *kritiske faser* av en konflikt der hensynet til krigens utfall forsterker behovet for å gjøre alt som er mulig for å oppnå dette.

Dette tar krigens folkerett høyde for, og innenfor rammen av påbud om beskyttelse av personer og gjenstander, innrømmes det også muligheter for – i kritiske fall – å fiere på disse kravene og innskrenke beskyttelsen.¹³⁹ Det betyr ikke at beskyttelsen slutter å ha gyldighet, men at man i en gitt kritisk situasjon må se denne opp imot det man kan oppnå militært ved å innskrenke f.eks. beskyttelsesgraden til uunnværlige gjenstander for ens egen sivilbefolkning, slik vi så det ovenfor i spørsmålet om å forsvare seg mot invasjon av eget territorium.

¹³⁷ Eks. art. 23 i tillegget til IV Haagkonvensjon, art 33 i 1. Genèvekonvensjon, art. 53 i 4. Genèvekonvensjon, art. 4 og 11 i konvensjonen/protokollen om beskyttelse av kulturverdier av 1954.

¹³⁸ Jfr. Frédéric de Mulinen: *Handbook on the Law of War for Armed Forces*. Geneva: International Committee of The Red Cross, 1987, s. 82f.

¹³⁹ *Ibid.*, s. 83.

Dette besvarer også spørsmålet om krigens folkerett på dette punkt forholder seg nøytralt-konstaterende eller normativt-legitimerende til problematikken omkring militær nødvendighet. Jeg mener at krigens folkerett forholder seg *normativt-legitimerende* i dette spørsmålet: I noen tilfeller bør man f.eks. innskrenke beskyttelsen av kulturverdier eller sivilpersoner for å oppnå et større gode. Når vi formulerer oss slik, har vi også pekt på sammenhengen mellom tanken om militær nødvendighet og proporsjonalitetsprinsippet.

Dersom vi skal forsøke å formulere etikken i art. 54 i 1. Tilleggsprotokoll, er det naturlig å benytte seg av en pragmatisk argumentasjon.

Trinn 2 (det etiske grunnforhold) kan formuleres i tråd med *jus ad bellum*-tenkningen i rettferdig-krig tradisjonen: *Krig som en siste løsning (ultimo ratio) for å oppnå en bedre situasjon (formål) for mennesker*. Men det kan også formuleres i tråd med den utilitaristiske tradisjon (filosofen Jeremy Bentham): *Størst mulig lykke/nytte for flest mulig*. Eller motsatt: *Minst mulig lidelse for flest mulig*.

Trinn 3 kan formuleres slik: *I en særskilt kritisk fase av en konflikt vil det å prioritere forsvar av territoriet som helhet, fremfor livsbetingelsene til et begrenset antall sivile mennesker, være en moralsk plikt dersom det siste vil komme til å hindre det første*.

Så kan man spørre seg: Kan man også tenke seg en *absolutt* måte å argumentere for denne artikkelen i krigens folkerett – ikke bare en pragmatisk?

Etter min mening ligger det i det vi har gjort ovenfor, innebygget et forsøk på å komme til rette med det dilemmaet som er det mest fundamentale for all militær innsats: Å benytte seg av dødbringende vold for å verne menneskers liv og verd. At argumentasjonen tar en pragmatisk form, betyr ikke at den mangler absolutte trekk. Tvert i mot mener jeg det nevnte dilemmaet spennes opp som en ellipse der blant annet den absolutte fordringen om vern av menneskers liv og verd, fungerer som ett av brennpunktene. Med andre ord: Etikken bak art. 54 i 1. Tilleggsprotokoll kan formuleres som en kombinasjon av en absolutt og pragmatisk etikk.

Distinksjon, intensjon(er) og proporsjonalitet

Vi skal se på nok et forhold som spisser til forholdet mellom en absolutt og en pragmatisk etikk. Det gjelder forholdet til sivile personer og gjenstander ved angrep. I 1. Tilleggsprotokoll av 1977, art. 57, er det klart angitt som «forholdsregel ved angrep» at det

under utføringen av militære operasjoner skal tas kontinuerlig omsorg for å skåne sivilbefolkningen, sivilpersoner og sivile gjenstander.

«De som planlegger eller treffer beslutning om angrep» skal derfor:

gjøre alt som er praktisk mulig for å forvise seg om at angrepsmålene hverken er sivilpersoner, eller sivile gjenstander (...)

og videre, skal de:

avstå fra å beslutte iverksatt noe angrep som kan forventes å forårsake tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilperson, skade på sivile gjenstander eller en kombinasjon av slike følger som ville være for omfattende i relasjon til den forventede konkrete og direkte militære fordel.

Det siste («ville være for omfattende») peker i retning av proporsjonalitetsprinsippet. Militær fordel kan aksepteres dersom ikke de uønskede følgene er «for omfattende». Vi har omtalt dette tidligere, og registrerer at dette forholdet får konkrete nedslag i konvensjonstekstene slik som her. Dette representerer selvsagt en pragmatisk måte å tenke på. Vi skal ta opp denne tråden etterhvert.

Hva så med beskyttelsen av de sivile som fremtrer som en fordring om «omsorg for å skåne»? Hva med pliktene til å gjøre alt som er praktisk mulig for å forvise seg om at man ikke rammer sivilbefolkningen – de som tilkommer beskyttelse?

Vi skal her drøfte et bestemt forhold, nemlig der hvor man antar at det ikke finnes noen sivile i angrepets «målområde», men der det i ettertid viser seg å være sivile? Det rettslige spørsmål vil her særlig dreie seg om i hvilken grad man sjekket dette ut på forhånd, hva man baserte antakelsen på, når man sjekket det, osv. Men hvordan skal vi tenke om det *moralske* forholdet?

En måte å komme til rette med dette på, er det man i katolsk tradisjon har kalt læren om *den dobbelte effekt*. Vi skal i dette tilfellet legge 3-trinnsmodellen til side for å se på denne tenkningen. Kort sagt, går den ut på at man kan tillate uheldige og uønskede onder, «side-effekter», dersom intensjonen for handlingen og dens «hoved-effekt» er god. Sagt i klartekst: Man kan tillate at 20 sivile mennesker omkommer i en bunker ved at man kaster en håndgranat inn i den – såfremt intensjonen var å «renske ut» en fiendtlig tropp (som man av en eller annen god grunn mente å være i sin rett til å gjøre).

Denne måten å tenke på, fokuserer *den gode intensjon*. En slik måte å tenke på, har vært sentral i sinnelagsetiske teoridannelser. Her er sentralpunktet at «handlingen er god dersom den handlende er god». Så kan man spørre seg: Hva hjelper det om soldaten som kastet håndgranaten inn i bunkeren er god, dersom det omkommer 20 uskyldige mennesker?

En del av problemet ligger selvsagt i det å vurdere slike spørsmål i ettertid. Samtidig illustrerer dette hvordan tanken om dobbelt-effekt kan komme til å bli et alibi for militær latskap. Mange soldater, og offiserer, vil raskt gripe muligheten til å gjemme seg bak den gode intensjon om uhellet skulle være ute – dersom en slik mulighet finnes.

Dersom man skal komme til rette med slike situasjoner, må man faktisk ta høyde for at uhellet kan være ute. Det gjør man ved å forsøke å legitimere sin militære innsats *selv med det for øye* at uhellet kan komme til å skje. Derfor bør læren om den dobbelte effekt reformeres. Det kan gjøres ved å holde den sammen med proporsjonalitetsprinsippet. Michael Waltzer har forsøkt dette ved å hevde en «dobbelt intensjon», nemlig 1. å ha intensjon om å oppnå det

akseptable mål, det som er et «gode», dernest 2. å minimalisere det onde som man også må ta høyde for, og i den forstand også intenderer.¹⁴⁰

Dermed er det onde med-tenkt. Det fremstår ikke bare som et biprodukt man uheldigvis kom til å forårsake, som man i neste omgang løper fra under dekke av Den gode intensjon.

Med dette mener vi også å ha besvart bekreftende på spørsmålet om hvorvidt de enkelte reglene i konvensjonstekstene – i alle fall de vi har sett på – inngår i den etikken som vi formulerte i tilknytning til «den større sammenheng».

5. Avslutning

Vi har i denne artikkelen forsøkt å antyde hvordan man kan formulere en etisk kontekst både på prinsippplanet og for den enkelte regel i konvensjonstekstene. Dette har vi forsøkt å gjøre ved å formulere tre-fire nivåer som til sammen kan danne en etisk ramme for henholdsvis prinsipper og regler innefor krigens folkerett. Vi har også sett hvordan dette kan gjøres på ulike måter om man enten legger en absolutt eller pragmatisk tenkning til grunn.

Dersom vi på noen som helst måte har virket overbevisende i det opplegget vi her har fulgt, er det å håpe at jurister, etikere og offiserer kan samtale videre om de moralske aspektene ved krigens folkerett.

Summary

«Ethics and the Law of War. Some Conciderations about Formulating an Ethical Basis for the Written Part of the Law of Armed Conflicts»

The article represents an argument towards a moral-based understanding of the law of armed conflicts as a completing view on this kind of international law. The author searches to do this by means of «ethical principles» and «fundamental ethical conditions». Major Mæland tries to go from specific rules of war, by first formulating the fundamental ethical conditions they correspond to, and then by bridging the gap between the rules and the fundamental values by establishing an «ethical principle». This principle has to be specific enough to relate to the situation the different rules of war are intended to deal with, and at the same time ethical «enough» to correspond to particular fundamental values. At last this kind of ethical argument seems to be possible within different ethical systems and traditions. One and the same rule of war could well be formulated on the basis of both religious, (moral-)philosophical and pragmatic ways of ethical rationality.

¹⁴⁰ *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, 2nd edition, USA, ukjent sted: Basic Books, 1977/1992, s. 155.

Bård Mæland, Meklenborgåsen 82, 1274 Oslo. F. 1968. Krigsskoleprest og instruktør i etikk på Krigsskolen (1997-). Cand. theol fra Det teologiske Menighetsfakultet 1994 II. Praktikum samme sted 1995 I. Har tidligere tjenestegjort som feltprest på Helgelandsmoen (1995-96), og i NORBATT/UNIFIL (1996). Stipendier fra Det teologiske Menighetsfakultet (1996-97). Timelærer samme sted (1993, 1995, 1997). Studieopphold i Tyskland (Neuendettelsau) og Sveits (Basel). Arbeider på en avhandling om det systematisk-teologiske forholdet mellom islamsk teologi og kristen kristologi.